

14649
14650

~~891.99~~
4-40

1. Upstart bay gulf
2. Spent to long weight

2003

պիտ

- 1
2. Արաւս Անճաթեւ
«Օրհան» և «Արաւս»
f. ար. 4. Պոլս 1924.

3236

ՏՈՂՄԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ ԹԻԻ 1

891.99

Ն - 40

u m

ՍՏՈՒԵՐՔ

ՀԱՅԿԱԿԱՆՔ

ՔԵՐԹՈՒԱԾՔ

Ի ԽՈՐԷՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ ՆԱՐ ՊԷՅ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

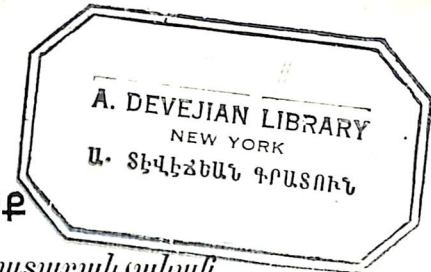
Հրատարակութիւն «ԼՈՒՍՏՈՒ» Հրատարակչական
Ընկերութեան, Սեբասիոյ.

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպագր. ՆՇԱՆ-ՊԱՊԻԿԵԱՆ

1914

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

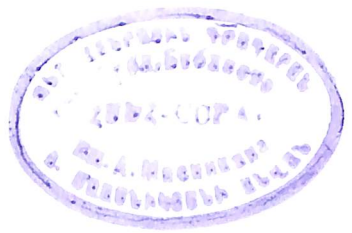
Սերասխոյ «Լուսսու» Հրասարակյալան
Միութեան կողմէ

Միութիւնս հրասարակելով հանգուցեալ Նար-
պէյ Արբազանի ֆերբուածներու այս չֆնաղ փուճըր՝
կը կարծէ ծառայել իր նպասակին՝ որ է ազգային
գրականութեան սպառած հասրնսիր երկերուն նոր
լոյս տալ եւ այսպէս փրկել զանոնք մոռացութենէ:
ՄՏՈՒԻ ԵՐՔ ՀԱՅԿԱԿԱՆՔԻ գլուխ գործոցն
է Նար պէյի ինչպէս կը վկայեն հմուտ անձնաւո-
րութիւններ:

Ուստի Միութիւնս իր անդրանիկ հրասարակու-
թիւնն ընելով այս գործը՝ ուրախ եւ հպարտ է որ
գրասէր հասարակութեան կը ներկայանայ իրա-
ւամբ հրաշակէրս նանչցուած հասորով մը, որմէ
ֆաշալերուած՝ հեզգհեզ պիտի նոխացնէ օգտակար
երկասիրութիւններու իր շարքը, որուն ահա այն
ինչ կը թեւակոխէ, միեւնոյն ասեմ շեշտելով սա
պարագան եւս թէ Օսմանեան Սահմանադրութեան
սկիզբէն ի վեր, մինչ շատ մը մոռցուած ազգային
հեղինակներ հրասարակութեան պատիւը ունեցան,
Նար պէյ աբբազան հակառակ այնքան ազատաշունչ
ֆերբուածներու ծնունդ տուած ըլլալու, չունեցաւ
իր հրասարակիչը դժբախտաբար, եւ միայն Միու-
թեանս կը վիճակի ահա Նար պէյի յիշատակին
համար խոնդաժողութեան ծափեր խլել եւ թե-
լալով այսօրուայ Հայ սերունդին թէ՛ Նար պէյ
կապրի ու պիտի ապրի հայութեան սրտին մէջ:

1914 Մայիս 14, Կալարա

Հնկերութեան կնիքը չկող օրինակները կեղծ են:

170
40

Յ Ա Ն Կ

ԳԻՐԲ ԱՌԱՋԻՆ — ՎԷՊԲ

Երգ .	Ա . Հրեշտակն Հայոց	5
»	Բ . Հայկ	12
»	Գ . Արամ	17
»	Դ . Արա զեղեցիկ և Նուվարդ	24
»	Ե . Զարմայր և Շուշան	37
»	Զ . Տիգրանունի	46
»	Է . Հսկայն Հայոց Տորք	49
»	Ը . Վերջին Հայկազն , Վահէ	52
»	Թ . Արտաշէս Մեծն , Տիեզերակալ	58
»	Ժ . Արտաւազդ Ա . բնատղծ . Թագւր	67
»	ԺԱ . Արտաւազդ Բ . Հայոց վրիժառն	76
»	ԺԲ . Նախավկայունին Սանդուխտ	89
»	ԺԳ . Կոյսն Հովիթիմէ	98

ԳԻՐԲ ԵՐԿՐՈՐԴ — ԵՂԵՐԵՐԲ

»	Ա . Հայուն կեանքը	101
»	Բ . Պանդուխտ առ ամպն	104
»	Գ . Հայ մայր մը	106
»	Դ . Նորածիլ աերեւք	112
»	Ե . Առ տաճարն Հայոց, առէն պանդխտին	114
»	Զ . Հովիկ հայրենի	117
»	Է . Թէ տային ինծի	119
»	Ը . Աղղուրաց Հայեր	121

ԵՐԳ . Թ . Ի Սահմանադրական տօն	123
» Ժ . Արշալոյս	126
» ԺԱ . Թշուառ Հայեր	128
» ԺԲ . Հայոց մայրեր	131
» ԺԳ . Պանդուխտն առ ծիծառնիկ	134
» ԺԴ . Հառաչք Հայ պանդխտին	136
» ԺԵ . Հայ ապրինք	138
» ԺԶ . Հայ մեռնինք	141
» ԺԷ . Ի գերեզմանս պանդուխտ Հայոց	145

Այս երգերը գրուած են մեծաւ մասաւք հայրենի ափունսներէ հեռու, պանդխտութեան մէջ, յեռոպա, յիշատակաւ փառաց լուսափայլ Անցեղոյն, եւ Ներկայիս սգաստներ աղետսմն աղեկիղեղով:

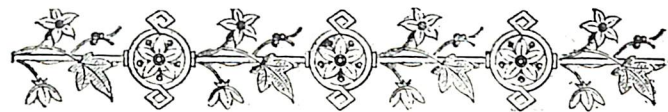
Հեղինակը ներշնչուած է մերք հոյակապ քաղաքի մը շրինդներու, եւ մերք գիտական տաղարարի մը անդորրութեանը մէջ. երբեմն անտառաց խորհրդաւոր հովանեացը ներքեւ, երբեմն քարձաքերձ շերտնց խորիս ապառաժներու վրայ նստած, եւ այլ երբեմն կանաչագեղ հովսաց զեփիւռներու մէջ յերագեղով, մերք մրնացող փրփրադէզ կոհակաց առջեւ, եւ մերք՝ գերեզմանաց մահասարսուն տուններու մէջ քափառեղով, Հայրենեաց խանդավառ յիշատակը արհն մէջ քորքոնեղով, եւ գրեթէ միշտ իւր ֆնարին քեղերը աղեկեզ արտատնօսն ոռոգանեղով:

Երկու մաս կաւ գիրք քաժնած է Հեղինակն այս երգերը. ՎԷՊԲ եւ ԵՂԵՐԳԲ: Առաջինը Անցեղոյն, երկրորդը՝ Ներկայիս նուիրեալ: Երկուքն եւս անկասար, որովհետեւ ոչ մեր քոյր անցեալ փառքերը կը քովանդակեն, եւ ոչ՝ ներկայ քշուառութիւնք: Ասոր պատճառը ոչ միայն իւր տարուքիւնն է՝ նիւթոց անքաւ առատութեանն առջեւ, այլ եւ դժբաղդ ու ահաւոր հրդեհ մը՝ որ Բերայի մէջ Հե-

դիմալին ճասնաճեղ երկասիրութիւնները բոլոր յաճին փոխարկելով, Վեպերուն մեծ մասը, որ մեր Դիցազանց կենսագրութիւնն էր, յափշտակեց ճաւառ, որիչ ֆանի մը հասո՛ր յերթողական եւ բանասիրական աշխատութեանցն հետ: Իսկ այս հասո՛րին մեջ անփոփոռածները՝ բաղդ ունեցան ազատելու, ունեւ ազգային օրագրաց մեջ հրատարակված շինելով, ունեւ աշխատեալաց ֆոլգսնուելու բարեդիպութեանք:

Հեղինակը այսօր սոյն ելխարեալ մնացորդին ի յոյս ընծայա՛ծ ժամանակ՝ յոյս ունի որ հայրենասէնց ազգայնոց ընդունելութիւնը պիտի փայտերէ զինքն որ սրին խորշերուն մեջ բաղուած ու նիրհած յիշատակներն արթնցունէ օր մը. եւ իւր սգաւոր իրենարին յանձնէ վերերգել այն գուպարայաղը Դիցազունին եւս ու անոնց լուսափառ Ստուերներուն աշխոյց պանդխտութեանը մեջ առաջնորդելով՝ Ներկայիս աղէտները Անցելոյն փառֆովը մխիթար եւ խրախոյս ընդունին, ու Արեւելիկ ոգոյ մեջ արծարծի յիշատակ եւ սեր հայրենեաց:

Երբ այս երգերը յաջողին վերադառնալ ինչ մը քոցնել տալ դէպ ի Հայրենիս, կայծ մը վառել հայրենասէր եռանդեան, կարիչ մը արցունք պղպեղեցնել. ու հրախաւնդ ախ մը կորգել Հայու մը զգայուն սրտին, — Հեղինակը իւր աշխատութիւնը պատկուած պիտի հա՛տարի:

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ԵՐԳ Ա.

ՀՐԵՇՏԱՆՆ ՀԱՔՈՅ

Ա

Ո՛ւր կ'երթաս պանդո՛ւխտ: — Ի՞նչ տըխուր այդքան
Այդ անհուն աւերց մէջ թափառական,
Պահ մը հառաչես, կը կանգնիս պահ մ'այլ,
Ճակատ վայրահակ, խոնջած թըւի քայլ:
Ետին թէ դառնաս, թէ յառաջ գընաս,
Ամէն տեղ սըգով սեւած կը տեսնաս,
Շըշուկ մը խորէն ազդէ քեզ աղէտ...
Է՛հ, թէ դու ըզցաւս կը փնտռես յաւէտ.
Տա՛ր մէջ այդ աւերց ըզքայսըդ մոլոր.
Բայց ի՞նչ 'տի գըտնես... ո՞ր սուր բրանաւոր
Ձեհաս հոն գիզել աւեր ընդ աւեր:
Ի՞նչ կարծես լըսել այս մահու տեղեր՝

Ուր միայն բուին ջայլեր կը հընչեն .
 Այո՛, թէ լալեաց գաւառիս միջէն
 Ուզէր քոյդ քընար թըռցընել մի երգ,
 Մի՛ կարծեր, պանդսւխտ, թէ քոյին յեղերդ
 Սոխակն ու սարեկ պատառխան մի տան,
 Կամ բըլուրն ու դաշտ լըսեն ու խոյտան. —
 Դարձի՛ր, ո՛չ դարձի՛ր, մի՛ ճընչեր բղձոց.
 Գիտե՞ս զայդ երկիր. . . — ԵՐԿԻՐ Է ՀԱՅՈՅ:—

Բ

Բայց ինք ոչ հառնայ. . . գիտէ զիւր ճամբան.
 Կարծես թէ յերկնի հնազանդի հրաման:—
 Սիրտ իւր կը թընդայ երբ կոխէ զփոշին
 Ուր մերթ հոյակապ քաղաքք կանգնէին.
 Չորս զին ցիրուցան տաճարք ու պալատ,
 Եւ եկեղեցիք դարձեալ յանապատ.
 Պարխապք որ ըզանթըս ծաղր առնէին՝
 Արդ փըռուած խոնարհ դարձել հարթ գետին.
 Հոն ուր պանծային արքայք թագուհիք՝
 Գայլն է զըրեր ըոյն և աղուէս խըշտիք.
 Անդրիք՝ որ քաջաց կանգնեալ անուշտով՝
 Թաւաղեալ, անդ ի՞նչ սողայ սուլելով.

Հոն ա՛յն զիւցաղանց կործանեալ դամբան՝
 Յորոց փառս եւ գործ Հայրենիք մեծցան.
 Եւ արդ սըրբազան ոսկերք ցիրուցան,
 Վա՛հ, խեղճ Հայք եւ ո՛չ ունին գերեզման. . .
 Չըկայ ձեռք զըթած որ ժողվէ գնտին,
 'Ի ի քուն հանգըտտան դարձունէ չիրմին.
 Չըկայ հայրասէր սիրտ մը եռանդուն

Որ գըրկէ զանոնք տանի շըրթներուն,
 Պազնէ զոկ վըկայս այն պերճ Անցելոյն՝
 Որ կայ զերդ տապալ բուրգ մ'ի խարըսխոյն:

Գ

Իսկ ինքը նըստաւ. . . — Արցունքոտ աչեր
 Ընկան ի փըշրեալ սըգաժանգ զէնքեր.
 Յերկին նայեցաւ, հառս՛չ մ'եռ հրաւառ,
 Յուսահատ սըրտին կարծես էր պատառ.
 Թընդաց օչն, ու հով՝ շունչն ի յեռ քարչեց,
 Երասխ ուռեցաւ, զընդըզներ գըլեց.
 Դըղըրդին հովիտք, ոսկերք արթընցան,
 Կարծեն թէ ըզփո՛ղ լըսեն յարութեան. . .
 Գոռան արձագանգք լերանց եւ ձորոց.
 «Լըռէ՛ք, լըսե՛ք, ՀՐԵՇՏԱԿՆ Է ՀԱՅՈՅ»:

Առաւ ըզքնար եւ կ'ուզէր զարնել,
 Երկնուսոյց մատուէք թըւին կարկամել.
 Ձեռք որ են սովրած զըւարթ յալէլուս՝
 Ի՞նչպէս շարժին յողբ խառնեալ յարտասուս.
 Ի՞նչպէս խընդութեան զարնեն մի գաշնակ
 Հոն՝ ուր տան ըզգանգ չիրմք 'ւ աւերակ.
 Ի՞նչպէս ըզյուսոյ աւետիս հընչել
 Ուր յոյան ըզվերջին բարեւն է տըւել. . . :

Եւ ընկաւ քընարն ի ծոց Հրէշտակին,
 Կարծես ձայնն անուշ հատեր ի կըրծին.
 Այսպէս եւ թըռչուն որ կըտեր է շունչ՝
 Վերջին մ'ի ծոցէն արձակէ շըշունջ.
 Կը ծալէ զթեւիկ, բըբեր կը փակվին,

Գլուխն ի վար ծըռի՝ գըլորի յովտին։
 Բայց մահադիտակ պանդըխտին ճակատ՝
 Քնա կը վառի յանկարծ քան հըրատ.
 Սեւ սեւ աչքերէն բոցեր կ'արծակին,
 Կանգնի զինչ բըլուր հասակ Հրեշտակին,
 'Ի ակընպիշ Մասեաց հալւոր սարերուն՝
 Կարծես հին զԱղեղ խընդրէ ի յամպուն,
 Որով հաշտութիւն Աստուած խոստացիւ...
 Եւ զԱղեղ լարողն էր ինք Գարրիէլ։—

Եւ բարբառ հընչէր լերանց եւ ձորոց.
 «Լըռէ՛ք, լըսեցէ՛ք ՀՐԵՇՏԱԿԻՆ Ե՛ ՀԱՅՈՅ»։

Գ

«Աստուած իմ, — գոչեց, նայեցաւ յերկին, —
 Լըսէ՛ զձայն պանդուխտ Հրեշտակապետին,
 Որ թողած գեթեր, թողած՝ զիմս երամ՝
 Եւ յերկիր իջեալ զբաղդն Հայոց ողբամ.
 Իջայ՝ որ զիմ լաց չըտեսնէ՛ Երկին,
 Եւ մի՛ ուխտանայք յիմ հառաչ կըտրին... —
 Այս է երջանիկն անդրանիկ Երկիր...
 Ո՛ր գըլխոյն պըսակ փառաց լուսակիր...
 Իբր ըզհէք Բարէլ անյարիր տապասս՝
 Ո՛չ եւս կ'արթըննայ յիմ ձայն մահաստատ.
 Զի, Տէր, զաջ գըլթոյդ իրմէն յետ առած՝
 Զախով թօթափես հարուած ի հարուած.
 Որչափ ունէր փառս՝ ա՛յնչափ արդ նախատ,
 Եւ ի սուգ խաւար սեւցեր է ճակատ։
 Բայց դու զՀայաստան գըգուէիր ի սէր,
 Զնա իւր օթեւան Հրեշտակդ էր կարծեր,

Նախանձորդ երկնից մինչ եղեր ըզ Դրախտ։
 Յայն պայծառ օրէր ի՛նչ մեծ էր իմ բախտ
 Յոր զիս հայրական գըլթովդ ընտրելով
 Հրամեցիր սիրեմ ու հըսկեմ զանով.
 Զի՛ յընկերաց պար ճակատս անդ բարձր էր,
 Ի՛նչպէս կորակոր այժմ հեծեմ, ո՛վ Տէր...
 Ինչո՞ւ արդ յաւեր առնես զՀայաստան,
 Վասն ա՛յն զի Եղեմն էր նա փափկութեան.
 Եւ որ հախ եղեւ յօրհնել ըզքս լոյս՝
 Թաւալես այսպէս ի մութ մահայոյս։
 Ինչո՞ւ յանդընդոց ընկղմել յատակ
 Զայն որ բարձրացաւն այնչափ ձեռքիդ տակ։

Ո՛հ, բայց դըժընդակ յողէսս՝ Հայաստան
 Պիտի չըմոռնա՛յ զիւր փառս յա խտան.
 Անցեալ իւր չըքեղ՝ պատէ՛ զիւր գըլուխ՝
 Ինչպէս ամըռուան ամպ կայծակնաբուխ։
 Եւ ես յապագայն հայիմ յուսահատ,
 Յաւոցս աճի հետ եւ սիրոյս հըրատ։

Ե

«Ո՛վ, ո՛վ ցամքեցնէ զաչացս աղի ջուր։
 Յե՛րբ զաղեղ Հայկայ տեսնամ ես փըշուր...
 Ամէն տեղ աւերք մեծութեան, փառաց,
 Ամէն տեղ ըստուերք մահո՛ւ դագաղաց։
 Եւ ես զերդ սըգոյ արձան մի սպիտակ
 Յուսասեկ է՝ սիրտ գըլուխ վայրահալ՝
 Դիւցազանց չիրմաց հըսկելով ի լաց,
 Լամ եւ ես վերայ մեռեալ կենդանեաց...»

Լամեւ ննջելոց՝ ոյց փառք մոռցըներ .
Եւ անուանք նոցա թաղեալ են յաւեր . . . : —

Սակայն բարութիւնդ որ չունի սահման՝
Պիտի չըսիտիէ՞ եւ հէքն Հայաստան . . .
Ե՛րբ տեսնեմ ձեռքիդ կայծակներ մարտած ,
Հայիս ու ժըպտիս գըթութեամբ , Աստուած :
Նայէ՛ այս կործան տանց ու պալատանց .
Եւ զի գըթած ես՝ ներէ՛ գէթ հիմանց . . .
Զը՞ հասնիր քեզ սուրբ Տաճարաց հառաչ ,
Զե՞ս տեսներ ջախջախ կործանեալ ըզ խաչ .
Ո՛հ , թէ զնախատինս զխտեա քո այսքան՝
Պէտք է , Տէ՛ր , յիշես ըզհին Գողգոթան : —
Յիշէ՛ , բարձեալ Տէ՛ր , որ փառացն օրեր
Հայն ի վիշտ եւ ցաւ խաչիդ է ձօներ . . .
Եւ թէ ցարդ մոռցար՝ բայց տես դեռ երկիր
Զըչորցաւ զանգեալ յարենէ կարմիր .
Դա մարտիրոսաց թիւրաւոր արիւն՝
Որ քեզ բողոքեն խընդրեն «Գըթութիւն» :
Բայց թէ պէտք է զո՛հ մ'ալ ցասման քոյին
Աստուած , թողութիւն աուր այս խնդճ Ազգին .
Յի՛մ գըլուխ թափէ զահաւոր կայծակս . . . » —
Ասաց ու ընկաւ ի ծունկ յաւերակս : —
Եւ ահա Մառեաց ի գլուխ Ծիածան ,
Եւ Տէ՛ր երեւցաւ ի հուր փայլական .
Նայեցաւ ի ժպիտ առ Հրեշտակն Հայոց ,
Եւ գոչեց Աստուած ի միջոյ ամպոց .
«Փրկեցի , դարձեալ կը փրկիեմ ըզՀայս» :
Իսկ Հրեշտակն Հայոց երբ որ լըսեց զայս ,
Սիրան ի խնդ տրոփեց , բզկայն բացաւ թեւ ,
Սլացաւ ի Մասիս , ապ' յերկինս թեթեւ : —

9

Քընտրն այն տառն պըրծաւ ի ձեռաց ,
Եւ գըլոր յերկիր՝ տըրտմագին հեծեաց : —
Անշարժ յահուղող ըզհեա Հրեշտակին
Աչք իմ մինչ յաթոռն Անմահին ելին .
Շըլացան յայն լոյս բիրք իմ հրաշատես ,
Հրեշտակն , եւ տեսիլ լինէին անտես : —
Բայց բոց էր ձակատս ու բոց ի հողիս .
Իբր ըզմօրենին անծախ վառէր զիս ,
Բոց՝ որ սըրբեալ սիրտ յունայն ըզգածմանց՝
Ըզսուրբ բորբոքէ անդ սէր Հայրենեաց ,
Յիշեցի յայնժամ որ եւ ես պանդուխտ
Երկար առնէ բոլոր սիրտս եւ ուխտ
Նըւիրել էի յիմ քաղցր Հայաստան .
Եւ իբրու գըտեալ գտնձ փառս յաղթութեան՝
Գետնամած պագի վեր առի զքընար ,
Եւ ի սուրբ աւիւն թըրթռեցուցի լար .
Սիրտ իմ բարձրացա՛ւ , եւ յերկինս ի վեր
Թռուցի եռանդուն ոլխաննայս առ Տէ՛ր : —

10

Երկար դեռ եկի ման յաւերս տըրտում .
Զոր կանգնեցէ՛ որ մ'Աստուծոյ խոտուում .
Քաջաց ու սըրբոց ոսկերաց վերայ
Հաւատարմութիւն ցըմահ երզուընցայ :
Այո՛ , աշխարհի քարոզեմ համբուն
Ըղբաջ Հայոցս վէպս վեհ գործովք գեղուն .
Սովին ալն ամեկ յաղեալից մերոց ,
Եւ թափեն արցունք մը ի յո՛ւշ Հայոց :

ԵՐԳ Բ.

Հ Ա Յ Կ

... Tuum Nomen
Gantantes sublime ad sidera sygni.
VIRGIL.

•→←•

Ա

Հայր իմ, Հայկ... ո՛վ հարց հարանց մերոց հայր,
Ո՛վ դու փառաց մեր հայրենեաց հիմն ու ծայր.
Ո՛վ որով Հայն այսօր ունի հայրենիք՝
Եւ մարդկութեան մէջ՝ կընիւք:

Հո՛ւր հայր, ըզքեզ կարդայ յետին քո որդի,
Որ քո չնորհիւդ անուն մի վե՛հ իւր ունի,
Անուն՝ յոր սիրտ իւր մեծաթուհի որոտայ
Եւ ընդ տշխարհ նա պանծայ:

Այո՛, յաշխարհ համօրէն Հայն է կարող
Խըրոխտալ, Ո՛վ ի՛նձ պէս ունի վե՛հ ծընող,
Հըսկայ՝ անեղ, ում առջեւ քաջք ձեր բոլոր
Թըղո՛ւկք են անդօր:

Նորա անուան չորս ծագք երկրի ոչ բաւեն,
Բոյլք աստեղաց յերկնից երես զայն հեզեն,

Եւ փառք նորա լըցեալ զերկիր մեծապանծ
Խառնի ընդ դարս յաւիտեանց:

Ազգե՛ր, Հայուն թըշուտութեամբ մի՛ սոնքայք.
Թէպէտ բազուկքն արդ ծանրանան ի չըզթայք,
Բայց սիրտ նորա երկաթիւ ո՛չ կաշկանդի...
Ազատութեան է որդի:

Ազատութիւն եւ Հայն՝ միմեանց են եղբայր,
Եւ գերկոսին իսկ մի եւ նոյն ծընաւ հայր՝
Միոյն՝ տը աւ ժառանգութիւն զՀայաստան,
Միւսոյն՝ զաշխարհ ամենայն:

Յառաջ քան զՀայկ՝ տակաւին մարդ ոչ գիտէր
Թէ քաջութիւն ի՛նչ է, զի՛նչ փառք անվեհեր.
Սա՛ փառք կարծէր գազանաց հետ մարտընչել,
Նա՛ չինել խօյն ըզբարէլ:

Եկաւ Հայկ, նա սուրեցոյց նախ առաջին
Կըռուել վանել զազատութեան թըշնամին,
Եւ կանգնել՝ ո՛չ թէ անխորհուրդ աշտարակ,
Այլ ըզփառա՛ց ամբարտակ:

Ինքն առաջին ելաւ հըզօր ախոյեան
Սուրբ իրաւանց զոր ետ երկինք մարդկութեան.
Նորա ձայնէն ահաւոր նախ արթընցան

Սըրաբեր ընդդէմ բըռնութեան:
Երբ գերութիւն՝ երկրակործան քան հեղեղ
Ծաւալեցաւ քանդեց տիրեց ամէն տեղ,
Վազեց մեծն Հայկ, Եւ զՀայաստան իւր վըսեմ
Կանգնած պատուար բըռանց դէմ:

Առաւ ըղնեան, ըզփրկութեանն զօրծի՝
Զօր ինքն իսկ Տէր ցըցուց իրեն յերազի, (*)
Զարդարադատ երկին կոչեց իւր վըկայ՝

Եւ զգարերն ապագայ:

Զիւր լայնալիճ քարչեց բազկաւն ահագին,
Եւ իբր յամպոց ըզանթ թըռոյց սուր փըքին.
Շեշտ տապալեց սրտաւնդստ ընդ գետին
Ըզբռնաւորն աստջին:

Եւ Զըւարթունք պահպանք ազգաց ամենայն
Որ սըրտաթուռ խըռներ հանդէս էին յայն,
Հրեղէն թեւօք յաղթանակին ծափ դարկին,
Ըզնախկին Գաջն երգեցին:

Ապա Հայոց յերանց վերայ ել Հըսկան՝
Իբր աշխարհի միահեծան տէր իշխան,
Եւ մինչ երկիր խոնարհեցոյց պարանոց
Առնուլ ըզլուծ Հօրն Հայոց:

«Աշխարհ գոչեց, դու իմ բաժին ես այսօր.

«Ահա իմ ձեռս է լինել քո բըռնաւոր.

«Բայց ես ընտրեմ քեզ հայր լինել հարազատ,

«Հայր հարգութեան մի ազատ»:

Եւ սուր աչուին ձըգեալ յերկիրն այն անհուն՝
Գոչեց Հըսկայն, «Ե՛լ աշխարհ յազատութիւն».—
Լերինք եւ ծովք սրտաացին ի թընդին,
«Ե՛լ աշխարհ յազատութիւն»...

(*) Ազգային աշահողութիւն ե ու ցարդ կը պահ-
մուի ի բերանս բնակչաց Հայոց ձորոյ:

Բնութիւն անդէն իբրու թէ նոր նորոգէր՝
Զըւարթացաւ քան ի գարուն կենսաբեր,
Եւ սիրտք մարդկան նոր շունչ տուալ յորդառատ
Եւ գոչէին «Եմ», ազաւ»:

Եւ հաշտութեան կամարն ի գլուխ անդ Մասեաց
Եօթնաճաճանչ ել եւ ըզնոգ արձակեաց.
Արեւ, լուսին քօնեցին զօր պանծալի
Ազատութեան աշխարհի:

Իսկ ինքն Հայրն ազատութեան աշխարհի՝
Ի փառաց այն բարձրութենէն գերարիլ՝
Յօր ո՛չ յառաջ ո՛չ յետոյ, ք մահացուաց
Երբէք հասնել ժամանեաց:

Յայն երկնամերձ գահաւանդէն ի խոնարհ
Վըսեմափայլ յօնօք նայէր ընդ աշխարհ,
Եւ ի վեհին ակնարկութիւն եւ ժըպիտ
Փայլակք ընկան խիտ առ խիտ:
Ամպ լուսավառ շուրջ ըզ Հըսկայն պարփակեց,
Ազատութեան Ողին ըզնա պըսակեց.
Նա՛վերջին մալ ի Հայաստան նայեցաւ...
Յանմահութիւն ծածկեցաւ:

Բ

Ո՛վ հայրդ Հայոյ, երբ յերկնակէտ քոյ աստեղաց
Ըզյօնս շաբթեալ լուսաղգեաց,
Եւ սըրտաթուռ ի վայր նայիս դու յայն երկիր
Զօր քո նետով փըրկեցիր.
Տեսնես ըզձորն—Հայոց՝ փառացդ հանդիսարան,

Բեկեանցն ռախց արդ կոխան...
 Տեսնես զանյաղթ ձեռացդ ըզգործ կուռ Հայկաչէն
 Յերկիր Հործան ի բաղդէն.
 Տեսնես որդւոց քոյոց ի ձեռս՝ ո՛չ նեա սուսեր,
 Այլ ժանգաճար շըղթաներ...
 Տեսնես զազատ որդիսդ՝ անկեալ բազմաթիւութիւն
 Որդւոց Քամայ առաթուր...
 Հայր, ի՞նչ արդեօք ըզգայ քո զի՞նչ սիրտ որդեսէր
 Յայտնափ աղէտ ցաւոց մեր,
 Յայտնափ ահեղ թըշուառութիւն բազմադարեան
 Յոր կորնչի՛ Հայաստան...
 Եւ զի՞նչ ասես, Հայր, ապերախտ այն մարդկութեան
 Բը երախտեացդ անբաւ՝ փոխան,
 Ըզքս զաշխարհ՝ զազատութեան բուն խանձարուր՝
 Ի գերութեան արկ յանուր:

.

ԵՐԳ Գ.

—*—

Ա Ր Ա Մ

«Այր հայրենասէր,
 Մ. ԽՈՐԾՆ»

—❖—

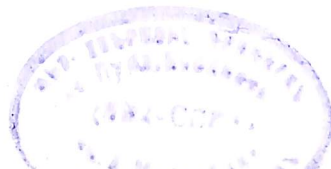
Ա

«Դեռ չէ՛ ծանօթ մեր Հայ անուն,
 «Դեռ չէ՛ ծանօթ Հայ քաջութիւն.
 «Երթամք հայեր, սովրեցընմք
 «Որ զիւցազանց մեք որդիք եմք:

«Աշխարհ մոռցեր է վեհ լեզուն
 «Զոր սովրեցուց Աստուած մարդուն,
 Աշխարհ մոռցեր մեր Նախահայր
 «Որ իւր եղաւ ազատարար:

«Առէ՛ք աղեղ, սուր եւ նիզակ,
 «Ծաւալեցէ՛ք վիշապ դրօշակ, (*)
 «Փունդ գունդ ելէք եւ ռազմ ի ռազմ,
 «Շեփոր զարկէք ի պատերազմ»:

(*) Հայկազանց նշանն եր վիշապ:
 Սուսերէ Հայկական

Բ

Գոչեց Արամ,— եւ գունդադուռնդ վազեցին
Որդիք Հայկայ ի ձայն քաջաց այն քաջին,
Արօրն ու խոփ թափեցան դէզ դէզ ի կրակ,
Եւ շանթաթոպ պսոթկացին սուր, տէգ, նիզակ:

Հայոց դաշտեր որ քան զերկու երկայն դար
Ըզարինդ հովուին լսկ լրսէին հեշտարար,
Յանկարծ ի չոխնդ մարտագոռոջ չեփորին
Դըղըրդեցան ձորք եւ հովիտք թընդացին:

Փայլուն պողպատ զըրահներէն 'ւ ի զինուց
Ասես՝ կայծակք թափին ի սեւ սեւ ամպուց,
Եւ երբ Հայ գունդք նիզակածօծ գընային՝
Կարծես անտառք ի շարժ ելեալ խաղային:

Տեսէ՛ք ի՞նչպէս աչքեր ցոլան Հայկադանց,
Եռան բազուկք տրոփին թընդան սիրտք անսանձ,
Ո՞վ հաւատայ թէ դեռ զինուորքն այն ի խաղմ
Առջի՛ անգամն է որ գընան պատերազմ:

Ո՞վ հայրենեաց սէր, ի՞նչպէս ես զօրաւոր,
Որ զամենայն յոր մօտենաս՝ փոխես նոր,
Դու երկրագործ աղբ մը վառես վեհ յաւիւն,
Եւ զազգ ընկճեալ՝ յանկարծ փոխես դիւցազուն:

Երէկ դեռ Հայն թըրջէր քըրտամբք իւր արտեր,
Երէկ դեռ Հայն բըռնաւորաց տակ հեծէր,
Եւ անա խրոխտ յանկարծ ճակատ ամբառնայ,
Եւ բըռնաւորք իւր դողացին ակամոյ:

Վազեց նիւքար, խըմբեց բանակ առ բանակ,
Հայոց թափոյն դէմ խիզախել ամբարտակ.
Բայց ո՞վ կարող ճընչել ըզսէր հայրենեաց՝
Ո՞ր զէնք յաղթել բաւէ ուժոյն երկնազդեաց:

Մի Հայուն դէմ՝ բիւր Մեղացիք կանգնեցան,
Բիւր Մեղացիք մի Հայ բազկէ հընձեցան.
Անմիտք, նոցա էր առաջնորդ բըռնութիւն,
Հայոց վառող սըրտից սուրբ Ազատութիւն:

Ազատութիւն գոչեցին Հայք դոռալով,
Զոտքերն ի գլուխ բըռնաւորաց դոփելով...
Անոյշ քամի ըզդրօշն Հայոց ծածանէր,
Ազատութեան ձայն լեռնէ լեռ ծաւալէր:

Հայ արձագանգք որ ընդ զինուց շառաչման
Մոռցերէին եւ ըզըրինդն յաղթութեան,
ԸզՀայ երկնից գըմբէթն ի թունդ հանէին,
Եւ չորս գետոց Դրախտին ըզլուր տանէին:

Մեծ աւետիսն հասաւ ի պերճ Արմաւիր,
Ուր սիրտք հարսանց ու մարց յերկիւղ յուսալիր
Ըսպասէին յիւրեանց փեսայն եւ յորդին,
Եւ ասէին. «Արգեօք դառնա՞յր սիրելին»:

Եւ սիրելիքն Արմէնունեաց դառնային,
Նոր յաղթութեան երգս ոգելով խընդագին,
Եւ թշնամեաց զաւարն ոսկի՛ եւ զարծաթ
Բերէին յօտըս սիրունեաց խանդակաթ:

Եւ սիրունիքն վաղեցին ընդ առաջ.

Յրմենական սոսեայ (*) ճիւղերը կանաչ
Փափկիկ գլրկօք բարձած բերեալ են պլտակ,
Քաջայն Հայոց պտակ ըզգլուխ եւ նիզակ:

Մեծ էր այն տօն եւ բերկրութեան աղաղակ,
Զի առաջին էր այն Հայոց յաղթանակ.
Զի առաջին այն օր Հայեր մրանէին
Յազգաց քաջայն եւ ազատաց ի կարգին:

Եւ տիեզերք՝ ահ եւ զարմանք ի սրբախն՝
«Ո՞վ է այս աղգ՝ ո՞վ են այս քաջք հարցուցին,
«Ո՞վ է այս աղգ, որ զեռ երկկ կեայր անշուք,
«Այսօր յանկարծ ելին անյաղթ զիւրազունք»:

Գ

— Սոքա որդիք են Արամայ,
Պատասխանէր Մեղացին,
Սոքա որդիք են այն քաջին
Որ զմեզ՝ զընկճողքս՝ ընկճեաց գերի.
Եւ ըզհրտայն մեր մեծ նիւքար
Շամիրեց նա սղջ սղջ յիւր նիզակ,
Եւ յաղթութեան իւր նըշաւակ
Քամեց գոռող նա յԱրմաւիր:

(*) Արմենակ նահապետ Արմաւրի մօտ սօսեաց
անհատ մը սնկեղ տուած էր, ուր նախնի Հայկա-
զունք իրենց կրօնական պաշտամունքը կը կատարէին
ու հնայս հնայեին: Այս նախնական սօսեաց ուսե-
րով կը պատկերն նախնի գգնուխ քաջացն Հայոց:

— Սոքա որդիք են Արամայ,
Պատասխանէր Ասորին,
Սոքա որդիք են այն քաջին
Որ զմեր ըրաւ ազգ անորդի,
Ու զմեր անեղ աստուած Բարչամ
Մէկ հարուածով հար սատակեց,
Շանց կերակուր ըզղին նետեց
Եւ ըզհոգին ի սեւ գլծոխք:

— Սոքա որդիք են Արամայ,
Պատասխանէր Միջերկրեայն,
Սոքա որդիք են քաջին այն
Որ զմեզ հրնձեց իրրե ըզխոտ.
Եւ Պայտպիս հուժկու արտան
Ի տես Վեհին այն սարսափաւ
Հաղիւ ծովուն ի ժայռս փախաւ,
Զերդ յառիւժէն տայ խոյս այծեամ:

— Սոքա որդիք են Արամայ,
Պատասխանէր Պոնտացին,
Սոքա որդիք են այն քաջին
Զոր մեր հայրեր ոչ գիտացին.
Եկաւ փրկեց սա իւր սրբով
Բրնաւորաց ըզմեղ ձեռքէն.
Կապաղովկիոյ ետ բարս 'ւ օրէն,
Եւ ըզկըրթիչ Հայոց լեզուն:

— Սոքա որդիք են Արամայ,
Պատասխանէր Բելորդին,
Սոքա որդիք են այն քաջին

Յորմէ դողաց մեծ մեր Նինոս,
Պըսակ զըրկեց իրեն ընծայ,
Զի մի՛ գուցէ նա կուռ սըրով
Լզթագ գըլխոյն պահանջելով,
Լզկեանս ընդ թագն յափըշտակէր:

— Սոքա որդի՛ք են Արամայ,
Պատասխանեն դողադին,
Սոքա որդի՛ք են հըսկային
Ում փոքր եկաւ մե՛ծն Հալատտան.
Զարկաւ փըլցուց լեռներն ու ժայռ,
Անցաւ սուրաց, եւ դռէզն հուժկու
Տընկեց յեզերս անդ Սեւ ծովու,
Գոչեց. «Ա՛յս է Հայոց սահման»:

Դ

Այո՛, քո որդի՛ք եմք ազատերամ,
Ո՛վ հայր հայրենեաց դիւցայա՛դթ Արամ,
Այո՛ քո որդի՛ք, եւ ըզգամք իսկ բուն
Թէ քանի՛ պարծանք է մեզ քոյդ Անուն:

Ըզգամք թէ զո՛ր պարտք որդւոյքս վերայ
Արկանէ անուն քոյին դիւցազնեայ.
Ըզգամք որ թէ քո ժառանգեմք ըզփառս,
Հա՛րկ է ժառանգեմք եւ ըզՎե՛ն՝ քո բարս:

Հա՛րկ է որ քո՛ պէս սիրեմք յերբ լեզուն,
Եւ տամք պատկառելի մեր վե՛ն Անուն...
Հա՛րկ է որ քո՛ պէս սիրեմք Հայրենիս,
Եւ նըմա՛ զոհեմք ըզկեանս եւ զողիս...

Զի մի՛ երբ օտար աղգեր չըրջակայ
Կոչեն դեռ ըզմեզ «Որդիս Արամայ,
Դու յամպոց բարձանց նայիս մեր վերայ՝
Եւ գոչես. «Որդի՛ք... չգիտեմ ըզդոսայ»:

ԵՐԳ Դ.

Ա Ր Ա Պ Ե Ղ Ե Յ Ի Կ

ԵԻ

Ն Ա Ի Ա Ր Գ

Ա

Արեւն էր ծագել, արեւ հայկական,
Կարմրուկ ցոլքերով նորահաս գարնան,
Մասիսու զարկեր ճակտին ըսպիտակ
Ու շուրջ կը պատէր վարդաճոյլ պըսակ:

Թըռչնոց արթընցան երգեր քաղցրօր,
Ու լըցին լըռիկ դաշտերն ու ծործոր,
Ծաղկունք վերուցին աչեր ցօղալից,
Ու ծաւալեցին բոյրեր խնկալից:

Արամենակայ սօսեաց ծայրերէն՝
Անուշակ քամին անցաւ հեղօրէն,
Երասխայ ջրերն իջաւ պըսպըղուն
Ու գըլտորալեց ալիս ծրփծրփուն:—

Այն նըւիրատունկ ծառոցն ի սաղարթ
Ըզբիրս իւր յառեր պարման մի գուարթ

Մըտիկ զըներ զինչ սըլուըլան սօսիք՝
Եւ զինչ պատասխան տան գետոյն ալիք:

Գլուխն ականակուռ դըրած սաղաւարտ,
Եւ լանջ կը փայլէր ի զրահ բաղմամարտ,
Հըզօր յաջն ուներ տէգ մի զինչ գերան,
Ու մէջքն էր կապել ըղթուր ընդ մահուան:

Հանց աղեղ լարած թուխ լայն լայն յօնքեր,
Ճախատուն հովտին կարծես ցանկ պատեր,
Ու գռուզ հոպոպիք ոլրելով սեւ սեւ՝
Կը ծրփան մարմար վըզին ծաղկածեւ:

Իսկ երբ բոցափայլ աչուին եռանդնոտ
Վեր առած հայէր յարիին անաղօտ,
Կարծես դէմ ընդդէմ յերկիր եւ յերկին՝
Զոյգ մի արեւներ յիրար պըշնուին:—

Այն Քաջին ուսոց կըթընած քընքուշ՝
Կին մի աեսնըւէր քան շուշանն անուշ,
Ինչպէս ձիւնաթոյր հեղիկ աղաւնի,
Թեւերն ամիտփած լոյնին քով թափ:

Արշալոյսն երբ դայ այդուց ցօղազարդ՝
Ոչ այնպէս փափկիկ ճակատն ունի վարդ,
Ինչպէս նէրա սուրբ այտերուն վերան՝
Բոսոր ու ճերմակ վարդեր կը ցօլան:

Կապոյտ աչուընէրն՝ են ջինջ աւելի՝
Քան թէ այն դարնան մաքուր դէմք երկնի,

Ոչ չըկայ քըրքում մի ա՛յնպէս սիրուն՝
Որ նորա յաղթէ ոսկի մաղերուն:

Չէ, նա մահացու կարծես թէ չէ՛ր կի՛ն,
Այլ երկնարընակ հրեշտակն էր քաջին,
Որ կընօջ առել գողարիկ կերպարանք,
Հոյս տալ աչքերուն, սըրտին՝ ըստփանք:

— Անուշակ քամին իջաւ մէյմըն այլ
Եւ ծածանեցան ծամերն ոսկեփայլ,
Ու երկու կաթիլ այն ծաւի աչքէն
Ընկան ինչպէս շիթք ցօղոյ երկընքէն:

Լըռեցին թռչաւնք, եւ սօսեաց քընքչանք
Լըռեցին կարկաջք, սոյլ եւ արձագանգք.
Կարծես թէ ընութիւն լըսել փափաքէր՝
Այն վեհ տարփածուաց ա՛ն վերջին խօսքեր:

Բ

Քաջն Արա ասէր.

«Նուվարդ, ո՛հ, տեսն՞ր

Խնչպէս ըզզըլուխ շարժեն սօսինք
Հայոց դիւցազանց են այն ըստուերներ՝
Որ ջուրքք Երասխայ կուտան ինձ հրաւէր:

«Նուվարդ, ես կ'երթամ, բայց քեզի՛ համար.
Հրեշտակ իմ անուշ, մի՛ դու ո՛հ, մի՛ լար...
Քո սէրդ է անբիծ առաջնորդող զիս,
Ու սէրդ այլ ես հետ կը տանիմ սըրտիս:

«Նուվարդ, թէ չ'երթամ մահուան դիմադրաւ,
Թէ ես չըվաղեմ թուր ձեռքս ինքնարշաւ,
Չէ՛, Արայդ չ'ըլլար քեզի արժանի,
Ո՛չ վըսեմ սըրտիդ՝ ո՛չ այս արցունքի...»

«Նուվարդ, ո՛հ, մի՛ լար. թէ կ'ուզէ երկին
Որ Արա մեռնի այս պատերազմին,
Արայի արիւն սէրըդ չի՛ մարեր,
Այլ կարմրուկ ինքիք յընէ ի սէր մեր:

«Թո՛ղ, հրեշտակս, երթամ... պարտքս լընում արդ:
Քեզ չեմ լըքաներ, քովդ եմ ես, Նուվարդ.
Երկընքէն կ'իջնեմ սիրտըդ յողւոյս թիւ,
Խնչպէս ցօղն անուշ ի վարդին տերեւ:

«Ու թէ որ չ'ըլլաս յաշխարհ բարերաստ՝
Ըզձաս բընակցիմք յերկնից առաքաստ՝
Թեւ թեւի կուտամք ու սրանամք ի վեր՝
Ձինչ երկսւ ծաղկանց այգասփիւռ հոտեր...»

— Անուշակ քամին իջաւ մէյմըն այլ՝
Ծըփեցան հարսին հոգոսլք ոսկեփայլ.
Կապոյտ աչքերէն արցունք շիտ առ շիտ
Ի ծոց փեսային թափթըփին մարգրիտ:

Հուռ կային թըռչունք սօսեաց յօտս կանաչ,
Հուռ կացել Երասխ, արգիլեր կարկաչ.
Միայն Արայի կըլըսվին դգուանք,
Ու քընքուշ հարսին աըխսէր հեծկըտանք:

Գ.

Եւ նուժարդ ասէր .

«Ո՛վ Արա, Սրայ,

Թող յետին անգամ ամուսինըդ լայ .
Թըշուա՛ն ամուսին՝ յորոյ քեզ ծոցէն
Երկին եւ երկիր նախանձո՛վ խըլեն . .

«Եւ ինչպէս չըլամ՝ որ իմ արշալոյս
Դարձաւ արդ գիշեր ու կըմարին յոյս . . .
Արա՛, դու կ'երթա՛ս, չուզես որ վերջին
Վերջին արցունքս այլ տանիս ի յերկին :

«Ո՛հ, դու ինձ համար, փեսայդ դիւցադուն,
Կը զոհես թագեր ու կենաց գարուն . . .
Ես ինչ տամ քեզի փոխարէն, Արայ,
Որ ա՛յսքան սիրոյդ արժանի ըլլայ . . . —

Սէ՛ր միայն, գոչեց Արայն գեղեցիկ,
«— Սէ՛ր միայն, նուժարդ, ինձ ասէր յիշելիք .
Ես գո՛հ, ո՛վ հրեշտակս, գո՛հ ես կը մեռնիմ
Թէ գիտնամ մընալդ ինձ հաւատարիմ :

«Թէ գիտնամ՝ որ իմ գերեզման, նուժարդ,
Պիտի չըմընայ անուք եւ անվարդ .
Զոր հողն իմ թըրջի սիրոյդ արցունքով,
Սառ քսո՛րն իմ ջեռնու սիրո՛յդ համբուրով . . . » —

Անուշաի քամին իջաւ մէյմըն այլ՝

Ծըփեցան հարսին գանգուրք ոսկեփայլ .

Ծաւի աչքերէն արցունք կաթկաթին,
Ինչպէս այգուն ցօղ ի թերթեր վաշդին :

Լուռ կային թըռչունք, եւ երասխ լըռեաց .
Միայն թէ սոխակն անտառին սօսեաց՝
Շրթեմն արձագանգ կուտայր տըխրագին
Վերջին հեծալթեանց հարսն ու փեսային :

Դ.

Արեւն երկնից անդ բարձրացել ի կամար,
Կըլա՛յ ու բոց յերկրին երես կը տեղար,
Ամենայն ինչ վառել էր յիւր ջերմութիւն,
Ու առտըւանն էր մարել զով լըռութիւն :

Յ'Արարատայ կանաչագեղ դաշտորայս
Երկաթաղէն ծածանին զօրք ընդ ըսպայս,
Ինչպէս հասուն ցորենի արտ ոսկեջով՝
Յանկարծ ծածկի սեւ մարախին գունդերով :

Քամին իջեր Մասեաց մըռայլ սարերէն,
Կը մըռընչէր սաւառնացեալ զրօններէն,
Յորս էր նախշուն Շամիրամայ Աղաւնին (*)
Եւ Ասորի ձայնք աղխաղուր հընչէին :

(*) Յոյն Պատմագիրք կ'աւանդեն քե Շամիրամ
իւր դրօշակաց փայ ի նշան իւր անուան Աղաւնի մը
նկարեղ տաւա, զոր ինքնակալ Սասրեսանեայց պա-
հեցին :

Ձայն դիւաշունչ բարբառ առջի անգամ էր
Որ Երասխայ լճակի հովիտ կըլքէր .
Ու այն նախկին էր որ լերինք հայկականք
Ասորեստան գինուց տային արծաղանդ :

Այն սեւադունդ զօրքերու գլուխն էր անցած
Կին մ'արուեստիպ՝ թաղով իւր հերք պըսակած .
Բանակն ողջոյն դողայր ի մուռնչ իւր անեղ,
Աչուքներէն ցոլայր վըրէս բոցանեղ :

Ինչպէս մի գետ որ լեռներէն սուրալով՝
Կատաղութեամբ կ'իջնէ դաշտեր աւրելով,
Այսպէս եւ սիրտ ներս լըցուած սեւ սիրով՝
Գայր նինուէէ Արայի վրայ վըրփրալով :

Գոչեր . «Թէ այն անգութ Արա գեղեցիկ
Չ'ուզեց լըսել իմ սիրալիր ձայն հեզիկ .
Թող արդ լըսէ գինուց իմ ձայն մահաբեր ,
'Ի երկիւղ չարժէ զսիրտ իւր՝ թէ ոչ չարժէ սէր :

«Քաջեր , ահա երկիրն Հայոց բաղմաճօխ ,
Ձեզի աւար առէ՛ք , թափէք հին ձեր զոխ .
Ինձ պահեցէք միայն Արայն գեղեցիկ ,
Արայի սիրտ լոկ զիս կընէ երջանիկ» : —

Երբ Շամիրամ Արա անուն կը հընչէր՝
Սիրոյ կըրակ մը լըպիրչ այաքըն վառէր ,
Սիրաը թունդ թունդ կ'ելլեր կ'իջներ ծուփի ծուփ
Ինչպէս ծովուն ջուր հողմաւար շուփի ի շուփ :

Ահա հասեալ նորա՛ յերկիր , նորա՛ մօտ ,
Ու աւելի՛ այլ բորբոքէր ի կարօտ ,
Չէր գիտէր ե՞րբ այն ցանկալին ժամ հասնէր՝
Որ սիրան ի սիրտ իւր սիրելւոյն բաբախէր . . .

— Չէ՛ , Շամիրամ , խաբէ՛ քեզ յոյս քո եւ զէն ,
Քո պիղծ չըրթունք՝ նորա չըրթանց համար չէն .
Սէ՛ր նորա սուրբ՝ արծաթափայլ ջինջ առուակ ,
Ի՞նչպէս սըրտիդ լըցվի ի խորշ սեւյառակ :

Պիտի տեսնեն ըզնորա դէմք գեղեցիկ ,
Բայց դալկահար՝ ինչպէս չիրմացըն ծաղիկ .
Պիտի տեսնեն եւ զայն աչեր սեւ ու սեւ ,
Բայց երբ մահուան յայն տարածի հոլաթիւ :

Պիտի եւ սիրան այն չօշափես , սի՛րտ զըւարթ ,
Բայց ինչպէս յա՛նկարծ ի սառոյց պատեալ վարդ .
Տի չըտրոփէ նա քո սըրտին դուժ սիրով .
Ու սէր նորա պիտի չըտայ սըրտիդ զով :

Այն մաքրակէզ սիրտ եւ չըրթունք եւ աչեր՝
Ուրիշ կընոջ հարըստութիւն եւ զա՛րդն էր .
Նէրա դըրկէն զայն խըլեցեր , անգո՛ւթ կին ,
Ա՛ռ եւ խընդա՛ . . . Ի՞նչէ առածդ : ցո՛ւրտ մարմին :

Ն

Իրիզունն էր եկել , արեւ ի մար մըտած ,
Վերջին մըն ալ կը բարեւէր ըզգլուխ Մասեաց ,
Որ աղբւրագին կը տարածէր իւր ըստուերներ
Ձերթ դադալին ծածկոյթ ձորերն ու հովիտներ :

Արարատայ դաշտ խընկարոյր՝ որ յառաւօտ՝
Կարմրուկ 'ւ ոսկի ծաղկօք խայտայր կանաչ յարօտ,
Արդ ողողած արեան գետովք էր անտէր,
Ու ծածկըված զինուք զիօք կոտոր կոտոր:

Հոն որ թռչնոց կըլըսվէր նախ հեշտ ճրուղնչիւն՝
Վերաւորաց արդ կընընչէր ի թառաչիւն...
Ապա եւ այն դադարեցան ճիչք, մըրմօւնջք, ա՛հ,
Ու ծայրէ ծայր թաղաւորեց լըռութեամբ մահ:

Այլ որպէս կռինչ տըխուր բուհն սեւագուշակ
Որ ընդհատէ գիշերն ի մռունչ իւր սառնորակ,
Երբէք երբէք հառաչանաց լըսվէր մի ձայն. =
Շամիրամայ սէգ թաղուհւոյն ողորմմն էր տյն:

Յոսկի դանոյս զըրած մարմինն էր Արայի՝
Ու ծիրանեաւ շուրջ պարփակեալ քաջն արքայի.
Խունկ եւ հալուէք բուրն ծըխեն հոն բարդ ի բարդ,
Աստուածաբար պատուել զայն վեհ երիտասարդ:

Ահա գիմացն իւր գեղեցիկն այն զիւցաղուն՝
Որոյ սիրով նէ չըգիտէր հանգիստ եւ քուն.
Եւ թէպէտ արդ՝ իբր ըզկոտրած անկեալ շուշան,
Բայց եւ կոտրածն իսկ այն շուշան՝ էր աննըմա՛ն:

Գըլխուն պըսակ նետեր գետին հէգ Շամիրամ,
Մաղ կը փետէր, կ'անիծէր զօրն այն եւ ըզժամ
Յօր վառեցաւ ի սէր անբիծն իւր Արայի,
Սէր՝ որ թըշուառ ըզնէ ըրաւ, որք եւ այրի...:

— Բայց Արայի հոգին զըւարթ յամպ լուսահրատ՝
Երբ իւր մարմնոյն քով լըսեց ողբն այն յուսահատ,
Եւ ըզվաւաչ տեսաւ զըշխոյն՝ քըստմընեցաւ...:
Բացաւ թեւերն ու վեր յերկինքս սըլացաւ:

2

Գիշերուան մութն հասաւ խաւար թեւերով,
Ու մառախուղ երկնից երես պատելով,
Արարատայ մահու դաշտին տեսարան
Ծածկեց որ մի՛ յայն Հայ աստղեր թալկանան:

Հով մը փըրթաւ յանկարծ ամպոց խորերէն,
Իջաւ անցաւ սօսեաց ծըփուն ծայրերէն,
Եւ շառաչմունք անդալուր հընչեցին,
Կարծես թէ մռունչք ուրուականաց լըսվէին:

Եւ Երասխայ անդուստ ալիք փըրփրելով,
Սօսեաց կարծես թէ պատասխան տունելով,
Հալահառաչ գընան որ զգոյժ այն օրուան
Տանին բոլոր հառաչեցնեն Հայաստան:

Ո՛հ. — տակաւին այնպէս տըխուր մի գիշեր
Մեր Հայրենեաց վերայ երբէք չէր պատեր.
Դեռ աղետից՝ էր անսովոր Հայաստան,
Որ իւր բաժին պիտի լինէր անբաժան:

Խեղճ Հայաստան, այն օրուրնէ մինչ ի մեր
Քանի՛ քանի անգամ տեսաւ իւր դաշտեր,
Ձոր, գետ, լեռներ ծածկած յորդուց իւր մարմին...
Ո՛րչափ լացաւ... լայ... եւ տի լա՛յտակաւին...

Սառուբ Հայկակաճ

Է

Բայց ո՞վ է նա որ՝ հեռուն կ'երեւի,
Մահու դաշտին մէջ՝ զերդ շուք յերերի.
Արդեօք նա կենաց հրեշտակ լուսարոց,
Որ ըզյարուծիւն գայ տալ մեռելոց:

—Արային է նէ այրի ամուսին,
Դէմքն է շողչողուն հանց գարնան լուսին.
Այլ ո՛հ, լուսնի պէս արխուր եւ թօնուտ,
Եւ յարցունք լըցլած են աչք իւր կապուտ:

Թէպէտ զիականց նէ ման գայ միջով,
Սակայն աներկիւղ թըւի՝ ւ անխըռով.
Սէր՝ իւր կանացի սըրտէն վախ մերժեր,
Ու մեռելոց մէջ է զինքն իջուցեր:

Թողեալ զարքունիս եւ ըզքունն անոյշ
Պայր յԱրմաւիրայ ոտիւքըն քընքոյշ.
Պայր որ զանձկալին իւր փընտռէ Արա,
Զի գիշերն եկաւ՝ եւ ո՛չ դառնայր նա:

Ասել էր. «Զինուց լըռեցին ձայներ,
«Ըզձայն սիրելւոյս ինչո՞ւ չեմ լըսեր,
«Թըռչունք ամենայն դարձեր են ի բոյն,
«Արծիւն իմ ինչո՞ւ ոչ ի գիրկ սիրոյն...»

Ասեր ու թողեր պալատ վըշտակիր,
Մահու դաշտն իջեր սըրտով մահակիր.
Ու ծաւի բըրայ արցունք միշտ սրբէր
Որ տեսնէ հեռուանց զիւր ցանկալին սէր:

«Արա՛, նէ գոչէր. Արա՛, ո՛հ, ո՞ւր ես...»
Եւ խոր արձագանգն որ կըրկնէր «Ո՞ւր ես...»
Կարծես տարփելւոյն անուշիկ ձայնն էր,
Որ իրեն զիմաց կըրկնէր ըզհրաւէր:

Ը

Այն պահուն կ'ենէր ամպերէ լուսին,
Կարծեց Արա՛յի թէ ան էր հոգին.
«Արա՛, մընչեց, ո՛հ, Արա՛, իմ քով չե՛ս.
Արա՛, դու յերկին, յերկիր մինակ ես...»

«Ա՛հ, այս առաջին գիշեր, առաջին
Յոր հոգւո՛յս հատոր, այրի՛ է քո կին.
Առաջին գիշեր անվերջ ցաւերոյս,
Առաջին գիշեր որ ինձ չըկա՛յ լոյս:

«Իւր դու իմ մօտ չես՝ աղբիւր եմ պասուք,
Ուր դու իմ քով չես՝ դաշտ եմ ուր չի՛ք շուք.
Երբ ես միայն եմ՝ ծաղիկ եմ անբոյր,
Դո՛ւ էիր իմ ջուր, ըստուեր, խունկ եւ թոյր...»

Արա՛, դու երբ որ սըրացոր յեթեր՝
Ո՞չ հեա քո տարիւր եւ մեր թըշուառ սէր.
Արա՛, դու զիմ սիրտ քաղեցիր՝ Արա՛,
Ե՛րբ կ'առնուս 'ւ ոգիս, ո՛հ Արա՛, Արա՛...»—

Ու կըրկնեցին՝ բըլուրքն ու դաշտեր,
«Ո՛հ Արա՛, Արա՛...»

Եւ շունչ վերջին հարսին հեծեծէր
«Ո՛հ Արա՛, Արա՛...»

Թ

Այն ժամն երկրնքի պատուեցան ամպեր,
Ու զոյգ մի փայլել ըսկըսան աստղեր.
Կ'ըսեն թէ մէկն է Արայն թագազարդ,
Միւս՝ աստղ ոսկեհեր Հայ զըշխոյն Նուվարդ.

Ե Ր Գ Ե.

Ձ Ա Ր Մ Ա Յ Ր

ԵՒ

Շ Ո Ւ Շ Ա Ն

Ա

Հայաստանի արեւմտեան ծայրերու
Բանակ մ'է տաան հազար կանգներ քաջերու,
Աչք եւ զէնքեր կըփայլփրլին բոցավառ
Յարեգական ճառագայթից նորավառ:

Արդեօք բանակ է գաղանաց խուժադուժ
Որ դան Հայոց վերայ զիւրեանց կըշնել ուժ.
Թէ՛ զՀայաստանն արդէն արեամբ հեղեղած,
Ճոխ աւարօք դառնան, վըրէժ կըշտացած:

—Ոչ. եռանդուն սոցա աչքեր չը'ցուար
Յոխ թըշնամի, եւ ձեռքերնին չիք աւար.
Դրօշն որ իրենց գըլխուն սըփուէ հովանի՝
Է վիշապն արփիաթեւ Հայաստանի:

Բ

Քաջերուն գըլուխ անցել էր յառաջ
Վըսեմ հասակաւ դիւցազանց մէկ քաջ.

Որ ըզտիգազէն զաջ կարկառելով՝
Փառաց նոր ուղի ցոյց տայր անվրդով:

Յահիպարանոց էր բազմած նըժոյգ,
Հեծեալն եւ հեծող սխորտ համադոյգ.
Կարծես մին առ միւս կ'ազդէին խրախոյս
Վազել ի վըտանդ եւ փառաց ի լոյս:

Գըլխոյն արծուաթեւ ոսկի սաղաւարտ
Շողշողայր նորա յաներկիւղ ճակատ՝
Յոր սահէր կընճիւռ տըխրութեան թեթեւ,
Զերդ լըճին յերես՝ ագռաւի մութ թեւ:

Եւ բիրն որ ըզբոց թափէր ի նայեաց՝
Երբեմն ըսքողէր ի կաթիլ մի թաց,
Ինչպէս յամառուան ամպեր վազվազուկ
Ծածկի արեւուն ճառագայթ կարմրուկ:

Կեցաւ, մէյմըն ալ նայեցաւ ի վեր
Ի տապանակիր Մասեաց վեհ սարեր,
Ու սրբաէն թըռաւ մի բոց հառաչմունք,
Որպէս ի հոսքուխ լեռնէ կայծակունք:—

Ո՞վ էր այն կըտրիճ, ու ինչո՞ւ արդեօք
Սըրտէն արձակէր զայն շունչ հրաբորբոք.
Ինչո՞ւ ճակատին վերայի ըստուեր,
Աչքերէն ինչո՞ւ արցունք կըսահէր:

Նա Հայաստանեայց էր Զարմայր իշխան,
Որ իւր քաջագունդ զօրօքն արամեան

Ըզդրօշ եւ ըզփառս Հայոց վեր առեր
Եւ ի հայրենեացն էր սահման իջեր:

Բայց ինչպէս ծիծառ ձըմրան հասնելուն
Կըժողվէ ձագեր որ երթայ տաքուն,
Բիրն ու դողդոջուն կը դարձընէ թեւ,
Բոյնին իւր վերջին տալ տըխուր բարեւ:

Այսպէս եւ այն քաջ՝ գընդին հետ մէկտեղ
Անցեր Հայաստանն, երբ հասեր այն տեղ
Որ դէմն՝ օտար դաշտք, ետին՝ հայրենիք,
Ու հայրենեաց հետ՝ սըրտին սիրելիք:

Կարծես իւր ամէն նոր քայլ առնելուն
Սրտառուէ ըզձայն կըլըսէր նոցուն.
«Զարմայր, ո՞ւր կ'երթաս, ո՞ւր քաջօք այսքան,
«Ինչո՞ւ, եւ որո՞ւ թողուս Հայաստան...»:

Կեցաւ նա, եւ զիւրն ըզլանջ անլեհեր
Որ այն առաջին անգամու արոփէր՝
Աջոյն իւր անեղ ոյժ տըռաւ ճընչեց,
Ու աչքին արցունք սըլաքաւ ջընջեց:

Մէյմ'ալ սիրելեաց բողոք ցաւագին
Հասաւ նորանոր յականջըս քաջին.
«Զարմայր, ո՞ւր կ'երթաս, որո՞ւ զՀայաստան,
«Որո՞ւ ըզքօ հարսըն թողուս Շուշան»:

Գ

«Զհարսն իմ Շուշան՝ թողում յԱստուած...»
Գոչեց յանկարծ սիրան այլայլած.

«Եւ զՀայաստան՝ թողում Հայոց,
«Կարշնեղ բազկացն եւ հո՛ւր ոգւոց .

«Խսկ ես կ'երթամ ուր ի բարձանց
«Վարեն ըստուերք զիս զիւցազանց,
«Կ'երթամ ի վրէժ արդարութեան՝
«Որ ինձ քաշել սուր ետ հրաման :

«Կ'երթամ դրօշիւք մեր աններկուն
«ԸզՀայութեան տանել զանուն,
«Եւ բարձրաճեմ յաչս աշխարհի
«Կանգնել ըզմեր փառս հայրենի .

«Կ'երթամ ի մեր զինուց շըսինդ
«Հայոց լեզուին հանել տալ թինդ .
«Ի օտար երկնից ըզմեր անուանս
«Սովրեցընել եւ ըզպարծանս ,

«Կ'երթամ ի քէն ո՞հ, ես կ'երթամ,
«Բայց մեծափա՛ռ եւս այլ դառնամ,
«Որ պըսակաց յիմ ի դափնիք
«Պատեմ ճակատդ, ո՛վ Հայրենիք .

«Հա՛րսն իմ անուշ, քեզմէ կ'երթամ,
«Մի՛ լար, փութով զիրկըդ դառնամ .
«Ու երբ երեսն բացեալ ինձ ծոց՝
«Գըտնես անշէջ Զարմայրիդ բոց . . .

«Բարեա՛ւ կացէք, ո՛վ Հայաստան,
«Բարեա՛ւ մընա, հա՛րսն իմ Շուշան .

«Դառնամ, դառնամ նախ քան տարին,
«Թէ ոչ դարձայ՝ ելայ յերկի՛ն . .

«Բարեա՛ւ կացէք լերի՛նք Հայոց,
«Հովիտք եւ դա՛շտք իմ ծաղկածոց .
«Երասիս, Եփրատ, բարեա՛ւ կացէք,
«Դրախտին Հայոց միշտ ջուր տըւէք :

«Բարեա՛ւ մնացէք, ո՛վ իմ նախնեաց
«Շիրիմք՝ ոսկերքք ձեր կենսազգեաց,
«Եւ զքաջութիւն ոգւով ձեր սէզ
«Ի սիրտ որդւոյս ձեր թափեցէք :

«Բարեաւ մընա, իմ Հայաստան .
«Բարեա՛ւ մընա, քա՛ղցր իմ Շուշան .
• • • • •

Դ

Բայց քաջին սըրտէն յայս անուն վերջին
Հառաչք հրատոչորք ըզձայն խեղդեցին,
Ու ձիոց ի դափր ոտից անհամբեր,
Փռչին ամպի պէս դիզդիզեալ ի վեր ,

Ծածկեց այն դիւցազն իւր պարմանեաց հետ,
Մինչեւ հեռացաւ բանակն հետ ըզհետ .
Եւ դեռ լեռն ու ձոր հընչէր Հայոց ձայն,
«Ողջո՛յն քեզ՝ ողջո՛յն մայր մեր Հայաստան . . .»

Այն յետին անգամն ըզվերջին ողջոյն
Հայաստան լըսեց իւր այս քաջերոյն,

Որոց քիչ գալով լայն դաշտք Հայրենեաց՝
Յասպարէզ բազկի եւ սըրտին իւրեանց ,

Կ'երթային ծարաւք փառաց քան արեան ,
Կ'երթային անվախ յօտարին սահման ,
Որ եւ զօտարին ժողովեն պըսակ
Եւ իւրեա .ց անմահ թողուն յիշատակ :

Այո՛ , ընկալան պըսակս եւ համբաւ ,
Բայց ո՛հ , եւ ըզմահ յայն դաշտ հիւրադաւ .
Եւ ի դափնիդեայս իւրեանց ճակատին՝
Աւա՛ղ , Հայրենիք խընդալ չըկրցի՛ն :

Օտա՛ր երկնից տակ նոքա քաջացան ,
Օտա՛ր երկնից տակ հալեցան՝ ընկան ,
Ու խեղճ Հայաստան տա՛մն հազար որդւոց
Եւ ո՛չ զոսկըրներ ժողովեց ի ծոց :

Իսկ օտա՛րն՝ որոյ օգտին եւ յօճան
Զէնք ու կեանք տըւին այն բիւրք հայկական ,
Օտարն , ո՛չ միայն չեղաւ շնորհակալ ,
Այլ եւ ո՛չ անուանքն է նոցին պահեալ :

Այն ահե՛ղ կըռուին՝ ամէն քաջ իշխան
Ունեցաւ իրեն երգիչ՝ գովաբան ,
Ա՛հ , Զարմայր միայն եւ տա՛մն հազարեակ
Զ՝ ունեցան եւ ո՛չ մի փո՛քր յիշատակ . . . :

Ո՞վ գիտցաւ թէ յայն խուռն ազգաց ժողով՝
Որ տարան իւրեանց զէնքեր Տրոյոյ քով ,

Եւ բիւր մի քաջ Հայք յասպարէզ իջին ,
Եւ յանուն Հայոց զաշխարհ սարսեցին :

Ո՞վ գիտաց երբէք թէ Հեկտորին հետ
Կայր քաջ քան զէաս , Աքիլլեայ հանգէտ՝
Որ բիւր յոյն քաջաց զարեւ իաւարեց ,
Եւ յուզարկաւոր իւր շիրիմ նետեց :

Ո՛չ . զայն ո՛չ յիշեաց ոք եւ կամ գիտցաւ .
Եւ ո՛չ ոք յանուն Զարմայրի լացաւ .
Ո՛չ ոք Հայ վեհեց ոսկերաց վերայ
Բուռ մը հող ցանեց՝ գըթալով նոցայ . . . :

Հայեր , ե՞րբ պիտի ա՛հ դուք ե՛րբ սովըրիք՝
Որ ձեր շունչ՝ միայն Հայրենեաց պարտիք . . .
Ի՛նչ միշտ աշխատիք ի փառս օտարին .
Օտարն՝ ոչ տայ քա՛ր մ'ալ ձեր ոսկերոտին . . . :

*
*

Ե

Սակայն անցան օրեր , անցան ամիսներ ,
Լըցաւ տարին զոր էր Զարմայր խոստացեր .
Եւ թագուհին Հայոց ձիւնեանըն Շուշան
Վազեց զըրկել ըզփառաքանչ իւր փեսան :

Հագել էր նէ ոսկեճաճուկ ծիրանի ,
Գըլուխն առած պըսակ ի քօղ վարդենի .
Խաթա՛յ աչքեր վառին սիրով եւ յուսով ,
Զի այն օր Քաջն իւր տի դառնայր իրեն քով :

Կեցաւ այն տեղ ուր ըզբարեւըն վերջին
Տըւաւ Զարմայր ու ծածկեցաւ ի փռնին .
Միրան ի կարօտ եւ կէս յերկիւղ էր ի ծուփ ,
Զեփիւռին մէջ ինչպէս վարդին ծաղկաթուփ :

Յանկարծ հեռուստ ականջն հասաւ դըզըրդիւն ,
«Սէ՛րս է , մընչեց , ա՛յս իւր քայլիցն է տրօփիւն» .
Ու գեղաթոյր այտք դեռահաս այն հարսին
Իբր արշալոյս ծիրանեփայլ չողացին :

Յոյս իրեն թեւ տըւաւ , փութաց ընդ առաջ ,
Բացաւ ծըղիս որ սիրելին գըրկէ Քաջ ,
Եւ ըզճակատ նորա՝ այրած արեւէ՝
Կապոյտ աչքին իւր ցօղերով զովացնէ :

Բայց յանկարծ ե՛տ ետ քաշուեցաւ դալկագոյն .
Աւա՛ղ , առջեւն էր ոչ հատոր իւր հոգւոյն ,
Այլ էր վըստամ՝ քաջ արքային գինակիր ,
Որ դող ի դող գայր աչք խոնարհ ի յերկիր :

«Վըստամ , գոչեց հէգ թագուհին շընչասպառ .
«Ո՛ւր է Զարմայր , Հայոց արեւ լուսափառ...»
— «Զարմայր , կըրկնեց հեծեծելով պատանին ,
«Դըշխոյդ Հայոց , ո՛ղջ լեր... արքայդ է... յերկին» :—
.

Կարծես թէ չանթ դարկած սըրտին՝ ընկաւ վայր ,
Վարդ չըրթունքէն ելաւ միայն «Ա՛հ , Զարմայր...»
Ընկաւ ինչպէս Դի լըրթագոյն մանուշակ՝
Որ յարեւուն թոռմի մարի բոց կըրակ :

Զ

Կ'ըսեն թէ Հայերն երբ երկրորդ օրին
Եկան որ իրենց փընտռեն թագուհին ,
Հոն՝ ուր փակեց աչք նազելին Շուշան՝
Գեղաշող միայն մի ծաղիկ գըտան :

Թագուհւոյն ձիւնի պէս դէմքին նըման
Ունէր նա սպիտակ չըղարշ լուսերփեան ,
Եւ տերեւներուն անուշիկ բուրում
Դըշխոյին մաքրիկ սըրտին էր բըղխում :

Իսկ ճակտին վերեւ մարգարտի ցօղեր՝
Անշուշտ խեղճ հարսին վերջի արցունքն էր...
Որով հեղափայլ ծաղիկն այն օրէն
Ըզ Շուշան անուն առաւ դըշխոյէն :

*
* *

Հայեր , երբ ճերմակ զայն ծաղիկ տեսնէք ,
Զըքնաղ թագուհին ձեր ի միտ բերէք .
Ու գէթ ձեր աչքէն կաթիլ մ'ընդունին
Զարմայր եւ նորա թըշուա՛ռ Ամուսին :

ԵՐԳ Զ.

Տ Ի Գ Ր Ա Ն Ո Ւ Հ Ի

Tu decus omne tuis.
VIRG:- Ecl. V.

Ա

Գեղեցիկ էիր, ո՛ր Տիգրանուհի,
Մեծափառ յերկրի քան ըզդիցուհի.
Ասիոյ լոյսը գեղանեաց ի հոյլ՝
Էիր զերդ լուսին յաղթող յաստեղց բոյլ:

Զինչ գարնանափայլըն վարդ փաղաքուշ
Ծաւալէ ըզհոտ հովտին մէջ անուշ,
Այսպէս եւ գողարիկ ոգիդ իսկուհի՝
Սըփռէր զիւր շնորհսն ո՛ր Տիգրանուհի:

Հայոց աշխարհին չըքնաղ դու պարծանք,
Թագաւոր եղբորդ սըրտավառ հըրճուանք,
Քո մօտ մոռանայր նա վիշա եւ ըզքիրտ,
Եւ սըրտէդ առնոյր մըխթար իւր սիրտ:

Փափուկ խորհրդոց ոգին քո՛ խորան,
Անդ առանձնանայր եղբայր քո Տիգրան,

Եւ ի կուսանիդ չըրթանց սիրակաթ
Բըղխէին Հայոց պատգամք մեղր ու կաթ:

Դու անդ յասպարէզ երկնից հայկական
Գեղեցկաճաճանչ հաշտից ծիածան.
Երբ երեւէիր բըթօքդ հեշտալոյս՝
Ոգիք Հայկազանց հըրճուէին ի յոյս:

Քո ըսքանչելի գեղոյդ ի տարփանս՝
Ըզթագն Ասիոյ քեզ բէրին վարձանս,
Բայց դու անձկանօք հայրենի օդոց՝
[Վաղեցիր վակժոյժ քո եղբոր ի ծոց:

Կոյս դացիր, դարձար դու Տիկնանց Տիկին,
Այլ անրիժ մնացեալ էր կոյս քո ոգին.
Ի գալ քո ա՛յնպէս խընդաց Հայաստան՝
Խնչպէս բընուլիւն ի դառնալ գարնան:

Ի կարօտագին համբոյր քո սիրոյ
Բաբախեաց ա՛յնչափ սիրտ վեհ եղբոր քոյ՝
Զի նոր մի խրախոյս ըզգաց ի ծոցուս,
Էջ ի պատերազմ, եւ ել դիւցազնուհի:

Թէ դու ոչ էիր, ո՛ր քոյրդ աննրման՝
Հայաստան չ'ունէր արդեօք զիւր Տիգրան.
Թէ դու ոչ էիր, ո՛ր Տիգրանուհի,
Հայաստան լինէր օտարին գերի:

Քո խորհրդաւոր չըքնաղ կերպարան՝
Իբր առաւելածուհւոյ ի հայ պատմութեան,

Պատկեր է քընքուշ, ո՛ր Տիգրանունի՝
Թէ զինչպէս պարտ է գոյ Արմենունի:

Բ

Ո՛ր Արմենունիք,
Գիտէ՞ք ինչո՞ւ այժմ Հայաստան
Ոչ եւս ունի զիւր քաջ Տիգրան:—

Ո՛ր Արմենունիք,
Ձի Հայաստան ոչ եւս ունի
Ձիւր գողտր ու վեհ Տիգրանունի...

Ո՛ր Արմենունիք,
Ձեր վեհ քրրոջ լերո՛ւք նըման,
Եւ զմեզ ըրէ՛ք մէն մի Տիգրան:

ԵՐԳ Է.

ՀՍՊԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

Տ Ո Ր Ք

... ὅπου κράτος ἐστὶ μέγιστον
Πᾶσιν Κυκλώπεσσι.

ΟΔΥΣΣ. Παρωδ. Α. 70(*)

Սեւ ծով... չէ՛, միշտ փոթորկածուիդ ալիքնեշ
Ձէ, միշտ ըզՀայ նըկուն գերի չ'են տեսեր...
Տեսե՛ր, տեսե՛ր են Հայ՝ ազատ գողալով
Քե՛զ անգամ, քե՛զ օրէնքս տալ՝ անգո՛ւսպ ծով:

Տեսեր դու չա՛տ անգամ Հայոց դէնքն ու թուր
Ըզթընամեաց արիւն ի քոյդ լըւալ ջուր,
Եւ չատ անգամ Հայոց յազթող երգ գոչիւն
Խառնըւեցան յալեացդ անեղ մըռնչիւն:

Քո պարեխից վերայ՝ զերդ ժայռ ի ժայռի՝
Տեսեր երբեմն Հայոց Հըսկայն վիթխարի,
Ձոր երբ նաւազն հեռուանց զիտէր մըրմուգին՝
Փախչէր՝ սոսկմամբ, կարծէր ծովուցն է Ոգին:

(*)... Ոյր մեծագոյն է զօրութիւն

Քան ըզքնաւ Կիկրոպայց:

ՀՈՄԵՐ. Ոդիս. Ա. 70

Ստուերի Հայկական

4

Հայոց Հրակայն երբ թունդ ի դաշտ իջանէր՝
 Ի դիւցական դոփմանց երկիր տատանէր .
 Եւ մահացուաց ծրփէր ամէն սիրտ յերեք՝
 Արդեօք հիմունք երկրի կոծին տարուբեր :

Երբ նա գոչէր՝ կարծես թէ շահիք են յորոտ ,
 Եւ արձագանգ տային դըղորդ օշ ընդ օդ .
 Արծուիք ի թռիչքն թափէին պակուցմամբ ,
 Առիւծն ու վագր անշնչացան սարսափմամբ :

Եթէ յանկարծ՝ աչս ամելով բոցակէզ՝
 Հրակայն Հայոց կանգնէր հասակն երկնագէզ ,
 Մասիս , Կաւկաս պիշ պիշ հային նախանձորդ՝
 Զինչ այս շարժուն լեռ մեղ ընդդէմ ել ոխորտ :

Սէգ , հանդուրժէ ոչ խուլթ ոչ պատ ոչ պատուար ,
 Իբր ըզփռչի փըշրէ զամէն դիր եւ տար .
 Խլէ արմատով կաղնիս , ջաղխէ առաթուր ,
 Թոպէ , քանցէ , դիզէ բըլուրս ի բըլուր :

Ինք՝ մէն միայն՝ կ'եյնէ ընդդէմ բիւր գընդից ,
 Ինք՝ արհաւիրք է համախումբ հրակայից ,
 Աջ իւր հուժկու անշափ նետից տայ տարափ՝
 Որչափ բանակք ամէն չ'բաւեն ի թօթափ :

Անցաւ ընդոստ՝ յերասիս , յեփրատ , լեռնէ լեռ ,
 Զարկաւ ջրնչեց բոլոր Հայոց ոստիներ .
 Կայծակնայայտ դարձաւ յափունս Սեւ ծովուն ,
 Տարածեցաւ յապառաժից սարս ի քուն :

Արթընցաւ . . . նաւուց տեսաւ գումարտակ .
 Որ գայր սուրայր թափել յերկիրն ապաւտակ .
 Արձանացաւ Հրակայն Հայոց եւ գողաց ,
 Զինչ կարկտաբեր ամպրոպ ի գլուխս անդ Մասեաց :

Երբ Հրակային մոռնչիւն նաւք լըսեցին՝
 Սարսափեցան , կարծեն տեսնել մահերնին .
 Առագաստից գոգ պարզեցին ուռուցիկ ,
 Ըշտապ խուճապ իրրե ի սեաւ փոթորիկ :

Կատաղեցաւ Տորք , դիզան հերք զերդ նետեր ,
 Յապառաժից յարձակեցաւ ի կողեր .
 Քանդեց զբրկեց ըզբըլրածեւ մի խարակ ,
 Թափ անդ արվաւ ու շեշտ պարսեց զինչ զընդակ :

Շոխիդ ի շառաչ պատուեցաւ ծով Պոնտոս ,
 Փեռեկտեցան անդրնդոց վիշք լայնափոս .
 Անհողմ անամպ՝ ծրփին կոհակք լեռնապէս՝
 Ինչպէս յամառն ի փոթորկաց անդ հանդէս :

Ճարճատին կայմք , ջաղխի ցընդի նաւաց գունդ ,
 Զէնք եւ զինուոր սուզին թափին գլոր յանդունդ ,
 Գընալ գուժել եւ վիրապաղն այն խորոց
 Զոյժ անաւոր լազկի Սկային մեծ Հայոց ,—

Զէ՛ , Սեւ ծով , չէ . երերածուփդ ալիքներ
 Ոչ միշտ ըզՀայ նըկուն գերի չ'են տեսեր . . .
 Գողա՛ Սեւ ծով , գողա՛ ծրփա՛ մի՛ լըռեր ,
 Մինչեւ ի մոռնչ քո արթըննա՛ն իմ Հայեր :

Ե Ր Գ Ը.

ՎԵՐՁԻՆ ՀԱՅԿԱԶՆ

Honneur au courage
malheureux !

NAPOLÉON

Ա

Գիշերուան առել էր զերկին խաւար,
Ծածկէին լեռներն ու ձորք հաւասար.
Հայոց դաշտերուն՝ մահ ու սուգ տիրէր,
Եւ իրր անապատ ամենայն լըսէր:

Բարձրածայր սօսեաց սաղարթուց միջէն
Հոտ մահու առեր սոխակն ի բոյնէն,
Դող ի դող ըզձայնն էր քաղել անուշ,
Ու զարկեր թեւին զիւր ճըտիկ քընքուշ:

Լուսնակն ամպէ յամպ փախչելով մըռայլ՝
Ըզարխուր զիմաց կ'ուզէր ծածկէ փայլ,
Որ մի՛ հայկական դաշտին տեսնէ սուգ,
Ու նըշոյն հասնի լոյս տալ յարտասուգ:

Միայն պահ ընդ պահ մի խոր մըռնչիւն
Կըլըմէր դաշտէն խառն ի խըղճըրտիւն.
Կարծես հեռաւոր ծովու կոհակաց
Շառաչն էր փըշրած ժայռից եզերաց:

Եւ հովն որ քովի սարէն թաւալգլոր՝
Խառնէր հեծութեանց նըւագս անաւոր,
Կարծես արտասուաց 'ւ ողբոց էր Ոգին
Որ իջեր ու լայր յաղէտս աշխարհին:

Այս՛, աղետից անդ սըզարեր
Հայաստան երկրին այն օրն էր ծագեր,
Այն օր՝ պանծալի դարուց երկտանեան
Հայկազանց փառաց աստղունք մարեցան...

Բ

Պահ մը լուսինն ըզկիստփայլ ձրգեց քող,
Ու դարկահար ամպէն սահեց զիւրն ըզշող,
Ինչպէս վերայ սեւատըխուր դաղաղին
Մահու լապտերն արծակէ լոյս մըթագին:

Այս ժամուն՝ դաշտն այն անաւոր առաւ տես,
Ծայրէ ի ծայր դիակներով խառնաղէզ.
Ինչպէս ամռան Գողթան արտեր փըթթաղարդ,
Յորայս հընձոց չեղջակուտեալ բարդ ի բարդ:

Սուր եւ տէգեր, ոսկի 'ւ երկաթ զըրահներ,
Վահանք ջախջախ, պարտալ ու ի կապարճներ,
Եւ ապաժոյժ արեանց լըճեր հոն դոնդող՝
Տըխուր մէկ փայլ առին լուսնին յայն ի շող:

Դիակներուն հոն ի բըլրակ մի չորթուն
Տեսնըվեցաւ յաղթահատակ զիւր ցողուն,
Որ ըզգըլտ խն ի վեր առաւ ծանրագին,
Եւ չորս քովերը ման բերաւ ի դաշտին:

Այն դիակներն ոյց էր վերան տարածվեր՝
 Իրեն ձեռքին հարուածներովն էր գիզեր,
 Ու ինք կարծես յոգնած՝ հանգիտ հոն կ'աւնուր,
 Ինչպէս հընձող հանգչի խոտոցն ի բըլուր:

Ապա աչերն ամեց Դիւցազն այն ի վեր,
 Ու զասող Հայկայ յերկնից կամար կըփընտէր.
 Բայց նա սըգոյ առեր ըզքող մի գիւրեւ,
 Ու ծածկըվէր էր ի գիշերն այն ի սեւ:

Մըտիկ բրաւ, բայց այլ ինչ նա լըսեց ոչ՝
 Քան մահամերձ Հայոց հառաչըս դողդոջ.
 Ապա եւ ինք սըրտի վերջինն հեծութիւն՝
 Իւր քաջերուն խառնեց մահու ի մընչիւն:

Գ

«Վահ իմ, գոչեց, քրսան հազար իմ քաջեր,
 Այս օր սւրեմն յետին կընքեալ օր էր ձեր.
 Այսօր թըշուառ թագաւորիս ձեր բազդին
 Զո՛ն տալ ձեր կեանքին:

«Անա նըման այն մըշակին սըգազգեաց՝
 Որ կարկտահար տեանէ ըզյոյս իւր դաշտաց,
 Եւ ես ընկած ձեզ կը տեսնեմ, իմ քաջեր,
 Ի մահ աննըւէր-

«Կուգամ եւ ես, հայրենասէրդ ընդ երամ
 Եւ ես ձեր հետ առ քաջ նախնիս մերկ' երթամ.
 Կ'երթամ սակայն ո՛հ, զի՛նչ թողում Հայաստան...
 Ըզլս՛ւծ գերութեան...:

«Հայկ եւ Սրամ երբ խոր վէրքեր մեր տեսնան՝
 Պիտի ճանչեն որ չենք իրենց անարման.
 Ու մեր ձեռքէ՛ն բըռնած՝ ցուցնեն մեծապանծ
 Խըմբին դիւցազանց:

«Բայց ապագայ Հայք՝ որ զարիւն մեր չ'տեսան,
 Գովե՛ն պիտի զՎահէ՝ զհազար իւր քրսան,
 Թէ՛ գերութեան շառաչելով չըզթաներ՝
 Գոչե՛ն անէծքներ...:»—

Այս սեւ խորհուրդ ընկաւ քան ժայռ մ'անաւոր,
 Ու զՎահէի ընկձեց ըզսիրտ զօրաւոր.
 Զ'էր թըշնամույն նետ որ քաջին մահ տըլաւ,
 Այլ խորի՛ն այս ցաւ:

Եւ ահա ձայնըն Դիւցազլին կըտրեցաւ,
 Ու հառաչանք մ'աղեխորով լըսվեցաւ...
 Աւա՛ղ, վերջինն էր այն սըրտին տըրտիմանց
 Վերջնո՛յն Հայկազանց:

Գ

Լուսին թանձր ամպոց մըտաւ ի կըռնակ,
 Մըշուէն ու խաւար տիրեց բովանդակ:
 Քիչ մ'ատեն երկինք 'ւ երկիր լըռեցին...
 Բայց ապա յանկարծ յամպրոպաց մըթին
 Որտա ընդ որտա թընդմամբ գոռալով
 Թօթափեցան շանթք գերկին պատռելով:

Մըռընչեն տարերք ահեղ ի տարափ.
 Երկիր այն ժամուն բըռնեց խոր սարսափ,

Կարծես այն քրտան հաղար Հայկազանց
Ողբին ի ծոցոյ հրաճօճ կայծականց
Ի գլուխ թըշնամեաց յերկնից կ'ուզէին
Թափել վրէժ զոր հոս կիսկատար թողին:

Քանզի ոչ միայն երբ յերկրի է Հայն
Սիրէ զՀայրենիս ու զո՛հ լինի յայն,
Այլ եւ նահատակ երբ երթայ յերկին՝
Հայրենեայն ըզսէր տանի հետ սըրտին.
Եւ յերկնից՝ նորոգ զօրութեամբ երկնի
Հայրենեաց իւրոց վրէժխնդիր կանգնի:

Ե

Ապագայ Հայք՝ յոր վերջին ժամդ ի սրտէ
Այդպէս աըխուր միտք կ'ընէիր, ո՛վ Վահէ,
Որդի՛ք են քո: Ինչ, նոքա քաջդ անիծե՛ն,
Որ դիւցազանց հաւասար ընկար ձեռքըդ զէ՛ն:

Քեզ անիծե՛ն՝ որ քո զարի՛ւն փառաւոր
Նըւիրեցեր քո հայրենեացըդ բոլոր.
Ու ցուցուցեր ի զարմացումն աշխարհի,
Լէոնիդաս մը Հայաստանն ալ ունի:

Դու թըշնամոյն բիւրուց զօրաց մըշտաբաղդ
Դէմ կըշօեցեր զողիդ ազատ եւ անյաղթ,
Մակեդոնեան դէմ յորձանաց բըռնավար
Կանգնեցեր սիրաըդ հայրենեաց ի պատուար:

«Ըսիր. «Թէ այս կա՛մք են երկնից՝ թո՛ղ գոռն այն
Զի՛ս նախ կոխէ եւ ապա՛ թէ զՀայաստան.

Ի՛մ նախ աչաց լոյս խաւարի մահաղցեաց,
Որ ըզխաւար չըտեսնեմ ի՛մ հայրենեաց:»

Ըսիր, ու դէմ մահու անլախ վաղեցիր,
Ու ապառու՛մն Ալեքսանդրի ցուցուցիր՝
Որ թէ ընտրել պարտ է չըզթայն կամ ըզմահ՝
Հայը չըզթայն չ'ո՛ւղեր, կ'առնու զմահն՝ անահ...:

Ո՛վ Վահէդ քաջ, այո՛, մեք եւ ապագայք
Պիտի պարծինք քանի որ մեք կ'ըսվինք՝ «Հայք».
Պարծինք ի քեզ ոչինչ ընդհատ ի նըւագ՝
Քան թէ ի Հայկ, յԱրամ, Տիգրան եւ Վահագ:

Ինչո՛վ, ինչո՞վ քան ըզնոտա դու պակաս,
Ո՞չ նոյն յաջումդ անընկճելի եւ անկաս:
Ո՞չ նոյն կըրակ եւ յերակներըդ քալէր,
Ո՞չ ձեռքըդ նոյն հայրենավրէ՛սն էր սուսեր:

Այո՛, որչափ այն մեր անմահ զիւցաղունք՝
Եւ դու սիրոյ մեր ունիս նո՛յն իրաւունք.
Բայց գուցէ դու, Վահէ՛, եւ քիչ մ'աւելի՛,
Որչափ իրջուա՛ն քաջ մ'որ ի մե՛ր սէր մեռնի:

Այո՛, մեռար դու մեր սիրոյն. ո՛վ զիւցաղն,
Եւ չնորհապարտ են քեզ բոլոր սիրաք Հայկազն.
Ոչ. քանի որ Հայու մը սիրա դեռ ողջ է՝
Կ'երդնումք որ դու անմահ մընաս, քաջ Վահէ:

ԵՐԳ Թ .

Ա Ր Տ Ա Շ Է Ս Մ Ե Մ Ն

Տ Ի Ե Ձ Ե Ր Ա Կ Ա Ա

... οὐποθ' ὁμοίης ἔμμορς τιμῆς
σκηπτουῖλος βασιγῆνς, ὅτε Ζεὺς κῦδος ἔδωκεν
ΙΛΙΑΔ. Παρῳδ. Α. 278(*)

Ա

Ոչ, քան ըզնա չ'եղա՛ւ երբէք մեծ արքայ,
Չ'եղաւ ճակատ որ յա՛յնչափ թագ չողչողայ .
Չ'ունեցաւ զա՛ն մեծ քան ըզնա գահակալ,
Ոչ երբէք աջ քան ըզնորա՛ քաջակալ
Ընդ մականին ոսկեկուռ
Եւ զահաւս՛ր տարաւ սուր :

Քան դից պատգամ՝ անդիմադա՛րձ իւր հրամանք,
Յերկրէ յերկիր սըփռէին մա՛ն կամ ըզկեանք .
Իսկ երբ զըւարթ աչերն ածէր ի ժամիս,
Իբր ի գարուն արեւուն փայլ լուսախիտ՝
Ազգաց ազանց սըրտաթինդ՝
Ծաւալէր յոյս եւ ըզխինդ :

(*) ... երբեք ոչ ի նոյնգունակ եհաս պաշխ .
Թագաւոր մականակիր՝ որում զփառս եւ Արամազդ .
ՀՈՄԵՐ. ԻԼԻԱԿԱՆ. Ա. 278

Յոտիցն ի չարժ՝ դարչապարին իւր յաղթող
Երկըրպագու մատչէին ազգք ազգք ի դող .
Փառք չըզըտին երբէք ոգի մեծագոյն,
Յոր եւ ս՛րչափ լըցան՝ թըւէր քիչ՝ ոգւոյն .
Իբր Ովկէան՝ զոր չ'բաւեն
Լընուլ երկրի ուխք ամեն :

Դարձաւ հիւսիս՝ հիւսիս առջեւն իւր անկաւ .
Դարձաւ հարաւ՝ հարաւ չըզթայն իւր առաւ .
Վազեց ի Պարս, եւ ի բիւրուց բիւրուց մա՛ն՝
Խարխալ եւ հիւն եղ աթոռոյն նախագահ .
Գոռոզ ճակատք արքայից՝
Իւր պատուանդան են ոտից :

Եւ դարձ առնէր յիւր անձկալին Հայաստան
Ահեղաղորն այն թագաւոր յաղթութեան .
Եւ ժողովուրդն իւր ընդ առաջ եռանդնուտ,
Քան ընդ այնքան թագաց գահուց կողսպուտ՝
Մեծազըւարձ խընդային
Ի տես իւրեանց Դիւցազլին :

Վահ Արտաշէս, յո՛ր բարձրութիւն դու ելեր՝
Եւ զՀայրենիս ի թեւս ոգւոյդ ամբարձեր .
Ձայս առաջին անգամ որդին Արամայ
Լըսէ զիւր տէր կոչել «Արքայից արքայ» .
Ձայս առաջին՝ Հայաստան
Է աշխարհի գերիշխան :

Բ

Ահա դսրձեալ նա պատենէն հանէ զսուր...

Ո՛վ մեծ, չ'ե՞ն բաւ քեզ յաղթանակքէ երկնալուր .
 Կամ թէ փառաց քոց ի ճաճանչ հրաշաղան
 Ո՞չ բաւական ողողեցաւ Հայաստան՝
 Որ նոր փառաց ի խընդիր
 Արքայդ լինիս զինակիր :

Բայց նա խորհուրդ վե՛ն անդամէ ի սըրտին ,
 Խորհուրդ արժան այնքանոյ մեծ Դիւցազին .
 Գիտէ թէ փառք՝ որչափ իցեն մեծագոյն ,
 Մե՛ծ եւս յաւէտ են պարտք նորա վե՛նագոյն .
 Որչափ թէ ոք ի վեր ել ,
 Այնչափ եւ պարտք են փայլել :

«Թէ զգա՛ն ունիմ ես Արքայից արքայի ,
 «Հարկ է, ասէ, ես ի՛նձ լինիմ արժանի» : —
 Կարծես՝ Սերքսեալ եւ Դարեհի ըստուերներ
 Թեւածէին ըզնովաւ տիւ եւ գիշեր ,
 Զանոյժ ըզլրէժըս իւրեանց
 Պահանջելով ի թախանձ : (*)

Ասիական իւր յաղթութիւնք՝ որոց կէ՛ս
 Շա՛տ էր այլոց ի փառս՝ չ'է՛ր ինչ յԱրաաչէս .
 Սուր աչք ոգւոյն ի Յունաստան նըլմարէ
 Դաինիս փառաց դեռ ոչ քաղաւս յաւմեքէ .
 «Թէ յայն դավնիս պըսակիմ՝
 «Յայնժամ անմահ ես լինիմ» :

(*) Դարեհ եւ Քսերէս եւ վերջին Դարեհ Պարսից քա-
 գաւորի յաղթութեան ի Յունաց, եւ մեռան առանց կարենա-
 լու վրէժնին առնուլ :

Ասաց, եւ փո՛ղ ե՛նար անդ գոռալով ,
 Եւ սիրաք Հայոց արծարծին նոր ի կորով .
 Գունդք գունդք վազեն յոտն ի մատին ընդ առաջ ,
 «Ո՛ւր քո հրամանք են արշաւեմք քաջա՛ց քաջ .
 «Ո՛ւր մեր թափեմք հայ նետեր ,
 «Ո՛ւր տանիմք քո չըղթաներ» : —

Անդ յաւնքերն լարելով սեւ ի սեւ ,
 Դէպ յարեւմուտ դարձուց աչքերն Պարթեւ .
 Ինչպէս արծիւ որ դիտեալ զօրսն ի բարձանց՝
 Եւ ցուցանէ կորովարիբ իւր կորեանց ,
 Զի խոյացեալ իբր ըզչանթ՝
 Յարձակին չեշտ առ ի սպանդ :

Յարձակին չեշտ եւ քաջք Հայոց արծուապէս ,
 Գիտեն զ'ի փառս տանի զնոսա Արաաչէս .
 Փութան յամէն կողմանց արքայք թեւակից ,
 Խառնել ընդ Հայս՝ փառացն գոլ մասնակից .
 Զինչ ջուրք ի գետ մեծ թափին
 Առնուլ զանուըն նորին :

Ելաւ համբաւ , տարածեցաւ մեծ շըռինդ ,
 Դողաց երկիր գոռ բանակին յոտից թինդ .
 Քան զարծուէնիչ հայ զըրօշնէր բարձրագէտ
 Արտաշիսին անուռն զընայր կարապետ .
 Ազգ եւ ազինք ի սարսափ
 Մընան մահուն սըրտաթափ :

Բանակ այնպէս մեծ երեւեալ չ'էր երբէք ,
 Երբէ՛ք արեւ չ'էր ցոլացեալ յայնչափ զէնք .

Երբէ՛ք այնչափ նեւտ չ'էր զերկին մըթագներ,
 Երբէ՛ք այնչափ վաճանք չ'էին կուռ դոփեր,
 Եւ ոչ յայնչափ քաջաց գունդ
 Լերինք աըւեալ էին թո՛ւնդ:

Յառաջապահ վաշտն երբ յաշխարհ մեծ անցնէր,
 Դեռ վերջապահ գունդ ի սահման մըտեալ չէր.
 Գետք յաղթաշուր ցամաքեցան քան յերաշտ,
 Գոռող բըլուրք յաղթին հարթին իբր ըզգաշտ.
 Դաշտաց ծոցէն յանկարծ լեռ
 Ճակատ յաստեղըս տանէր:

Զօրութեան՝ որ եւ տարերց նախանձընդդէմ՝
 Յական քըթիթ նուաճէր ըստ կամս բազմադէմ,
 Ո՞վ յանդրդներ դիմակայել ախոյան,
 Ո՞ր ազատել կարէ զգըլուխսըն վաճան՝
 Ի կայծականց գոռ եւ վէս
 Զոր թօթափէր Արատչէս:

Հասաւ հեղեղն այն ահաւոր դեռալով
 Եւ քո յեղերս սանձել եւ քեզ, անսահմ ծով.
 Ընկճին ալիք ի յաղթարերձ եղեւնեաց,
 Շարժուն ցամաք յանկարծ գործի դիւրընթաց.
 Կայմք եւ նիղակք ահագին
 Ըզծով յանտառ փոխեցին:

Փարսախս հազար լի էր ցամաք դեռ ի զէն,
 Եւ ոչ բաւէր ծով դեռ տանել համօրէն,
 Երբ ծայր նաւուցն արդէն հասեր ի յԱթէնս՝

Եւ Յոյն արիւն օծեր Հայոցն էր ըզգէնս.
 Եւ յանառիկ բերդս ի վեր
 Հայ դըրօշակ ծածանէր:

Գ

Ի վեհալայր այն մհնեան՝
 Ուր Արամազդն Ոլիմպեան (*)
 Փիղիասայ հրաշակերտ՝
 Առնոյր պաշտօն վեհապետ:

Անդ՝ աստուածոյն բազնին զոյգ
 Յոսկեկուռ բարձր ի դահոյք
 Յաշխարհախումս ի հանդէս
 Բազմեալ էր մեծն Արտաշէս:

Թէ զթագաւորս՝ հին ազգեր
 Համարեցան դից պատկեր,
 Ո՞քան ըզհայ դիւցազն այն
 Վեհ այդ փառաց էր արժան:

Ի սպիտափառ ճակատուն
 Վերանըստէր զօրութիւն,
 Զոր պըսակէր լուսաճեմ
 Արշակունի թագ վըսեմ:

(*) Փիղիաս, հին ժամանակաց ամենէն անուանի անդ-
 ռիագործը, Ոլիմպեան Արամազդայ արձան մը շինած էր՝ որ
 հրաշալիք կը համարուէր:

Յայն մեծութիւն վեհափառ
Յաչացն ի լոյս բոցավառ,
Շրլացեալ աչք յունականք,
Ծըփին սիրտ յահ եւ զարմանք:

Ընկեր յընկեր իւր հըծծէ,
« Ո՛չ, մահացու ոք սա չ'է՛ »,
« Այլ հայրն է սա Ոլիմպեան
« Իջեալ փառօքն աստուածեան » :

Յոսկի բազինս անդ շըքեղ
Դասս դաս քըրմաց զարդագեղ
Անուշ խընկեր ծըխէին՝
Դիցանըման արքային,

Եւ քըրմուհիք աչագեղ
Փունջ փունջ ծաղկանց գունագեղ՝
Պըսակ ի ձօն բերէին
Աստուածակերպ Պարթեւին:

Եւ ժողովուրդ գունդագունդ՝
Ի ծունկս անկեալ սըրտաթունդ,
Գըլթալ խընդրեն մեծեռանդ,
Մի՛ բարկութեան տեղալ շանդ» :

Եւ դըղըրդէր մեհեանն այն
Բաղմարարբառ անդ ի ձայն,
« Կեցցէ՛ ընդ Զեւս (*) լուսապէս
« Կեցցէ՛ աստուածն Արտաշէս » :

(*) Զեւս (յունարէն Ζεύς) էր հայրն աստուածոց Արամազդ:

Դ

Աստուածն Արտաշէս...
Բայց ահա ի գլոր ի պերճ գահոյից
Աստուածն Արտաշէս
Թաւալի յարեան իւրում մահալից:

Նա կիսակենդան
Կանգնեցաւ ի վեր ծընկօք դողդոջուն,
Աչք արծարծեցան
Ի հուր մի վըսեմ, ոչ ի վրէժ մահուն:

Ի վեր նայեցաւ՝
Ի փառաց իւրոց անհա՛ս բարձրութիւն.
Ի վայր Նայեցաւ՝
Ի գերեզմանին՝ ընդունայնութիւն...

Պահ մի կեցաւ լուռ,
Խորհուրդք ի սըրտին ծըփէին իւր խոր...
Եւ ապա տըխուր՝
Գոչէր նա. «Աւա՛ղ փառացս անցաւոր»...

Վերջին էր այն բան
Զոր ահեղ շըրթունք խօսեցան Վեհին.
Լըռեաց ի տապան,
Բայց դեռ արձագա՛նդ տան բանք այն վերջին:

Ե

Ո՛չ, ոչ երբէք վըսեմագոյն ի շըրթանց
Վըսեմագոյն ելին բառք:

Ստաւրֆ Հայկակաճ

Ո՛հ բնաւ քան յայդ բարձրութենէն գերազանց
Դատապարտեալ եղեն փառք:

Մեծ եղար դու, մեծ ի դահ, գո՛ռդ Արտաշէզ,
Յամենայն կեանքս քո մեծ.

Բայց մեծագո՛յն եղար եւ քան ի՛նքդ ըզքեզ
Ի սըրտառուչդ յետին հեծ:

Եւ թէ չ'էիր յերկրի աստուած երկնաճեմ՝
Զերդ Ելլադա քեզ պաշտէր՝

Այլ զուարթուն ոմն անշուշտ չըրթամք քո վըսեմ
Զայդ վեհ պատգամ բարբառէր:

Եւ զոր ո՛չ գէնք քո մըշտայաղթ տըւին քեզ՝
Եւ փաղաքուչ ո՛չ խուժան,
ԶԱնմահութիւն զայն քեզ շնորհեց Ա՛րտաշէզ՝
Մահուդ վերջին անմահ բան:

ԵՐԳ Ժ.

ԱՐՏԱԻԱԶԳ ԱՌԱՋԻՆ
ԲԱՆԱՄԱՏՈՒԼԵՐ ՔԱԳՎԷՆ

En erit, ut liceat totum mihi
ferre per orbem,
Sola Sophocleo tua carmina digna
coturno?
VIRGIL. BUCOL. VII. (*)

Ա

Բանա մահաստուեր, բացվէ՛ հողւոյս իմ առջեւ...
Ես պատերէն քո չ'եմ սարսիր թանձր ու սեւ,
Ես խորչերէն քո չ'եմ խորչիր գէճ խաւար,
Ես չ'եմ փախչիր չըղթաներէդ ժանգաճար.—
Բանա մահաստուեր, բացվէ՛ հողւոյս իմ առջեւ:

Եզիպտական ոչ զիս վաճառք ոսկեզանձ,
Ոչ արքունիք զիս հրապուրեն Պըպոմեանց.
Այլ գամ արխուր ի Հայրենեայ իմ պանդուխտ,
Գամ ես գերի թաղաւորիս ոտն ի յուխտ.—
Բանա մահաստուեր, բացվէ՛ հողւոյս իմ առջեւ:

(*) Իցի՛ւ Լիներ ինձ արվիս դել յաւխարհ համայն
ԸզՍոփոկլիլեան սօլերց արժանի սաղս քո միայն:
Վերջիւ, ՀՈՎՈՒԱԿ. Ը.

Եւ մըռնչելով զերդ ամպ երկրասաստ՝
Դողացոյց ըզլրանտ առիւծն Արտաւազդէ :

Գ

Առիւծդ հըզօր , քաջ լեր , թէպէտ ի Բանտիս՝
Բայց դու մեծ ես քան զվատդ ոսոխ յարգունիս .
Թէպէտ կապլած են ձեռքդ՝ Հայոց սանձակալ ,
Բայց քան զկապուլն այն ձեռք՝ հըզօր են դարձեալ :

Մերկ է ճակատդ , անփառունակ սակայն չ'է՝ .
Արքայական փառքդ ի յաչաց քոց ցայտէ .
Եւ թէպէտ աջդ ի մականէն է թափուր ,
Այլ ոչ եթէ եւ յիւր ուժոյն ամրակուռ :

Ո՛վ Տիգրանայ մեծ արժանի գո՞ւ ծընունդ ,
Թէ նա զըղո՛ր Ասիա կոխեց հանեց թունդ ,
Դու օ՛ն բաղդին ե՛լ Արտաւազդ ախոյեան ,
Եւ վերացի՛ր ի մահուանէդ յաղթական :

Այո՛ , արքայ մը ոչ միայն ի գահու ,
Այլ մե՛ծ է նա մե՛ծ եւ նըսեմն ի մահու ,
Որչափ ջանայ բաղդ քեզ ընկճել դիմակալ ,
Ո՛վ քաջ , կարես յանմահութիւն խոյանալ :

Դ

Արեւն ելեր եւ ճոխացեր պերճափառ ,
Եւ ծաւալէր զըւարթ ցոլքեր վառ ի վառ .
Բնութիւն համայն զըւարճանայր լուսապանձ :
Կարծես տօնէր ըզյիշատակ դերապանձ
Նահապետին Հայկազանց :

Այն գեղեցիկ օր թեւերով լոցարծարծ
Ըզփառահեղն այն կը բերէր տարեղարծ ,
Յոր առաջին բըռնաւորին դիմագրաւ՝
Հայկ աշխարհի զազատութեան՝ ձայն տըւաւ .
Եւ մեզ՝ զանուն իւր անքաւ :

Այն սըխրալի օր անմոռացն յաւիտեան ,
Յարձանագիրս անդ բոցատառս աստեղեան ,
Երկին , առ քեզ ես բողոքեմ ցաւալից ,
Պէ՛տք էր այն օր դառնալ ի սուգ լալօնից
Հայկայ որդւոցս սըրտից :

Պէ՛տք էր յայն օր , յազատութեան օր վըսեմ ,
Հայկայ յաջորդն իրր ըզգերի ոք նըսեմ՝
Շրլթայակա՛յ՝ յօտար երկիր դաւաճան՝
Զո՛հ լինի զո՛հ կընո՛ջ միոյ ոխութեան ,
Եւ Հոռվմական մատնութեան . . .

Նըսած էր կինն այն հոմանուոյն հետ ի՛ գահ ,
Եւ շուրջ՝ որդիք եւ գունդ զօրաց անձնապահ .
Եւ բազմութիւն ի թագունւոյն՝ մեծ հրաւէր
Յարքունական դահլիճ վաղեր էր խըռներ ,
Տեսնել ըզմահ քաջին մեր :

Այն թագունին՝ կընոջ յանո՛ւշ կերպարան՝
Օձի մը սիրտ թագուցանէր ժանտական .
Ոչ , նա չ'ունէր կընոջ ըզսիրտ քաղցունի ,
Այն՝ որ բաշխէ կեանք եւ շընորհս աշխարհի .
Սա՛ մահ միայն հընարի :

Ի՛նք միայն ինք անդուլթ աչօք քինաւոր
 Ծաղկահասակ զայն կը դիտէր թաղաւոր,
 Մինչ ամբոխին սիրտ յայն ողորմ տեսարան
 Պորովելով աչքեր լըցուած ծըփական,
 Հայ պարմանւոյն աւանդ տան:

Բայց եւ քաջին սիրտ երեւէր ալէկոծ...
 Արդեօք մահուան է այն երկիւղ ոգէկոծ...
 Է՛ն, ոչ, զի բիւր անգամ նա դէմ յանդիման
 Տեսեալ էր մահն եւ ընկերակալ յաղթական
 Հըզօր բազկաւ հայկական:

Ո՛չ, մահուն ո՛չ տեսին ըզքաջ դըղըրդէր,
 Այլ հեռաւոր իւր սիրեկեացըն պատկեր,
 Գիրգ ամուսին մը զոր թողուր նա այրի,
 Դո՛ւսարբ մի որբ... զուրկ ի թագէն մէկ որդի,
 Եւ Հայրենիք մի զերի...:

Ո՛վ Հայրենիք, դու արքայի՛ց խակ սըրտին
 Թագէ՛ն ալ քաղցր ես դու ի ժամն այն յետին.
 Ոչ գահ, ոչ ցուպ ողբայր ի մահն Արտաշէզ,
 Այլ զի չ'կարէր տեսնել ըզծուխ բարձրագէզ
 Ի քո խորճիթս եւ յերէզ: (*)

(*) Մագիստրոս կը գրէ քէ Արսաւես Բ. սիրալիքաւսակ քաղաւոր՝ լեռնելու ժամանակ յիշելով կենաց եւ տալոյն գաւառներ որ այնքան բազմ է հայրենեաց մէջ, մեքսիկոյն ըլլալ մեր ազգային վիպասանից սա արտառուչ խօսքեր.

«Ո՛ր տար ինձ զծուխ ծխանի
 «Եւ գառաւոսն նաւասարդի,
 Զվագելն եղանց եւ զվագելն եղէրուաց.
 Մեք փող հարուաք եւ քմրկի հարկանէաք:»

Եւ Արտաւազդ ոչ լայր ծաղիկ իւր ըզտիք,
 Ոչ կարճատեւ զիւր փառք, այլ քե՛զ, Հայրենիք.
 Եւ արտասուք մըթագնէին խիտ առ խիտ
 Այն սեւ աչքեր՝ որ փակէին անժըմիտ
 Կարօտ վերջին ողջունիտ:

Բայց թագունին եւ իւր անարգ տարփածուն՝
 Իբր ըզգազան որ խաղայ հետ իւր որսուն,
 Երբ ձաղանօքն այն բաւական կըշտացան՝
 Սիրան արիւնդուշտ ծարաւանիւծ էր արեան,
 Մահուան կտուրն ըզհրաման:

Ամբոխն յայնժամ դարձուց աչվին եւ 'առ քող...
 Այն արտասուաց մէջ իրր ըզվարդ յայգուն ցօղ՝
 Ընկաւ խարտէշ գլուխ պարմանւոյն գեղեցիկ,
 Դեռ մընչելով զիւր ամուսին եւ որդիք,
 Ու դքեզ մ'վ քա՛ղցր Հայրենիք...:

Սակայն արիւն իւր ըզվըրէ՛ծ գոչելով
 Ցայտեց յերես չար այն կընոջն ի նըզմ'վ.
 Սարսափեցաւ նէ եւ հոռոմ հոմանին,
 Եւ պաղ քըրտունք նոցա ճակատ ծածկեցին...
 Մահ եղ կընիւքն ի նոսին:—

Անցան օրեր. մուցըլեցաւ օրն եւ ահ.
 Բայց ոչ եթէ եւ ըզնոսա մուցաւ մահ.
 Նոյն տեղ Հոռոմն ալ իւր արեամբ լըւացաւ,
 Նոյն տեղ եւ կինն այն չար վերջին շունչ տըւաւ...
 Մահ վրէժն առաւ, հանգչեցաւ:—

Ե

Ո՛վ Արտաւազդ, քո բա՛ղդն ողբանք թէ զմերըս բուն,
Որ քեզ նըման քաջ արքայէ եւ իմաստուն
Զըմնաց ուրիշ ժառանգութիւն ի ձեռքս մեր
Բայց քո չըղթաներ:

Ո՛վ բանաստեղծ հըզօր, (*) ինչո՞ւ արկածքդ յաւէտ
Շարժեն մեր սիրտ եւ ոչ քերթուածք քո վեհաւէտ,
Որ զօտարաց ալ վառէին սիրտ եւ զոգի՝
Յաւիւն խանդիդ ջերմոգի:

Ո՛հ, երբ զանմահ մեր դիւցազունս Հայաստանեաց
Հռնեալ ի թատր ողբերգութեամբք քո սըգազգեաց,
Նըկարէիր կիրս եւ արկածսըն մահացուս,
Շարժեալ ըզՀայս յարտասուս:

Ո՛վ ողբերգուդ, ո՛հ, գիտէի՞ր թէ դու ինքնին
Ի մեծադոյն օր մը անցեալ թատր աշխարհին,
Տըխուր բաղդիդ կատարածիւ պիտի առնուս
Զապագայի՛ցս արտասուս:

(*) Արտաւազդ մեր այն թագաւորաց մին է որոց յիշատակը ցանկալի պիտի լինի միշտ: Հռոմայեցի պատմիչք մեծ գովու-
թեամբք կը յիշեն զինքը: Նա գիտցաւ արեւմտական մականին
հետ գրիչ լծողել, ու սրայն հետ նաեւ քնար բարձել: Իւր քեր-
ուածքն, ողբերգութիւնք եւ նաեւ կը հիացընէին նոյն իսկ
զՀռոմայեցիս, եւ զորս կը կարդայր Պլուտարխոս: Ափսո՛ս որ
անգուր ժամանակը մեզ գրկեց նոյն բաղդէն, եւ այս մեր թա-
գաւորական հայրենի ժառանգութեան:

Ընկա՛լ, ընկա՛լ զոր սըրսկեմք դա՛ռն յիշատակիդ,
Զըկարելով ցօղել ի հող գերեզմանիդ:
Ո՛վ ողբերգակիդ արքայ, քեզ զայս քոյդ ազգ հանուր
Ընծայէ հարկ սիրատուր:

Գիտեմ որ զայն կ'ընդունի մեծ ոգիդ սիրով:
Բայց եւ ըզտաղս իմ այս տըկար՝ ախորժելո՞վ...
Քեզ արժանի երգս ոգելոյ, պէ՛տ թագակիր,
Հարկ է ունել զքոյդ փանդիւ:

Բայց եթէ սիրտք բանաստեղծից իբրեւ ըզքեզ
Ըզսիրտ միայն ախորժեն եւ սէր աղեկէզ,
Ըզսուր քո բիբլ՝ թափանց ի սիրտս արկ, մե՛ծ քերթող,
Մի՛ յանարուեստ իմ յայս տող:

Ե Ր Գ ԺԱ.

ԱՐՏԱԻԱԶԴ ԵՐԿՐՈՐԴ
ՀԱՅՈՑ ՎՐԻՅԱՀԱՆ

«Արտաւազդ ցայժմ կենդանի կայ,
«Եւ նա ելանելոց է եւ ունելոց դաւ-
խարհս»: ԵԶՆԻԿ Ա. ԻԲ.

Ա

Ազատ Մասիս,
Ո՛վ դու Հայոց մեծաց յաւէժ ակընկալիս,
Մերժէ՛ պահ մը, մերժէ՛ նըսեմ քո ըստուերներ,
Ու մութ սչքիս ջահէ՛ փառաց քո փայլակներ:

Ազատ Մասիս,
Թող ակնարկեմ ի մաայլըս քո խորհրդալիս,
Որ մեծապառնձ Հայոց քաջին ծածկեն զանուն,
Ապագայիցըս յոյս ի ծոց վընիցդ անհուն:

Ազատ Մասիս,
Ո՛վ յաւիտեանց հըսկայդ անեղ, տէր աշխարհիս,
Կա՛մ երկնապիշ բարձրութենէդ խոնարհէ՛ յիս,
Կա՛մ բարձրացո՛ ի վսեմութիւնդ քընարս ու զիս,
Ազատ Մասիս:

Բ

Ամառուան խաղաղ եւ անուշիկ գիշեր
Հայոց աշխարհին հովանին արկեր,
Եւ գեղածիծաղ աստեղք ի յերկնից՝
Հայրենեաց մերոց գըլեն ժամս հեշտից:

Զովուկ մէկ փըչէր սիւք ծաւալ ծաւալ,
Զառուակին սահէր ջուր թաւալ թաւալ.
Տերեւն ու ծաղիկ սարսին հեզ ի հեզ,
Կազդուրին ի ցօղ ակօսք տօթակէզ:—

Անուշակ այնպէս եւ խաղաղ գիշեր՝
Ո՛հ ինչո՞ւ սակաւ են ունել Հայեր.
Ինչո՞ւ ոչ նոյնպէս ազատ, անվըրդով՝
Ոչ քունն է թեթեւ՝ ոչ վաղն ապանով:

Ինչո՞ւ ոչ նոյնպէս միշտ իրենց երկիր
Զ'են դըրեր ըզգլուխս ի նինջ հեշտակիր...
Վահ... ինչո՞ւ ինձ պէս պանդո՛ւխտ վըշտապին,
Խեղճ Հայեր, հանգիստ գիշեր մը չ'ունին...

Ինչո՞ւ... — Ըռեցէ՛ք խորհո՛ւրդք տըրամութեան,
Մի՛ գիւմ մի՛ խռովէք միշտ սիրտ եւ ըզձայն...
Թէ՛ ներկայս՝ Հայուն տայ միշտ արտասուել՝
Թողէ՛ք գէթ ժամ մի յանցելոյն վայել:

Գէթ ժամ մի թողէք որ պանդուխտ գերին
Մոռնայ զիւր այժմու վիճակ ցաւապին.
Գէթ ժամ մի՛ նախնիս փոխվի փառաշատ,
Գէթ ժամ մի ծըծէ, ժամ մի զօղն ազատ:

Գ

Յարքունական ապարանից պատըշգամ
Քաջն Արտաւազդէ անքուն նըստած էր յայն ժամ.
Եւ ի յանդոյր յայն ի հանգիստ աշխարհին՝
Զըւարթանայր սիրտ ազգախնամ արքային:

Եւ զաչս յերկին վերցընելով աստղալոյս,
«Ո՛ր տայր, ասաց, որ ըզհանգիստ այս ժամոյս
«Մըշտաշնորհ կարէի տալ հայրենեաց,
«Թէ եւ արիւն իմ յայն պիտէր ընդ կենաց»:

— Կեանք եւ արիւն՝ այո՛ պիտին, Արտաւազդէ, —
Ծանրը մէկ ձայն գոչեց նըմին աստուածազգ.
Նա աստեղացն էր Մոգպաշտէ մեծ թարգման,
Ոյր պատգամաց լըսէր բոլոր Հայաստան (*):

Զեռքի բարամունքըն կարկառեց ի յերկին,
Եւ զապագայս խոր դիտելով ծերունին,
«Արքայ, կրկնեց, կը տեսնե՞ս մեծ զայդ վարսամ.
«Որ ի գըլուխ Բասեաց ծագէ ի րոյ ծամ»:

Դարձոյց գըլուխն արքայ, տեսաւ հիւսիսաշ
Կարակնաձեւ շողշողայր աստղըն խարտեաշ.
«Քո՛ւրմի աստուածոց, գոչեց, ո՛հ ի՞նչ այդ նըշան
«Արդեօք խընդա՞յ թէ թընդա՞յ իմ Հայաստան» (**):

(*) «Ի վիւայ բագն»-ցն կացուցանէ զընտանի Արտաշիսի...
Մագպաշտ անուն: ԽՈՐԵՆ. Բ. ԽԸ.

(**) Արտաւազայ երկրորդի օրերը մեծ վարսամ կամ գիսա-
ւոր ասեղ մը Լեւեցաւ, ըստ ասանդութեան:

Խոր հառաչեց անդ ծերունին, լուռ կեցաւ,
Թըւէր թէ սիրտըն կեղեքի յահեղ ցաւ...
Զայնիւ դողդոջ, «Աստեղք, հեծեց, լուսաբոց,
«Հի՛մ ձեզի պէս չ'է մըշտալոյս բազդ Հայոց...»

«Խնչո՛ւ խաղաղ այս երջանիկ գիշերաց
«Յանկարծ օրեր գան յաջորդեն խաւարաց,
«Զինչ Կանգուարայ յարտեւանէն սեւաստուեր
«Գոռ փոթսրիկը թափեն խաւար եւ աւեր:

«Աւեր, ահա սպառնան աւեր յիմ երկիր...
«Ահա լըսեմ՝ կոփին չըլթայք ծանրակիր...
«Ահա ճայթին մահածորան աղեղներ...
«Ահա չկահեն փայլակնացայտ սուսերներ..

«Երկինք, արկէ՛ք ըզհովանիդ դրթուլթեան,
«Պաշտպանեցէ՛ք հէքն ու անոք Հայաստան...
«Թըշուառ Հայուն հեծուլթեանց խո՛ւ է երկին,
«Երկինք փակեն զաչս որ ի գուլթ չըշարժին.

«Ահա դէզ դէզ զինչ հունձք ընկած Հայք ի սուր,
«Դիակներով ձորեր փոխուեր են բըլուր.
«Ծրխուն հեղեղ այն բըլրերէն վէտ ի վէտ
«Թափի զեւայ, — ո՛հ Հա՛յ արեան է այն գետ:

«Ահա քաղաքք մեր բազմամարդ՝ անապատ...
«Ո՛ւր Արմաւիր, ո՛ւր էք Մըծրին, Արտաշատ...
«Քարանց դիտեմ կոյս, ա՛յս մեր զահ տէրութեան...
«Ո՛հ, ի՞նչ գահոյս փընսռեմ, մըն՞աց Հայաստան:

«Մնաց Հայաստան, մընացի՛ն հայ Հայրենիք,
«Մընաց մէկ Հայ... — Ահա գունդ մը խեղճ գերիք՝
«Որ ցան եւ ցիր՝ սիրտ եւ բազում է ի չըղթայն,
«Ո՛չ անուն, ո՛չ երկիր ունին... ա՛յս է Հայն...»

— Այս է Հայն, ա՛յս... գոչեց անդուստ Արտաւազ,
Ինչպէս առիւծ Լիբիականն ի յաւազ.
Ի վեր վազեց լի բարկութեամբ քաշեց սուր,
Ձայնն՝ որոտումն էր, եւ փայլակ՝ աջոյն թուր:

«Այս է Հայն, ա՛յս... ո՛ւր են Հայուն թըշնամիք,
«Ցուցէ՛ք, թափեմ ի գլուխ նոցա հայ շանթիք՝
«Երդուեալ յազատ Մասիս, վարսամ ի քո բոց՝
«Որ վրէժն առնում, կոտորե՛մ չըղթայն իմ Հայոց»:—

Այն հայկական որոտընդոտ բարբառէն
Իբր ի նոր սիւք արծարծի դից մարգարէն.
Ապագատես աչք իւր ցոյան վառ ի վառ,
Հայրենասէր սիրտն անդ տրոփէ վեր ի վար:

«Ո՛վ է այս Հայ զինեալ ի սուր ահաւոր.
«Խըրրօտ ճակտէն դա երեւի թագաւոր,
«Որ հայրենեաց կարկառէ զաջ իւր պաշտպան.
«Երկինք զնա կընքեն Հայոց վրիժառն:

«Ահա ի սեաւն իւր բոցաշունչ վերասլաց՝
«Շանթ թափելով ճախրէ ի սարս անդ Մասեաց.
«Այս օթեւան է դից ի վիհս անդընդոց...
«Զի՛նչ այս... պատեց ըզնա յանկարծ ամպ եւ բոց...»

«Հայեր, 'աի գա՛ն գերութեան դարք երկնակամ,
«Բայց երբ տեսնէք զԱրտաւազդայ մեծ վարսամ՝
«Բացէ՛ք սըրաերդ ի յոյս, երկինք առնեն ազդ,
«Ահա կ'ելնէ Մասեաց վը՛էն Արտաւազդ.

«Վըրէ՛ժ՝ գոչէ, վրէ՛ժ, վըրէ՛ժ, լի՛ վըրէ՛ժ...
«Արեանց Հայոց տոյժ պահանջէ բիւրավէժ...
Աւետիս, Բաջին բազումկ՝ վրիժառն
«Ահա կանգնէ զիմ ցանկալի Հայաստան:

«Երանի՛ որ յայն օրեշ ծընանին,
«Եւ տեսնեն զԱղատութիւնն աղբային...
«Իսկ ես՝ քաշեմ թըշուա՛ռ զըլուխս ի տապան,
«Թո՛ղ չոր ոսկերքս յայնժամ հողուն տակ խայտան:

Ասաց, լըռեց խորհրդաւորն թյն բարբառ,
Ու գիշերուանըն ծածկեցու ի խաւար,
Մինչ խորասոյզ յիւր ի խորհուրդս Արտաւազդ՝
Կարծէր լըսել դեռ եւս ըզձայնն աստուածազդ:

Ի վեր յանկարծ դարձոյց աչկունքն առ վարսամ,
«Ո՛վ հրաճաճանչ, գոչեց, երկնից ինձ պատգամ,
«Բա՛ջ է, երթամ ահա ծածկել ի Մասիս,
«Մինչև Հայոց երկրորդ անգամ դու ծագիս»...:—

Գ

Աւաւօտեան խաղաղական լըռութիւն
Լուծու յանկարծ ի չեփորին շառաշիւն.

«Ազատք հայոց ելէ՛ք ի ձի՛ չառէ՛ք զէն ,
«Արքայն Հայոց յորս ելանէ ասպաղէն» :—

Ազատք Հայոց ելին ի ձիս օղապար .
Ի գրահ ի զէն վառին խոսպան պար ի պար .
Եւ ճանապարհք Արտաշատայ դըղըրդին
Ի տրոխական դոխիւն քաջացն այն գընդին :

Իսկ ինքն արքայ ըզփառացին արկեալ զարդ ,
Երբ 'առ ի դուռն և զոսկեթագ սաղաւարտ ,
Համբոյր արեաւ ,—վերջին էր այն ,—սիրունւոյն ,
Եւ զըզուելով ըզվարդահոյլ այտ նորուն ,

«Ո՛հ , բաժնըվիմ , ասաց , ի քէն Երանեակ . . .»
Եւ Երանեակ փարեալ բաղկօքն ի մանեակ՝
«Մի՛ զիս այսօր թողուր իմ քաղցր ամուսին ,
Հեծեց , սիրտ իմ գելու ասղճամբ երկնային» :

Եւ արցունքներ իւր յորդէին չիթ առ չիթ . . .
Հէ՛ք Երանեակ , կարծես քընքուշ քո ոգիդ
Էք նախազգած թէ այն անգամ էր յետին՝
Որ ցօղք աչացդ ընկնէր ի ծոց քս փետին :—

«Մի՛ մոռնար զիս» . . . կըրկնեց արքայ ոգեմոռնչ ,
Կամէր յետին տալ ըզբարեւ . . . գելաւ չունչ՝
Փըրցուց կըրծէն մի լուսավառ ագամանդ ,
Պագաւ , նետեց հարսին , սրացաւ քան ըզչանդ :

Ոստեաւ ի սեռն իւր ամենի մըրրկիտ ,
Փռչին դիզաւ ամպ , զըղըրդէր թռնատ որոտ .
Արշաւասոյր քաջք յելեւել վարդէին ,
Եւ քաջ արքայն էր միշտ քաջացն առաջին :

Ե

Գոռաց փող կերկեր
Խիզախ քաջակեր .
Ճախրեն սուրան ձիք
Թօթափեալ շանթիք—
Եւ փառաց վակժոյժ
Քաջք առնուն աշխոյժ :

Դափր անդ ի գըրնդիւն ,
Նժուգից վրնջիւն ,
Որսորդաց գոչիւն ,
Բարակաց հաչիւն ,
Երէոց բաջիւն ,
Զինուց չառաչիւն ,

Աղեղանց ճայթիւն ,
Նետից ճարձատիւն ,
Շըսինդ ընդ բոմբիւն ,
Անդ յընդոտա թընդիւն՝
Յանառա , ձոր թըմբիւն
Դըղըրդեն դանդիւն :

Քաջք անդ քան ըզքաջ
Խիզախեն յառաջ .
Ոչ մայրիք , մացառք ,
Ոչ խորք եւ կամ սարք
Զարիս սիգալանջ
Ընկըրկեն նըհանջ :

Արքայն շահատակ՝
Իւրոցն օրինակ,
Երկոյն լըցոյց
Կապարճ մահարբոյց,
Երկոյս ըզփրքինս
Պարպեց ահազինս:

Դէզ դէզ անասունք
Ընկան արագունք,
Այլք փախչին զրահեա,
Մահ հասանէ հեա,
Ոչ եւս այլ բաւեն
Մայրիք յապաւեն,

Արինսուշտ վարազք,
Այժեամբ քաջալազք
Վազվազեն խուճապ
Անյոյս ի տազնապ,
Շեշտ ի սուր փրքին
Թաւալ տապալին:

9

« Ի վեր, գոչեց Արտաւազդ, ա՛րք աղեղանց,
« Կը տեսնէ՞ք զայդ փախըստական ջուկ հղանց,
« Ահա թեթեւ սուրան Մասեաց ի սարեր,
« Օ՛ն ետեւնէն ղիմեմք եւ մեք, Հա՛յ քաջեր»:

Քաջերն ըզկուշտ երլվարաց մըտրակեն,
Եւ արքային ըզհետ ի վեր արշաւեն,

Եւ լըռութիւնք բազմադարեան սուրբ Լերին
Զայն առաջին ի շովհդ վեհից զըզըրզին:

Մէն մի փրքին թռուցեալ ի հայ աղեղանց
Հար շեշտակի ղմէն մի ճապուկ յայն հղանց.
Եւ պըզընձի շեփորն ի նուազ յաղթական
Մասեաց ի սարս որոաց փողէր ըզվախճան:

1:

Ճոխ աւարաւ իշխանք ի մի համազունդ
Հասեալ կային վընի մը քով խորանդունդ,
Ահեղ ժայուեր, ուր չէր՝ յայնչափ դարուց հին՝
Յանդըզնեալ ոտք մահացուին:

Այն բարձրերէն ըզմայրէին նայելով
Հայոց աշխարհըն ծաւալեալ անվըրդով,
Շէնք եւ քաղաք եւ արտօրէք եւ հովիտ
Շողշողային խիտ առ խիտ:

« Ո՛վ երջանիկ մեր Հայրենի՛ք սիրեցեալ »:
Գոչեց արքայ՝ ըզլըռութիւն ընդհատեալ.
Եւ քաջք Հայոց անդ կըրկնեցին անձկալիք,
« Ո՛վ երջանի՛կ Հայրենի՛ք »:

Զայն ցընծալից բարբառ ղոչնէն երեքնէն,
Կարծես սըրտերն ընդարձակին ի ծոցէն.
Եւ արձագանդք դուռն յաղաւան ի Մասիք,
« Ո՛վ երջանի՛կ Հայրենի՛ք »: —

Սակայն անդուստ մըթնի ճակատ արքային,
Ինչպէս յանկարծ ի սեւաստուեր ամպ՝ երկին։

« Ո՛հ մանաւանդ, հեծեց, լացէ՛ք սիրելիք,
« Ո՛վ մեր թըշուա՛ն Հայրենիք։

« Թըշուա՛ն, որ դայս իւր հանգըստեան կարճ օրեր
« Պիտի տուժէ՛ երկայնագոյն, ո՛հ, դարեր.
« Այս ամէն փառք, քաղաքք այդ պերճ եւ բերդք ձեր
« Տապալեսցի՛ն հին ի վեր...։

« Աղա՛տք Հայոց, սրածանք Հայոց աշխարհին,
« Գիտէ՛ք որդւոցդ ի՛նչ բաղդ կընքեալ է՝ երկին.
« Ահ, ոչ ըզհարց փառք՝ ոչ ըզգանձ՝ ոչ երկիր,
« Այլ շրջմաներ ծանրակիր » ...։ —

Լըռեց արքայ, եւ նախարարք լուռ կային,
Աչքեր լըցված եւ սեւեռեալ ի գետին,
Կարծես տըխուր բաղդի աւուրց մեր պատկեր
Նոցա՛ դիմաց նըկարէր։

Հեծաւ արքայ, կապարճ ուղեց նւտալից,
Ձըգեց իւր ուս, վահանն առաւ փառակից.
Բշկահեց թուր, ճօճեց նիզակն ահագին,
Եւ նայեցաւ ի յերկին։

« Քաջեր, գոչեց, երկինք կոչեն զԱրտաւազդ,
« Ի դից հրաւէր՝ թագաւոր ձեր է պատրաստ.
« Երթամ լինել աղաչաւոր Անմահից
« Գըթալ Հայոցդ իմ բաղդից։

« Ողջամբ կացէք... երթայք պատմել Հայրենեաց
« Թէ Արտաւազդ զանձ իւր իրեն նըւիրեաց։

« Երթայք ասել թէ ի խաւար դերութեան։
« Երբ հեծեճէ Հայաստան,

« Այն խաւարէն՝ աչլիդ՝ յերկին վերուցէ՛ք,
« Հոն երբ ծագեալ զիմ մեծ վարսամ տեսնէք՝
« Խրախոյս առէ՛ք, վերջ է հասեր դերութեան,
« Յո՛ւշ Արտաւազդ վրիժահան։

« Գայ Արտաւազդ՝ քակել կոտրել ըզըզթոյս,
« Յազատութի՛ւն վըսեմ հանել բարձր ըզՀայս.
« Գայ Արտաւազդ կանգնել ըզփառս Հայկական,
« Գայ նորոգել Հայաստան »։ —

Ասաց, եւ աչք իւր վառեցան բոցահրաշ,
Եւ մինչ աւագք Հայոց կային հիահրաշ,
Ի սոյլ նըշան հաւատարիմ իւր ետ շանց,
Բզնըժուղին եթող սանձ։

Ոստնոյր ի վինն արքայ դիմօք անխըռով,
Եւ վերջին մի իւր քաջերունն նայելով,
« Ողջո՛յն, գոչեց, ձեզ եւ Հայոց բովանդակ,
« Ողջո՛յն առ իմա Երանեակ »։ ...

Ամպ սեւաթոյր յանկարծ իջաւ հրաթաղանթ,
Ծածկեց զանդունդն որոտալով բոցեռանդ,
Ձանլախ վեհիցն այն սիրտ սարսափ անդ կալաւ,
Աչացն արցունք պաղեցաւ...։

Եւ դառնային լըռիկ մընջիկ տըխրադէմ,
Անգէտք թէ լա՛ն զիւրեանց՝ արքայն թէ տօնեն.
Եւ դեռ յականջս հընչէր Քաջին յուսո՛յ բան,
« Յո՛ւշ Արտաւազդ վրիժահան »։

Ը

Օ՛ն իմ Հայեր, զաչվիդ յերկին օ՛ն ամբարձէ՛ք.

Քուշակութեանց մօտեցաւ ժամ.

Ասացէ՛ք ինձ, Հայո՛ց որդիք, ա՛հ, ե՛րբ տեսնէք

ԶԱրտաւազկայ մեծ վարսամ:

Ե Ր Գ Ժ Բ.

Ն Ա Խ Ա Վ Պ Ա Յ Ո Ւ Հ Ի Ն

Ս Ա Ն Դ Ո Ւ Խ Տ

... Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores (*)
VIRGIL. AEnid. lib. VI.

Ս.

Հայո՛ց կոյսեր,

Շուշան վարդեր

Փունջ փունջ առէ՛ք, տարէ՛ք յուխա
Առ թաղուհին ձեր Սանդուխտ:—

*

Ինքն ալ ձեզի նըման էր կոյս,
Աչքեր իւր քաղցր իրրեւ ըզյոյս.
Ճակատ՝ լուսնին պէս չողաղարդ,
Այտերը ծիլ ծիլ վառ ի վարդ:
Մարմար զուլամբն՝ սակի մազեր,
Շուշանազեղ հասակ նազեր.
Ձեզի պէս էր ինքն այլ քընքուշ,
Հրավառ սըրտից փափա՛ք սնուշ:—
Հայո՛ց կոյսեր,
Շուշան վարդեր

(*) ... Շուշանը տա՛ւ բրնձ լիւ.
Հեղից ծաղկունը ծիրանիս:
ՎԵՐԵՒԷԼ. ԷՆԻԱԿ. ԳԻՐԲ Զ.

Փունջ փունջ տռէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թագունին ձեր Սանդուխտ:

Հայր իւր Հայոց տէր էր բաղդին,
Եւ մայր՝ Հայոց վեհ թագունին.
Ինք հօրէն միտք, մօրէն ըզգեղ,
Յերկնից, առեր սիրտ լուսանեղ,
Թագաւորին էր նիրելի
Քան ըզբոյր փառս աշխարհի,
Եւ թագունւոյն՝ քան զիւր զըսարիկ
Չըկայր գոհար չընաշխարհիկ:—
Հայոց կոյսեր,
Շուշան վարդեր

Փունջ փունջ տռէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թագունին ձեր Սանդուխտ:

Թէ գլուխն ի քօղ ոսկեքենեղ
Յարքունական ձեմէր պարաեղ,
Չըկայր ծաղիկ մի գեղաթոյր
Որ նէրա պէս վառէր ի բոյր.
Եւ երբ գարնանն ի զւարթ գիշեր
Յերկննս ուղղէր պայծառ բրբեր,
Շիկնէր չողչողն իսկ արուսեակ
Ի լոյս աչաց այն հրակայլակ:—

Հայոց կոյսեր,
Շուշան վարդեր

Փունջ փունջ տռէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թագունին ձեր Սանդուխտ:

Ուր երեւէր Կոյսն այն անմեղ՝
Կարծես չնորհն էր երկնահեղ,

Ախտ և ցուեր սրբախց ամէն
Փարատէին իւր բուրմանէն,
Ինչպէս ամռանն ի բոց արեւ
Քաղցր է ծաղկանց սիւք հեշտաթեւ,
Այսպէս Հայոց մեծացն այն Կոյս
Էր բաղձալի տեսողաց լոյս:—

Հայոց կոյսեր,
Շուշան վարդեր

Փունջ փունջ տռէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թագունին ձեր Սանդուխտ:

Հայոց մայրերը կ'ըսէին,
«Չ'եմք նախանձիր զթաղ մեր Տիկնին»,
Այլ զի ա՛յդպէս ունի աղջիկը:—
Հայոց հայրերն ալ կ'ըսէին.
«Ի՛նչ բաղդ է մեր թագաւորին.
Հոռոմ և Հայ աշխարհ մեկտեղ
Չ'արժեն ըզգանձ այս հրաշագեղ»:—

Հայոց կոյսեր,
Շուշան վարդեր

Փունջ փունջ տռէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թագունին ձեր Սանդուխտ:

Թագաւորներն ալ կ'ըսէին.
«Մեզմէ որո՞ւն արքայորդին
Երանանայ գըզուել ի ծոց
Չայն աննրման բամբիշն Հայոց»:—
Պարթեւ, Հոռոմ, Հընդիկ թագեր
Մի ըզմիտլ գահ եւ գանձեր,
Նախանձընդէմ յիրեար թափին
Առ ոտս Հայոց մեծաց Կուսին:—

Հայոց կոյսեր,
Շուշան վարդեր
Փունջ փունջ առէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թագունին ձեր Սանդուխտ:

Բայց նա փափկիկ ոտքերուն տակ
Զարկաւ կոխեց զանձ ու պըսակ.
Ո՛հ, չ'են սոքա, չ'են Սանդըխտի
Արժանաւոր փափաք սրբաի.
Ներա մաքուր սիրտ և աչեր
Երկնակարօտ դարձեր ի վեր,
Ո՛ր սիրտ յերկրի, ո՛ր պատանի
Սըրտի Կուսին այն արժանի:—

Հայոց կոյսեր,
Շուշան վարդեր
Փունջ փունջ առէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թագունին ձեր Սանդուխտ:

Հայր իմ, — գոչեց, — ես ինձ փեսայ
Մեծ քան զամէն ունիմ արքայ.
Նորա պըսակ՝ սուր սուր փուշէ,
Ինձ քան զամէն թագ անուշ է.
Նա խոստանայ ինձ վառս անանց
Խաչ մը նորա մէկ հատիկ զանձ.
Եւ ես վազեմ այնու յուսով,
Սիրտ իմ վառած իւր վեհ սիրով:—

Հայոց կոյսեր,
Շուշան վարդեր
Փունջ փունջ առէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թագունին ձեր Սանդուխտ:

Օրիորդին յուզեցաւ հայր,
Եւ շատ արցունք հոսեց իւր մայր.
«Մի՛ գայդ ասեր, աղջիկ սիրուն,
Մի՛ հորդ ու մօր փախչիր ծոցուն.
Թէ քիչ վըզիդ մանեակք ոսկի,
Բերեմք զոսկի բոլոր երկրի.
Թէ Մըծքին փոքր է քեզ դարպաս՝
Օձիտ քեզ տամք բոլոր ըզհայս»:—
Հայոց կոյսեր,
Շուշան վարդեր
Փունջ փունջ առէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թագունին ձեր Սանդուխտ:

— «Դարպաս տըէք ինձ սեւ այն բանդ
Ուր վեհ թագէն կայ պարաւանդ.
Ինձի մանեակ կամ ապրանջան
Խընդրեմ զերկաթ շըղթայ նորան.
Ինձ թէ զաշխարհ այլ տաք՝ քիչ է,
Սիրտ իմ զերկին օժիտ խընդրէ»:—
Մընչեց, թողուց մօր զիրկն անյոյս,
Վազեց ի բանտ փափկին այն Կոյս:—

Հայոց կոյսեր
Շուշան վարդեր
Փունջ փունջ առէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թագունին ձեր Սանդուխտ:

Բ

Սուրբ Առաքեալ, — գոչեց ի բանտ մըտնելով, —
Լըցաւ բաղձանքըս կէս, հառայ քուկին քով:

Ե՞րբ իմ լըցվի իդձ կատարեալ, ե՞րբ հասնիմ
Առ երկնաւոր փեսայն իմ...

Հեծեց Սանդուխտ, ու կարօտոյ տաք արցունք
Կաթկըթէին զինչ չաղ զոր տան աստեղունք.
«Սո՛ւրբ Առաքեալ, — կ'ըսէր, — ո՛հ, ե՞րբ ես փարիմ
Ընդ խաչակիր Փեսայն իմ»:

— «Վաղը, ո՛վ Կոյս, վաղը, — կրկնեց Առաքեալ, —
Վե՛հ բաղձանքիդ վաղիւ հասնիս կատարեալ.
Քեզմէ պակաս չէ կարօտեր յերկնի լոյս
Եւ քս փեսայն, անբի՛ծ Կոյս»:

Ասաց Թադէ, եւ ըզ՛րեղէն շըրթունքներ
Խոնարհեցուց Կուսին յահեղ շըղթաներ.
Եւ ըզվըսեմն զայն համբոյր սըրբասէր
Արցունքներով իւր կընքէր:

Խառնըվեցան երկու աչաց արցունքներ,
Զինչ չուշանին ու վարդին թաց տերեւներ
Երբ հո՛վն այգուն ծոցերն որրէ դող ի դող,
Թափին խառնեն հոտն ու ցող:

Թափէր արցունք եւ Կուսին մայր ի դահոյս.
Բայց ո՛չ նոյնպէս անուշ էր այն, այլ անյո՛յս.
Ա՛հ, առաջին էր այն զիչեր՝ ուր հե՛ղ մայր
Իւր զըստրիկէն ո՛րք մընայր:

Թըշուա՛ռ այն մայր. լացա՛ւ, հեծեց ու լացաւ,
Կանչեց աղջիկն ... այլ պատասխան մը չ'առաւ.
Մազեր փետեց, «Սանդո՛ւխտ, Սանդո՛ւխտ իմ» գոչեց
Լացաւ արիւն, հառաչեց:

Սըրաէն մարեր յոյս, եւ ընկձեկ էր խեղճ մայր,
Նըւաղեցաւ, ու երբ վերջին շունչ կուտայր՝
Դեռ հեծեծէր. «Ո՛ւր ես, աղջիկ իմ սիրուն»...
— Տիրեց մահո՛ւ լըռութիւն: —

Գ.

Երբ առաւօտուն ծագեց ի բանտ լոյս՝
Դըռաւ սուրբ Թադէն նըսկող ընդ սուրբ Կոյս,
Որ զիչերն ի բուն սաղմոտաց դըրուակ
Անուշ երգէին հրեշտակ ընդ հրեշտակ:

Արեւուն ճաճանչ շողաց բոցահատ,
Պըսակ բոլորեց պերճ Կուսին ճակատ.
Ապշեցաւ Թադէ, եւ պահ մը ինքզինք
Կարծեց Սանդըխտոյ հետ նըստիլ յերկինք...

Բանտին ահաւոր ճըռնչէն դըռներ,
Բւ ներս խուժեցին մահահոտ դէնքեր.
Անէժք հայհոյանք՝ հոն սաղմոսներուն
Զուգախառնեցան ընդ սուրբ ալեյուն:

Գունդ մը զինուորաց՝ զինչ ժանտ բաղէներ
Հեղիկ աղաւնոյն հետ կըռուել եկեր...
Բայց քան ըղնոցայն սիրտ ծարված յարիւն՝
Կուսին սիրտ ծարաւ էր բուն իւր մահուն:

Քարչեցին բամբջան ձիւնաթոյր ըղթեւ,
Նէ ծանրը շըղթայն գըտանէր թեթեւ.
Քան զիւր հալածչաց քայլերն առաջէր,
Կարծես մօրն ի գիրկ գառնուկն էր զիմէր:

Նոքա կարծէին՝ թէ ի մահ տանին,
Այլ յերկնի ճամբան առաջնորդէին.

Երկնի՝ որ բացված էր իրեն առջեւ,
Հրեշտակք ըզուսոյ պատրաստեր, են թեւ:

Վազեր են վազեր ծերք՝ աղջայք բոյոր,
Մայրեր՝ աղջկաներ ողբան սրգաւոր.
« Ո՛հ, ծաղիկ տեսքիդ թե՛ դու չ'ունիս գութ՝
« Սանդուխտ, մեզ գրթա, մի՛ գըրկեր տեսուդ »:

Հայրը... — ո՛հ, ինչպէս տա՛մ սուրբ զանուն հօր
Յայն՝ որ էր գաղանց դարձեր ա՛նաւոր, —
« Ի՛նչ գըթայք, գոչեց, զարկէ՛ք, մեռուցէ՛ք,
« Մօրը ետեւէն զանգութն յըզեցէ՛ք »:

Կարգ կարգ կը շարվին երկու գունդ գինուոր,
Սանդուխտ՝ աղեղանց ի մէջ բերաւոր.
Շառաչեն նետեր քան շանթ փայլականց,
Բայց զիրար պատուեն գաղանք մարդախանձ:

Երբ մահուանց այն դէպ տեսաւ Կոյսն արի,
Յոգւոց հնան, « Տէ՛ր, մըրժընջեց, բարի,
« Մի՛ գլրէժ իմ առնուր, ինձ թըշնամի չ'են,
« Սոքա չընորհել ինձ ըզքեզ կ'ուզեն »:

« Առ քեզ գամ, ո՛հ, բա՛ց գիրկդ անուշ, Յի՛սուս,
« Ընդունէ՛ փեսայդ ըզհոգին իմ կոյս » ... —
Յերկին վերացոյց լուսակաթ զաչվին,
Ընդ երկին խառնէր եւ կարմրուկ հոգին:

Այն ժամուն մէկ սուր՝ քան ըզչանթ թռուցիկ
Իջաւ չեշտ յանրիժ յայն ձերմակ ծոցիկ.
Ո՛հ, բոսորափայլ ցայտեց կոյսն արիւն,
Զինչ ցոլուն վարդեր թերթաթափ ի ձիւն... —

*
**

Հայոց կուսաններ,
Շուշանն է ընկեր.
Ելէ՛ք քաղեցէ՛ք,
Բզւայդ զարդ տռէ՛ք:

Գ

Իսկ դու, վե՛հ Կոյս, որ արդ յերկնից ի խորան
Անմահ փեսիդ ի ծոց խայտաս անբաժան
Ո՛վ սուրբ Սանդուխտ, նայէ՛ մաքուր յայն կոյսեր
Որ հարադատ են քու քոյրեր:

Սոցա՛ ալ սիրտ այն քա՛ղցր արիւն խոխոջայ
Զոր քեզ տըւաւ մայր Հայաստան եւ նոցայ.
Անոնց ալ սիրտք ո՛հ բուսցընեն Հայրենեաց
Քո ծաղկըներ վտրդազգեաց:—

*
**

Հայոց կոյսեր,
Շուշան վարդեր
Փունջ փունջ առէ՛ք տարէ՛ք յուխտ
Առ թաղուհին ձեր Սանդուխտ:

Ե Ր Գ Ժ Գ.

Ա.Ռ. ԿՈՅՍ

Հ Ռ Ի Փ Ս Ի Մ Է

«Մայր հոգւոյս կուսուրեամբ»
Մ. ԽՈՐԵՆ.

Գարնան վարդերուն մեր բոսորագեղ
Բզմայլեցուցիչ բուրմանց հետ մէկտեղ՝
Հասաւ, Հռիփսիմէ, քոյ գիրգ յիշատակ,
Ու լըցաւ իմ սիրտ հոտովդ անուշակ:

Պանդըխտիս սսկերք ու լանջ ել ի թունդ՝
Երբոր լըսեցի քո սիրուն Անունդ.
Պահ մը զիմ արխուր չըրջակայս մոռցա՛յ,
Իբրու Հայրենեաց թէ ի ծոց մըտայ:

Կարծեցի տօնիդ քո զերգ քաղցրալուր
Լըսել անդ հընչեալ բըլուր աւ բըլուր.
Ու իբր ի քո սուրբ թէ կայեալ գաւիթ՝
Լըսել զիմ եղբարց օրհնութեան չըօնդ:

Կարծե՛ի տեսնել քո հառակակից
Արմենիկ կուսից ըզդաս հըրճուալից,
Խայտալ Կուսանիդ ի վեհ յաղթուեթիւն՝
Որով յաղթանակ կանգնեց Կուսութիւն:

Կարծեցի տեսնել Սեղանոյդ վըրան՝
Ծաղկիդ՝ նըւրբն վարդեր ու շուշան,

Ծաղկունք՝ ո՛հ թոռունք ծաղկանց այն կարմիր
Զոր արեան ցօղով քով ոռոգեցիր:

Եւ ի՛մ սիրտ արօրեց, լուծվեցաւ լեզու,
Եղբարց հետ խառնել ձայնիկս յալելու.
Հռիփսիմէ... զոչեմ, բայց աւա՛ղ իմ ձայն
Օտար աստեղց տակ ցըրվեցա՛ւ ունայն:

Եւ ահա սըրտէս զընաց խընդութիւն,
Կըտրեցաւ չըրթանց զըւարթ օրհնութիւն.
Աչերս հոսեցին ու զփունջն այն թացին
Զոր կապեր էի քո սուրբ Խորանին:

Ո՛հ, թէ կ'ընդունիս զեղբարց սիրտ ուրախ՝
Ո՛վ Կոյս, կընայիս և յիմ ահու՛վախ.
Արդեօք չե՛ս ցաւիր պանդըխտիս բաղդին՝
Որ լա՛մ՝ երբ երկիր խընդա՛յ ընդ երկին:

Եւ ի՞նչպէս չըլամ երբոր չ'եմ արժան
Համբուրել զնըչխար քո և սուրբ տապան,
Որ ցաւած աչքիս կաթի լի քո սուրբ եղ
Ու ցամքեցընէ վըշտաց զիմ հեղեղ:...

Այլ դու թէ տաճա՛ր ունիս զՀայաստան,
Սակայն տիեզերք փառացի է կայան.
Թէ ևս հայրենեաց եմ աքսոր ընկած՝
Միթէ քո սիրոյդ եմ դուրս մընացած:

Ո՛ զքեզ կըսիրէ քան զիս յորդադոյն,
Ո՛ քեզ ամէն օր ի ծունկ տայ ողջոյն,
Ո՛վ քան ըզպանդուխտս ի քեզ է կարօտ,
Ո՛վ զայս զառն ըզգաց ցաւ այս առաւօտ:...

Ահ... այս արատասուք հասնելին քեզի,
Ու չըցընդէին ի հողմն օտարի.

Հասնէ՛լն քեզի, ու կոյս բըբերուդ
Իջեցնէ՛լն նըշոյլ մի գրթուդ:

Ո՛հ, լս'կ այն ատեն կըցընծա՛յր ողիս,
Ու կը մոռնայի ըզցաւ պանդըխտիս.
Պանդըխտի՛ս՝ ում է՛իք յերկրի մըխիթար,
Ո՛չ գըլխոյն՝ ըստուեր, ո՛չ սըրտի՛ն դադար:

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԵՐԳ Ա.

ՀԱՅՈՒՆ ԿԵԱՆՔԷ

«Շատ է աւուրն չար իւր.»
ՄԱՏԹ. ԳԼ. 2.

Ո՛հ, բաւական իսկ դառն են կեանք մահացուին,
Բաւականէ՛ն առաւել կեանքն աղգային.

Անուշընէ՛նք, ո՛վ Հայեր
Յաստուածաշունչ ի սուրբ սէր:

Եզրա՛րք, ո՛վ որ դանուն կըրէ հայկական՝
Բզրաղդ Հայուն պիտի կրէ անպայման.

Ո՛ւր եւ երթայ՝ հեռ ինքեան
Տանի զհայ շուք անբաժան:

Հարո՛ւստ, աղքա՛տ, յիշեցէ՛ք մէկ ունիք հայր,
Ու ամէնքնիդ ալ մի եւ նոյն լացաւ մայր.

Հայկ ամենուդ է ծընող,
Եւ աղգութիւն՝ օրօրող:

Հայք, հիմ ինքիւ հայիք յեղբարս հորաղատ.
Ո՛չ նոյն ըզդրոշմ ունիք անջինջ ի ճակատ.

Ո՞չ նոյն ըզխաչ բեռն ի յուս
Շալկեց Աստուած ամենուս . . :

Ի՞նչ աւելի կ'ուզէք միմեանց ընկճել վիզ .
Ո՞ր Հայ աշտօր կարէ պարծիլ բարձրավիզ .
Ամենուս ալ նոյն երկաթ

Ձը ջախջախեց վէս գաւաթ :

Ի՞նչ աւելի ջանայք արասունք թափել տալ .
Միթէ աշվիդ ո՞չ միշտ լեցված են ի լալ .
Ինչո՞ւ զկաթիլն աղգային
Կ'ուզէք ցընդել ձեր կըրքին :

Ի՞նչ աւելի փութայք միմեանց տալ ցաւեր .
Միթէ ո՞չ շատ իսկ ունիմք ցաւս, ո՞վ Հայեր .
Ո՞ր Հայուն սիրտն է անվէր ,
Ո՞ր մասն անտի ողջ հասեր :

Ի՞նչ աւելի խորխտայք կոխել ըզմիմեանս .
Ձէ՞ բաւական ս'յոչափ աղգաց դոյ կոխանս .
Օտա՛րք ի շունչդ են խնայեր ,
Դո՞ւք գայն մարէք, ո՞վ Հայեր :

Ի՞նչ աւելի աւրել միմեանց խեղճ անուն ,
Երկրիս երես մնացե՞ր անո՛ւնն է Հայուն .
Ո՞հ , թող ա՛յլ լաւ է կորովի ,
Բան բանբասմամբ ձեր պըղծվի :

Ի՞նչ աւելի հետ էք զիրեար կործանել ,
Ամէնքս յաւեր , ամէնքս ի հո՞ղ եմք դարձել .
Թէ ոք յաւերց չինէ տուն ,
Ձը՛ղիմանար նա հովուն :

Հայեր , դամէնքս Երկին հաւա՛ր է նոյեր ,
Հաւասար լուծ , ամօթ եւ ցաւ է բաժներ .

Ձի անբաժանք իրարու
Մընանք եղբարք սիրարկու :

Իսկ ով կ'ուզէ Հայութենէ բաժնւիլի՝
Նրման ճիւղոյն է զոր կըտրեն ի յԱպրիլ .
Ձ'ունի առժառ՝ կըցամքի ,
Եւ ի հընո՛ց կը նետվի :

ԸզՀայ արմատ չ'է՛ չորցուցած դեռ Աստուած՝
Այոչափ դարեր՝ ո՞չ յայն ի դուր են խնայած .
Մեր հողն է Դրա՛խտ . — Օր մը նոր ,
Կըրնանք ծաղկիլ զօրաւոր :

Հայեր , Հայեր , երբ կ'առնուք սուր անխընայ ,
Ու կ'արձըկիք վերայ եղբօրդ Հայ առ Հայ ,
Վախցէ՛ք , անգուլթ ձեր տապար
Յերկնախընամ դարնէ ծառ :

Ամէն տերեւ զոր թօթափէք այն ծառէն՝
Բարձեալն համբեր է մի առ մի երկընքէն .
Որդն որ ծառոյն կրկըւլի՝
Ունի դմբակ թըշնամի :

Երկնի Մշակէն վախցէ՛ք . — գիտէ՛ ո՞ր կերպով
Պիտի մեծնայ ճիւղն ու տերեւ առնուով .
Կըրնայ արմատ տալ յոստիկ ,
Ըզքեզ փոխել ի դըմնիկ :

Ո՞հ շատ են շատ հողմունք որ զմեզ են ցաներ .
Մի՛ Հայն Հայուն դէմ զըրգուէ նոր մըրրիկներ .
Ո՞ր մասն երկրի մընացեր
Ուր Հայ պանդուխտ չ'է՛ լացեր : . . .

Ո՞հ , թէ ցըրված եւս եմք յիրեարց հեռաւոր՝
Ո՞վ Հայկազունք , լինի՞նք սըրտով միաւոր .
Թէ քիչ տերեւ ենք մնացել՝
Շատ ենք ի պսակ մի հիւսել :

ԵՐԳ Բ.

ՊԱՆԴՈՒԽՏ

Ա Ռ Ա Մ Պ Ն

Ա՛մալ... դէպ ի ո՛ւր այդքան ըշտապ,
Ի՞նչ կը վազես բուռն ի տագնապ...
Արդեօք առեր տանի՞ս պատգամ
Երկրիս մէկ կո՛ղմը տարածում:

Ա՛մալ... քո երես արեւուր է սեւ.
Ասա՛, վըրէ՛ժ մ'ունիս ներքեւ,
Թէ՛ տըրտմութիւն մը վըշտահար
Ճերմակ դէմքիդ ամէ խաւար:

Արդեօք երկնից բընիկդ ի դեհ
Հալ մը հասաւ վարեց նըժգեհ.
Եւ դու՛ ցաւով քո հայրենեաց
Ի՛նձ պէս գընաս աչօ՞ք ի լաց:

Ի՛նձ պէս՝ որ լոկ եւ ի յերեր
Միայն ըզցա՛ւս ունիմ յընկեր.
Եւ հայրենեաց իմ կարօտով՝
Հալի՛մ մաշիմ ընդ հող ու ծով... .

Ա՛մալ... . Թէ լըցված դու սիրտ ունիս
Յօղ և անձրեւ հեղուս, հանգչիս.

Թէ դու լըցված ցասմանդ է հափ՝
Յօրտա եւ շանթ թափես սարսափ:

Ի՛մ ալ լըցված վըշտօք է սիրտ,
Ծանրեալ ճակատս է դառնաքիւրտ.
Բայց ո՛ւմ աչքիս գետեր դեղում,
Պանդըխտիս ցաւ թափեմ ես ո՛ւմ:

Ա՛մալ, ա՛մալ... քան զիս շա՛տ երջանիկ,
Տեղ մը չ'ունիս քեզի բընիկ.
Հիւսիս եւ կամ հարաւ վազես՝
Երկի՛նք բոլոր քեզ տապաւըէս:

Իսկ ես՝ որչափ առնում մի քայլ՝
Թափեմ արցունք, զի քայլ մըն ալ
Ի հայրենեաց իմ հեռանամ...
Քայլ մ'ալ ի մահ՝ յառաջ գընամ:

ԵՐԳ Գ.

ՀԱՅ ՄԱՅՐ ՄԷ

O l'amour d'une mère !
VICTOR HUGO

Ա.

Ձըմրան տըխուր այն գիշեր
Սեփ սեւ մըթնած էր երկին .
Յուրտ մէկ քամի կը փչէր ,
Եւ սառ պատեր էր գետին :
Ծառոց ճիւղեր մերկ ու չոր՝
Անպատըստար դողալով ,
Շառաչէին սըգաւոր
Սոսկումն ի սիրտ աղղերով :
Ձըմրան տըխուր այն գիշեր
Երկնի ծագեալ էր արեւ .
Ձըմրան տըխուր այն գիշեր
Հրեշտակ՝ մարդիկ՝ թեւ ի թեւ ,
ԶԱստուածորդւոյն տօնէին
Վայրաքերել ի յաշխարհ ,
Փարեալ ի գիրկ սուրբ Կուսին՝
Իբր ըզմանող մի խոնարհ :
Ձըմրան տըխուր այն գիշեր
Տըներ բոլոր մութ էին ,
Բայց տաճարին լուսանցեր
Բոցաճաճանչ չողային :

Բոլոր տըներ լուռ կային
Իբրեւ մէյմէկ գերեզման ,
Բայց բարձրագոյ թընդային
Յարկք տաճարին աստուածեան :

Հաւատացեալք այն գիշեր
Իբրու զաշխարհ մոռնալով ,
Ամէն հասակ էր վաղեր
Երկնից Մանկան մըսրին քով :
Կէսք զըւարթնոց երգակից
Աղաղակեն ս'վսանայ .
Եւ այլք հովուաց դասակից՝
Աըրտէր բերեր են յընծայ :

Ձըմրան տըխուր այն գիշեր
Ամէնուն սիրտ էր ուրախ .
Փայլ չընորհնոց երկնաբեր
Մերժեալ էր ցուն ու ախախ :
Կարծես յայն սուրբ տաճարին
Զերկրի տխրամանց անապակ
Մահկանացուք ըզգային
Զաղեպարսր ըզճաշակ :

Բ.

Այլ հրեշտակային երգոց զուգահեռ
Եւ եկեղեցւոյն օրհնից ընկրաւէտ՝
Նաեւ վըշտալից ձայն մը այն գիշեր
Հիւզի մը մէջէն կը թըռչէր ի վեր :

Ձայն մըն էր՝ մոռցված բոլոր մարդկանցմէն .
Բայց ո՛չ ընդհատ քաղցր ալէլուներէն
Եւ զայն ձայն բեկբեկ կը լըսէր յերկնից
Այն՝ որ միակ յոյսն է կոտորած սըրտից :

Որ խնկոց անո՛ւշ անուշ բուրմունքէն՝
Որք ամպ ամպ ծըխին ի սուրբ Սեղանէն,
Առաւել սիրով յեթերց հոտոտի
Ի դա՛ռըն զըմուռ թըշուառ մէկ սըրտի:

Թըշուա՛ռ մէկ սըրտի մըրմունջ էր և այն,
Մօր մը հառաչա՛նք էր կողկողածայն,
Որ քըսան տարուան ի ծաղիկն հոսակ
Այրի մընացած էր որդւոյ միակ:

Արդ և այն մատաղ գեղարոյս որդին,
Մօրը բոլոր գանձ և յոյս սրբեկին,
Դեռ հազիւ գարունն ըսկըսեր կենաց՝
Ընկած էր զինչ վարդ ի շունչ փոթորկաց:

Մանկանն օրոցքին քով ծունկ ընկած մայր,
Պաղեալ անդամոց նորա շունչ կուտայր.
Փափկիկ նորա թաթ ի ծոցին ծածկէր,
Ջերմրիկ արցունքովն ըզնա ողողէր:

Թէ շունչ զիւր համայն լինէր կարելի
Սըրտէն անցընել յայն սիրտ փաբելի,
Ո՛չ, ոչ դանդաղէր մայրն այն տալ զողին,
Շատ էր թէ ապրէր խանդակաթ որդին:

Ո՛հ, ինչո՛ւ զաւկին՝ մայր մը բարեխնամ
Կարող է տալ կեանք միայն մէկ անգամ...
Ինչո՛ւ տաք չընչուն՝ տաք արցունքներու
Չըտըւաւ Աստուած ոյժ կենդանատու...—

Մէյ մ'ալ անդիէն մօրն այն ցաւազին
Յակնջ հոսաւ թինդ ժամու զանգակին,
Կարծես հրեշտակին լըսէր ըզհրաւէր,
Արթընցա՛ւ... ցաւէն ըզտօն մոռցնէ էր:

Մածկեց ըզճակատն ի քօղ սըգապատ,
Յանձնեց իւր մանկիկն Աջոյն երկնառատ,
Եւ դողդոջ քայլիցն ուժ տալով յետին՝
Հասաւ ու մըտաւ սուրբ Եկեղեցին:

Տեսաւ որ երկիր և երկին բոլոր
Երանի՛ կուտան Մօր մը երկնաւոր.
Ինքն ալ ցանկացաւ ասել բան մ'ուրախ,
Խնդճ մայր, ու սըրտէն թըսաւ սուր մէկ ա՛խ...

Գ

« Մայր երկնաւոր, քեզմէ լաւ ո՛վ կըրնայ՝ ո՛վ
Մօր մը սրտին ըզգալ ցաւեր ու խորով...
Ո՛վ քեզմէ դառ կարող է, Մայր սրդեալէր,
Չորցընել մօր մ'արցունքներ:

« Որ դո՛ւ այլ նոյն վիշտ ու վէրքեր քաշեցիր.
Քր դո՛ւ ալ նոյն լեղի արցունք թափեցիր...
Որ դո՛ւ այլ քո Որդւոյդ տեսար մահն ի խաչ...
Մօր մը լըսէ դա՛ռն հառաչ:

« Քո մայրենի սըրտիդ խօսի մօր մը սիրտ,
Քաշածներէդ իմ քաշածներս ա՛ռ ի միտ.
Դու՛ որ Որդւոյդ վերայ ա՛յնչափ դողալիր,
Ի Աստուծո՛յ մը մայր էիր:

« Ըզքեզ՝ զւարթունք կ'ըստփոխէին մըտերիմ,
Ես ի՞նչ ընեմ, խնդճ կ'ինս որ մէկն այլ չ'ունիմ.
Մէկն այլ չ'ունիմ՝ ապոյ ժեղինատու ոյժ ուղե՛ւ,
Եւ մահ փութայ զըրկն՝ զիս:

« Մի՛, ո՛հ, մայր, մի՛, դու որ գիտես ի՞նչ անբաւ
Մօր մը սըրտին սրդւոյն իւր մահ կուտայ ցաւ.

Քո մայրութիւնդ ինձ բարեխօս ու ցաւ եր,

Մանկիկա ինէ մի՛ բաժնեք:

« Եթէ անմահ Որդիդ վըճռած է յերկին՝
Որ հրեշտակաց հետ քովը առնու զիմ որդին,
Ո՛վ Մայր, դո՛ւ ալ ողորմէ՛ մօր մը վերայ,
Զաւակիս հետ շունչս ալ երթայ:

« Թէ չըկրցայ սովորեցնել ըզքայել,
Գէթ ցուցընեմ նըմա յերկինքս թըռչել.
Հոն քու անուանէ՛ յօրհնեղութեանց արէլու՝
Աւելնամք հեղ ձայնք երկու»:

Գ

Այսպէս հառաչեց մայրն այն վըշտակիր,
Եւ արցունքներով ողողեց զերկիր.
Եւ երբ բաւական հեծեց ու լացաւ,
Տըխուր էր եկած՝ ըսփոփեալ դարձաւ:—

Ազօթք... ոհ, ինչպէս հէզ մահկանացուի
Դու ըսքանչելի պարգեւ ես երկնի.
Ո՛ր ցաւ է սրբաի զոր ոչ բըժըշկես,
Ո՛ր բեռն ա՛յնչափ ծանր զոր ոչ թեթեւես:

Այո՛, ի դա՛շն մինչ յորքն ու աղքատ՝
Ի քո գիրկ զիմն զըթա՛ծ ե առատ.
Եւ երբ թըշուառին յոյս կըտրի ամէն,
Ո՛վ Ազօթք, յեախն ես զու ապաւէն:—

Ե

Զըմբան տըխուր այն զիշեր
Անցաւ, և նոր ծաղեց օր.

Օրն այն ձըմբան տըխուր չէր,
Արեւ փայլէր անսովոր:

Զի երկրէ ճիշ մը պակսած,
Ու մայրենի մէկ հառաչ,
Բայց էր յերկին աւելցած
Երկու ողւոյց քաղցր աւաչ:—

Իրիկուան դէմ վառեցան
Մեռելոց մութ լապտերներ.
Ու հանդըստեան լըսվեցան
Շարականներ, սաղմոսներ:

Եկեղեցւոյն առաջեւ
Սեւ մէկ դադաղ անցուցին,
Երկու զւարթունք թեւ ի թեւ
Անուշ հոն քուն լինէին:

Մէկմէկու զիրի պըլլըված
Ելեր էին դէմ մահուան,
Մահն այն սըրով էր կըտրած
Վարդն ու կոկոն անբաժան:

Ո՛հ, անբաժան իրարմէ
Երկուքն ի նոյն հանդչին հող.
Զերկուան ալ նոյն խոտ ծածկէ,
Երկուքն ալ նոյն կ'ըմպեն ցող:

ԵՐԳ Դ.

ՆՈՐԱԾԻԼ ՏԵՐԵԻՔ

Հաղիւ լուսոյ դողդոջ փայլ
Պատուեց զամպոյց սեւ մըռայլ .
Մեր դաշտերուն՝ հազի՛ւ ձիւն
Դարձոյց զլւրեանց սեւութիւն .
Եւ դուք վակժոյժ ի փըթիթ
Գայք մեզ ժըպիտ ի քըթիթ .

Նախածի՛լ տերեւք ,
Բարե՛ւք ձեզ , բարե՛ւք :

Դեռ մարգերուն մեր զբրտիկ
Զ'եկաւ այցող ծիծառնիկ ,
Դեռ սոխակին հեշտալանդ ,
Զ'եռուն ծործորք արձագանդ ,
Եւ դուք փութայք սիրալիր
Խընդի՛ց հրեշտակք ի յերկիր .

Նորածի՛լ տերեւք ,
Բարե՛ւք ձեզ , բարե՛ւք :

Կանաչ երանդ ձեր փափկիկ ,
Զեւ եւ իրան ձեր մանրիկ ,
Ո՛հ , աչերուն մեր ծարաւ
Ի՛նչպէս անուշ փայլեցաւ .
Տըխուր ոգիք՝ ձեր տեսքին
Կըզլարթանան 'ւ ըսփոփին .

Նորաբո՛յս տերեւք ,
Բարե՛ւք ձեզ , բարե՛ւք :

Եկէ՛ք , եկէ՛ք մեր հովտաց
Շողալ ի ծոց մըթազգեաց .
Եկէ՛ք ծառոց մեր ի դող
Զըգել ի գլուխ կանաչ քող .
Եկէ՛ք տըրտում բընութեան
Նոր չըպարել կերպարան .
Առաջի՛ն տերեւք ,
Բարե՛ւք ձեզ , բարե՛ւք :

Եկէ՛ք , գարնան նորարոյս
Ծագել վարդից արշալոյս ,
Եկէ՛ք հրաւէր տալ առ սիք
Խաղալ ընդ ձեր խոպուպիք .
Ծաղկանցն տէ՛ք քաղցրահոտ՝
Գան , ո՛հ , կարօ՛տ եմք կարօ՛տ .
Նախածի՛ն տերեւք ,
Բարե՛ւք ձեզ , բարե՛ւք :

Եկէ՛ք , եկէ՛ք ո՛հ տերեւք ,
Եկէ՛ք յուսոյ յանուշ թեւք
Մեր սիրեցեալ տապանին
Ծածկել ըզհող տըխրագին .
Ա՛հ այն ոսկերց անձկալի
Եզէ՛ք պըսակ ցողալի ,
Նորածի՛լ տերեւք ,
Ո՛վ հրեշտակաց թեւք :

ԵՐԳ Ե.

ԱՌՏԱՃԱՐՆ ԶԱՅՈՑ

ԱՌԷՆ ՊԱՆԴԻՍԻՆ

«Բանահայր նորա հարստեն...»
ՈՂԵՔ ԵՐԵՄ. Ա.

«Ե՛լ, ժամանակն է եկել,

«Ե՛լ, Հա՛յ պանդուխտ, ե՛լ ի դուռ.

«Ե՛լ, ժամանակն է եկել

«Որ դու առճար դայս թողու...»

«Ելի՛ր, դու հոս չ'ունիս այլ ինչ՝ բայց քննա՛ր ջախջախ

«Ա՛ռ զայն ի յուռ ու ե՛լ ի դուռս՝ թէ կ'ուզես տալա՛ն»:

* *

Ու ելայ՝ նրման աղքատին՝ խեղճիկ՝

Ձոր հուրն ըստիպէ թողուլ զիւր խըղիկ.

Կ'եղէ՛ ու չ'ե՛լներ, քայլեր չ'են շարժիր,

Կըստիպէ վըտանդ, սիրտ չըբաժնըւիր:

Ծընկուրներս ի դող՝ հասի զըրան մօտ,

Անկայ ի գետին, պաղի անձկարօտ.

Եւ շա՛տ թափեցի արտառնք ուղխօրէն.

Կարծէի զողիս ի կըրծից քաղեն:

Ո՛հ, ինձ երանի՛ թէ ի ժամն այն սեւ

Հասնէր մահ, խըլէր սըրոյն զիս Կերքեւ,

ԱՌՏԱՃԱՐՆ ԶԱՅՈՑ

115

Որ զեկեղեցւոյն մեր սըրբանըւէր
Ձրտեսանէի՝ աչօք իմ զաւեր...:

Տէ՛ր, Տէ՛ր, դու զարտօսր իմ սակայն տեսար,
Տեսար, եւ յիշպէս ինձ չ'ողորմեցար.

Ինչո՞ւ հեծութեանցս ետեւէ յերկին

Ձընրամայեցիր որ դայ իմ հոգին:

Արդեօք զի տեսնե՞մ սըրբաշնորհ զայն տուն՝

Ձոր դու կընքեցիր յերկնափող Անուն,

Ծաղր ու տաճնաբ եղեալ թըշնամեաց,

Եւ փակեալ յերես քոյոց սիրեկեաց:

Արդեօք զի Սեղանն՝ ուր կը զենդէլը՝

Տեսնեմ զինչ բազին տապալեալ յերկիր.

Կամ զերդ կոյս անրիժ զորոյ պատռեն քող՝

Տեսնե՞մ ես ըզնա մերկ յամօթ ի հող:

Արդեօք զի ըզտուրբ կանթեղ պըսպըզուն՝

Որ մեզ բարեխօս հըսկէր միշտ արթուն,

Տեսնե՞մ չիջուցեալ ի շունչ անվաւեր,

Իրբեւ ըզսարեկ որ խըփէ զաչեր:

Արդեօք զի զանուշ ծուխ Հայ մեր խընկոց՝

Որ այգուն այգուն խառնէր ընդ ամպոյ,

Տեսնե՞մ ցընդեալ յօդ զերդ ծուխ մահազգեաց

Որ յամպարըշտին դիզանայ յարկաց . . .

Տեսա՛յ զայս ամէն, տեսայ ես, Բա՛րձեալ,

Տեսա՛յ, եւ արտառնք իմ զեղան ծաւալ.

Տեսա՛յ եւ հառաչք իմ լըցին զայեր...

Արդեօք մինչ ի քոյդ ականջ հասին, Տէ՛ր:

Արդեօք մինչ ի քոյդ... զի մարդիկ, ա՛հ, խուլ
 Խո՛ւլ եղան յամէն աղերս մեր անդուլ.
 Խո՛ւլ յամէն յորդոր, արտօսք ու պատճառ,
 Եւ չըխնայեցին ի քո վեհ ստաճար:

Մարդիկ, — ի՛նչ յիշեմ ես զանունն հոցին.
 Միթէ քեզ ծանօթ չե՞ն ծածուկք սըրտին...
 Բայց զու ողորմէ՛, ողորմէ՛ Աստուած,
 Զի ի՛մ ազգայնոց է և այս յանցուած...

*
 *

Սո՛ւրբ ատեն, որ ինձ միշտ եղար հիւրընկալ,
 Ըզվերջին սրբախ գոհութիւնս ընկալ.
 Եւ ինչպէս ըզվարթ երբե՛մն աղաչանս՝
 Արդ զիմ յուսարեկ հընչէ՛ հառաչանս:

Յատակ տաճարիդ և սըրբազան հող,
 Առէ՛ք զարտասուտայ իմ վերջին ըզցող.
 Եւ դուք սո՛ւրբ որմունք, զայս իմ ողբ յետին
 Ո՛հ, լարձրացուցէ՛ք մինչև ի յերկին:

Բայց հնչեցուցէ՛ք ծաւալ և յերկիր,
 Հասուցէ՛ք յսկանջ եղբարց զուգակիր.
 Ու թէեւ նոցա կաթիլ մի ցողվի՝
 Պանդըխտիս գէթ սիրտ յա՛յն լոկ ըսփոփվի:

1859 ի Փարիզ

ԵՐԳ 2.

Հ Ո Վ Ի Կ Հ Ա Յ Բ Ե Ն Ի

Ո՛ւր ես Հայրենեաց իմ հովիկ անուշ...
 Գարունն է եկեր ծաղկամբ իւր քընքուշ,
 Արեգ կը ժըմտի բընութեան առջև,
 Ա՛խ, Հայոց հովիկ, չըտա՛ս մեզ բարեւ...

Օտար երկնի տակ. զո՛ւրկ մեր աստղերէս,
 Երբ գարուն փայլի՝ ա՛խ, կ'արտասուեմ ես...
 Պանդըխտին համար արեւ փայլ չունի...
 Ո՛ւր ես, ա՛հ, ուր ես հովիկ հայրենի:

Գարուն՝ յորոյ ծոց չըչողար ծաղիկ
 Որ բուսած լինի ի Հայ Եդեմիկ,
 Գարուն չ'է՛ Հայուն, ձըմե՛ռ կ'երեւի...
 Ուր ես ա՛խ ո՛ւր ես հովիկ հայրենի:

Ո՛ւր ես, քեզ կարօտ եմք հովիկ Մասեաց,
 Կարօտ քեզ հըծծի՛ւն Արմաւրեան սօսեաց.
 Մուցա՛ր թէ մենք քեզ կ'ըպագսենք ի սուգ...
 Ո՛ւր ես, ա՛խ ո՛ւր ես Հայրենեաց իմ սիւգ:

Ահա բընութիւն հեշտ հրաւէր կարդայ
 Տօնել յաղթութեան նորա զոտընկայ.
 Հայեցան սառույցք, զարթեր են ծաղկունք.
 Ո՛ւր էք հայրենեաց իմ սո՛յք անուշունք:

Հովիկ, ա՛խ յերկար ոգւոց մեր ձմերուն
 Եկո՛ւր մեզ բերել ըզՀայոց գարուն.

Եկո՛ւր արթնցնել մեր վեհ պարծանքներ...
Հովի՛կ հայրենի, մոռցա՛ր դու զՀայեր:

Մոռցա՛ր մեր աչեր, մեր սրբաեր մոռցա՛ր,
Ինչո՞ւ չես խառնիր մեր յողբ և յաշխար.
Ինչո՞ւ մեր քընար հեծէ յարտասուք
Եւ դու չես թրթռեր զայն ո՛վ Հայոց սիւք:

Ա՛խ, մեր Հայրենեաց բե՛ր տւերներէն
Փռչեալ մը մեր պերճ Հարց ոսկրրներէն,
Բե՛ր նոցա հաւաչ, հըծծէ՛ մերին հետ,
Ո՛վ Հայաստանեայց հովի՛կ կենսաւէտ:

Բե՛ր Հայաստանի գէթ մէ՛կ յիշատակ,
Յափանց Երասխայ հասցո՛ւր մէկ կայսակ.
Խառնին մեր Հարց հետ արտասուք և ծիծաղ,
Ո՛ւր ես հայրենի սիւք կենսախաղաղ:

Ո՛հ, գըրգէ՛ զՀայուն դու ճակատ և ծոց,
Արծարծէ՛ ինա հայրենաւառ բոց.
Հասի՛ր մըխիթար զգայմանց ազգասէր...
Ո՛ւր ես հարց ճըծեալ հովի՛կ կենսաբեր:

Ո՛ւր ես... Հայ բամբուռն շընչէ զօրութիւն
Գողթան քերթողաց բե՛ր սոյլ և զաւիւն.
Հայոց սրբաերուն ազգէ՛ նոր խրախոյս,
Հովի՛կ հայրենի արթընցո՛ւր մեր յայս...

ԵՐԳ Է.

ԹԷ ՏԱՅԻՆ ԻՆՏԻ

Թէ տային ինծի
Թագ և աղամանդ գաւաղան,
Քե՛զ զայն ձօնէի,
Թագունեաց գըշխոյ Հայաստան:

Թէ տային ինծի
Ծիրանի շողշող պատմութեան,
Քո յուս ձրգէի,
Ո՛վ իմ մայր թշուառ Հայաստան:

Թէ տային ինծի
Հուր բոց զիմ հաւուրց պարմանեան,
Քե՛զ պարգեւէի
Զաւիւն իմ և խանդ, Հայաստան:

Թէ տային ինծի
Դարերու հոյլ ի հոյլ շըրջան,
Սիրով քեզ տայի
Զիմ կեանք և հոգին Հայաստան:

Թէ տային ինծի
Սիրտ և սէր կուսանի շուշան,
Ես քե՛զ ընտրէի
Սըրտիս միտակ սէր Հայաստան:

Թէ տային ինծի
Պըսակ յիմ ճակատ մարդարտեան,
Զաչքիդ ընտրէի
Արտասուաց մի չիթ Հայաստան:

Թէ տային ինծի
Գոռ աղատութիւն անտահման,
Ես վերընտրէի
Քո վեհ գերութիւնդ Հայաստան:

Թէ տային ինծի
Հայրենիք չըքեղ Եւրոպան,
Ես քեզ ինդրէի
Բոլոր ցաւերովդ Հայաստան:

Թէ տային ինծի
Սըրտիս իմ ընտրել օթեւան,
Զաւե՛րսդ ասէի
Ինձ արքայութիւն Հայաստան:

Թէ տային ինծի
Հրեշտակի քընար բոցաղեան,
Ես քեզ երգէի
Բոլոր իմ շընչով Հայաստան:

Ե Ր Գ Ը.

ԱԶԳՈՒՐԱՅ ՀՍՅԵՐ

Երէկ մեր մէջ, այսօր՝ արդէն օտարցած,
Այսպէս դուք չուտ էք ձեր ըսկիզբ մոռացած.
Ո՞վ էք դուք վա՛տք, որ ըզձեզ բան մը կարծէք.
Հայկայ դուք խո՛րթ որդիքն էք:

Հայաստանի վիժած ծընո՛ւնդք տալըստամբ,
Ձեզ Հայութիւնը կը նայի սարսափմամբ.
Բա՛ղդ է մեզի որ զերկնատուր անուն մեր
Կըրել ի ձեզ չէք ուղեր:

Երկինք ի զլուխ ձեր կ'որոտա՛յ զիւր վըճիռ,
Երբե՛ք պիտի չը խնայէ ձեզ երկիր.
Եւ Պատմութիւն՝ արձանագրեց անողոք
Ձեզ դէմ զարգա՛ր մեր բողոք:

Օտարանալըդ կ'երեւի ձեզ պատիւ,
Այլ ա՛յդ իսկ է ձեր բուն ամօթը լըրիւ.
Օտարացէ՛ք հեռացէ՛ք ս'ըչափ կամիք.
Մի՛շտ էք Հայոց դասալիք:

Հայոց բանական ս'վ որ զըրժէ այլասէր.
Նա Աղգութեան է ըսպանօ՞ղ վատչըւէր.
Ազգին զրօշու հաւատարիմ չեղողին՝
Դէ՛մ են երկիր և երկին:

ԸզՀայութեանդ եղծե՛լ կ'ուղէք վեհ կընիք,
Ուր ալ երթայք՝ անջինջ ըզկեղտ ձեր տանիք.

Արհամարհանք, զըզուանք են ձեր դատակնիք
Սէր, մեծարանք՝ ուստեք չիք:

Ձեր ազգութեան՝ դուք էիք ցաւ, նախատինք,
Ձերկայ ազգ մը որ արդ ժողվէ ըզձեզ յինք.
Ինչ և անուն ձեզ տայք՝ անուն դուք չունիք,
Ի ոչ սըրբազան Հայրենիք:

Դուք որ Հայուն չըքեղ անցեալն ուրացայք՝
Ո՛վ սինլքորք, ձեզ ապագայ մի՛ յուսայք.
Մեր վառ աչերն առ այն կ'ուզղին իբր ի լոյս,
Ձեր մեռեալ սիրտ՝ չունի՛ յոյս:

Զեղբայրական անարդեցիք մեր սուրբ յարկ,
Գացէ՛ք գըտնել ձեզ օտարէն երդ և վարկ.
Պիտի աեսնէք թէ ձեր ունա՛յն էր երաղ,
Ու միշտ ծըլիիք քան զաւաղ:

Ե Ր Գ Թ.

Ի ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՏՕՆ

Ն Ո Ւ Ա Պ

Ողջո՛յն քեզ ս'վ երջանիկ օր
Որ կը ծագիս մեզ յեթերաց լուսաւոր,
Քեզ իմ Հայեր կը սպասէին մեծայոյս,
Ե՛կ տալ նոցա կեանք և լոյս:

Խաւար օրեր, օրեր արեան
Շա՛տ մեր հայրեր ունեցան, չա՛տ Հայաստան.
Մեզ երանի՛, երկինք ի հաշտ մեզ բաժին
Ըզքեզ ս'վ վե՛հ օր տըւին:

Օր որ ի ցոյս երկնածածանչ
Քերիւր մեզի զազատութիւն աննահանջ,
Ու զգերութեան կոտորեցիր խիստ չըզթաներ
Յոյր կապէին մեր թեւեր:

Ամէնդ եղբա՛րք էք հաւասար»
Առ մեզ պատգամ որոտացիր սիրաբար.
Եւ մերժեցիր Հայոց սրբաէն յաւիտեան
Ըզձանրութիւն բըռնութեան:

Մեզի սահման տըւիր ըզՊարտք,
Մեր իրաւունքը ճանչցուցիր գոլ մեր փա՛ռք.
Եւ արթընցան ոգիք այս վե՛հ բառերու
Ըզգալ զիմաստ կենսատու:

Քո շընորհիւդ Հայուն մըտաց
 Լուծան կապանք, առնուլ սկսաւ շունչ կենաց .
 Շունչ՝ որ իրեն պարգեւեց նոր յանկարծ յոյս ,
 Եւ մարդկութեան մէջ խրախոյս :

Դու գլուսաստիւս քոյին թեւեր
 Հայոց դըժխեմ խաւարին մէջ պարզեցեր .
 Էսիբ , մուցէ՛ք զանցեալ ողորմ՝ ձեր պայման ,
 Դարձցի՛ն ձեր աչք յապագան :

Ապագայն ձեզ եթերաճեմ
 Ողջոյն կուտայ յայն նայեցէք յուսադէմ .
 Ի լալ սովրած ձեր այդ աչքին սրբեցէ՛ք ,
 Հայե՛ր , հերի՛ք դուք հեծէք :

Ձեր հառաչանք բազմադարեան
 Յաւոց հովտէդ մինչ յե՛նովայն բարձրացան .
 Զւարթնոցերդոց մէջ խառնեցան ողբք յերկին ,
 Շարժեցաւ գութ Սնմահին :

Ահա Հրեշտակն Հայաստանեայց
 Աւետաւոր ձեզ առաքի յեթերաց .
 Յահեակ ձեռին չողայ պըսակ լուսազգեաց ,
 Յաջ՝ զաշնագիր ձեր կենաց :

Այն Օրինացն է ձեր մատեան՝
 Որ ըզբաղդիդ ունի ի ծոց գրուական .
 Հո՛ն ամբիօրեալ կան ձեր բոլոր յոյս , պարծանք ,
 Հոն միայն ձեր , Հայեր , կեանք :

Օ՛ն փութացէ՛ք զըւարթադէմ
 Ողջունեցէ՛ք ըզձեր Հրեշտակ երկնաճեմ .
 Նորա թեւեր ձեզ սաւառնին հովանի ,
 Դողաց ազգիդ թըշնամի :

Ձերկիւղ սըրտէդ հալածեցէ՛ք ,
 Եւ ինքզինքնիդ Հայ ըլլա՛նիդ ըզգացէ՛ք .
 Ձեր իրաւունք պաշտպանեցէ՛ք լիութի ,
 Ձեզ Պարաքդ ըլլան պաշտելի :

Հայեր , ոստիւք ձե՛ր մէջ են բուն՝
 Ատելութիւն , նախանձ , հերձուած , չարութիւն .
 Ասոնց դէմ օ՛ն ելէ՛ք ի խաղժ անարիւն ,
 Յաղթո՛ղ ելլէ Հայութի՛ւն :

Ձեր Կըրօնից նըշանն է Սէր ,
 Ձեր Օրինաց գիրք՝ Միութիւն տայ պատուէր .
 Հապա , Սիրոյ և Միութեան զինուորներ
 Բանակ մ'եզիք անվհեր :

Խաչակրութիւն մը Հայկական
 Հաստատեցէք զէմ Անմիաբանութեան .
 Որ ձեզի հեա այս սուրբ մտորին չէ կըցորդ՝
 Նա չէ՛ Հայոց ժառանգորդ :

Ե Ր Գ Ժ.

Ա Ր Շ Ա Ղ Ո Յ Ս

... ήριγένεια φάνη ῥοδογάκτυλος Ἥως.
IAIAA Παρωδ. Α. 477

Վարդեր ու վարդեր
Թերթ ի թերթ փրթթեր,
Ի կապոյտ եթեր
Զիւնափայլ ամպեր՝
Քայլերուդ առջեւ
Սրբուելով թեթեւ,
Քեզ՝ բընութեան հետ՝
Յայս ժամ հեղաւէտ՝
Մընան մեծայայտ,
Ո՛վ քաղցր Արշալոյս։—

Ահա շող ի շող
Շուշանայ ի քող,
Զիւր սուկենըչոյ
Վարսեր հոյ ի հոյ
Ծուփ ի ծուփ իսփիւն՝
Թողլով ի գեփիւն,
Եւ մարգըրապետ
Պարզելով թեւեր՝
Նազի Արշալոյս,
Երկընքին այն կոյս։

Ահա վառ ի վառ
Ճակատուն գոհար,
Եւ բըբերն անուշ
Քրթթելով քընքուշ,
Զերկին և զերկիր
Գըրգէ սիրալիր։

(*) Ծագեցաւ այգածընունդին վարդամաքն Արշալոյս.
ՀՈՄԵՐ. ԻԼԻԱԿ. Ա. 477

Շրթներուն իւր վարդ
Ի ժպիտ զըւարթ՝
Ծաղկանց թոյր ի թոյր
Հեշտից ցողէ բոյր։

Ահա սոյլ ի սոյլ
Թընչնեկացըն բոյլ՝
Ճըսուողն ընդ բոյս,
Ողջո՛յն Արշալոյս.
Ողջո՛յն ո զմըւայլ
Փոխարկեա ի վայլ,
Ու զաբխուո երկիր
Գործեա ցընծայիր.
Ո՛հ յէից ողջոյն՝
Արշալոյս, ողջո՛յն։

Քեզ ամէն ոք տայ
Զիւր ձօն նախընծայ.
Քեզ՝ ըզփափկագոյն,
Քեզ՝ ըզսրբագոյն.
Քեզ՝ ամալ, սիւք, վըտակ,
Ծաղկունք և սոխակ,
Ամէնք տան քեզ գով՝
Հալին քո սիրով,
Ո՛վ երկնային կոյս
Սիրուն Արշալոյս։

Ո՛հ, դու որ անթաքս
Մեր սիրտն ըզմայլես,
Մեր բրբերն աղօա
Մի՛ թողուր կարօտ.
Երբ գերեզմանին
Յաղճամուղջ փակվին...
Այլ զանուշ քո լոյս
Եւ աչա՛ց ոգւոյս
Շողշողայ ի յոյս,
Կուսան Արշալոյս։

Ե Ր Գ Ժ Ա.

Թ Շ Ո Ւ Ա Ռ Է Ա Յ Ե Ր

Ա.

Ամէն օր նոր ցաւ, ամէն օր արցունք,
Հայեր, արտասուած ցաւած էք կընունք...
Ամէն դառնութիւն, վիշտք դըժոխեմբեր
Ձեզ միայն պահված են, թըշուա՛ն Հայեր:

Հայրենիք ձեր սուրբ՝ տւերակ տըխուր,
Վըրան արիւնդուշտ կախված Բիւրաթին թուր,
Չունիք ըստացուածք, դողայք տիւ գիշեր,
Կեանք է ձեր կեանքը, ո՛վ թըշուա՛ն Հայեր:

Կուլայք... բայց ո՛վ ձեր տեսաւ արտասուք,
Ո՛վ կը լըսէ ո՛վ երբ հեծեծէք դուք,
Ձեր ճակատագիր կարծված են վըշտեր,
Որո՞նք փոյթ ձեր վիշտք, վա՛ն թըշուա՛ն Հայեր:

Բիրտ Սեւեռընցւոյն պաշտպան Եւրոպայ,
Վայրադ Մարտեոյն բանակներ կուտայ,
Իսկ ձեզ՝ կը նային աչօք անտարբեր,
Քա՛ր են սիրտք ամէն՝ ձեզ, թըշուա՛ն Հայեր:

Որո՞նք հոգ թէ ձեր կոյս Եկեղեցի
Ձազրալից Բիւրաթն պըղծեալ աւերի...
Թէ՛ ձեր աղօթից հետ երկնանըւէր
Խառնի ծուխ արեան ձեր, թըշուա՛ն Հայեր:

Որո՞նք հոգ թէ ձեր քըրտունք դառնաշխատ
Բարբարոսաց ձեռք կողոպտին անդատ.

Որո՞նք փոյթ թէ ձեր տուն, արաք են յաւեր...
Վըճեալ չէ՞ ձեզ լալ, իմ թըշուա՛ն Հայեր:

Ո՛ւմ փոյթ թէ որդիքդ՝ իբր ըզխոտ հընձվին,
Թէ՛ գըրկէդ կուսանք վարդից պէս խըլվին,
Թէ՛ սուրբ առագաստ ձեր սըգայ գիշեր...
Է՛ն, միթէ մա՛րդ էք դուք, թըշուա՛ն Հայեր:

Միթէ դուք մա՛րդ էք որ խուժն անօրէն
Հրացան վար դընէ, պատկառի ձեզմէն.
Միթէ դուք ա՛նգ էք որ բիւր ձեր ցաւեր
Ի նկատ առնըվին, ա՛ն թըշուա՛ն Հայեր:

Թո՛ղ երկիր խըմէ արիւնդ բընաւլէժ...
Թո՛ղ քընքուշ կանայք՝ թուովն անլըրէժ...
Թո՛ղ քանդվին տաճարք և սուրբ ձեր վանքեր...
Օտարայն ուղած այս չէ՛, խեղճ Հայեր:

Օտարին փափաք այս չէ՞ որ ո՛ն միշտ
Օր օրուան վըրայ ծանրանայք ի վիշտ,
Որ եկեղեցիդ քայքայի յաւեր:
Եւ ոսոխք զարնեն ծափ, թըշուա՛ն Հայեր:

Օտարին ինդրածն այս չէ՞ որ բընաւ
Չը մնայ Հայուն անուն և համբաւ,
Կործանիք յայլոց, անտուն և յերեր,
Կործանէք զիրեար, ո՛վ թըշուա՛ն Հայեր:

Բ

Այսպէս են օտարք.— իսկ դուք աւելի
Միթէ գո՛ւթ ունիք ազգիդ եղկելի.

Հայրենեաց ցաւոց ո՞չ դուք անտարբեր
Օտարի նըման կը նայիք, Հայեր:

Ո՞չ սառած սրբափայլ եղբարցդ աղետից՝
Խուլ էք հառաչմանց նոցա մահաղից...
Ողիք ձեր՝ փոխան զգացմանց ազգասէր
Ձեռ լըցեալ սխալ, կըրիւք, ո՞վ Հայեր:

Ե տւթիւն անգութ սրբաբերիկ գրաւած,
Փանա ազանութեամբ հարուստք կարկամած,
Այն ատեն միայն կ'իմացի կեանք ձեր
Երբ ձեր եղբոր զէմ վառվիք, ո՞վ Հայեր:

Ո՞չ, բայց ձեր այդ կեանք որ տայ մահ եղբոր
Նըզովք և կեանքիդ բերէ, ահաւոր,
Ո՞ր, ո՞ր ազգութիւն այսպէս կ'երթայ ձեր՝
Թէ չէք միանար դուք, թըշուա՛ն Հայեր:

Թըշուա՛ն առաւել էք դուք վա՛ն այնչա՛փ
Որ թըշուա՛ն թեան ձեր չը զիտէ՛ք չափ...
Աւա՛ղ. մինչև ցերեւ ի քուն մահատուներ
Պիտի չարթըննայք դուք, թըշուա՛ն Հայեր:

ԵՐԳ ԺԲ.

ՀԱՅՈՅ ՄԱՅՐԵՐ

Հայոց մայրեր,
Սիրո՛ւն մայրեր,
Ձէ՛, ձեզ միայն չէ՛ք ծըներ
Ձեր զաւակներ:

* * *

Այն կաթ ու մեղր անուշ տըղայք՝
Առ որ ըզչունչ ծոցոյդ կուտայք,
Այն գայթ ի գայթ սիրո՛ւն տըղայք՝
Որոց վերայ կը գուրգուրայք,
Ու երբ «Մայրե՛կ» կոչեն ըզձեզ՝
Համբոյր տայք բիւր կարօտակէզ.
Հայոց մայրեր,
Սիրո՛ւն մայրեր,
Ձէ՛, ձեզ միայն չէ՛ք ծըներ
Ձեր զաւակներ:

Այն կրակ ու բոց աշխոյժ որդիք՝
Զըւարճութիւնք ձեր մայրենիք,
Այն խեղացի ժիր պատանիք՝
Յոր ըզմայմամբ ողւայդ նայիք,
Իբր ի սըրտիդ յոյսեր բոլոր,
Պարծանք եւ զարդ ձեր փառաւոր.
Հայոց մայրեր,
Սիրո՛ւն մայրեր,

Ձէ՛, ձեզ միայն չէ՛ք ծըներ

Ձեր զաւակներ :

Կա՛յ ձեզմէ զատ կայ ուրիշ մայր՝
 Ձեր ու որդւոցդ ամենամայր ,
 Ո՛ր ձեր վախեր , վիշտ ու ցաւեր ,
 Ուրախութիւն , փափաք , յայտեր ,
 Ու մայրենի զգայմունքդ անչափ՝
 Ձեր հետ և ինք կը զգայ ձե՛ր չափ .

Հայո՛ց մայրեր ,

Սիրո՛ւն մայրեր ,

Ձէ՛, ձեզ միայն չէ՛ք ծըներ

Ձեր զաւակներ :

Որ ձեր արդոց օրոցքին քով
 Ձե՛ր հետ նըստի յայս բղջուսով ,
 Ո՛ր առաջին նոցա քայլեր
 Կը համբէ ձեր հետ սիրա յերեր ,
 'Ի երջանկութեան նոցա համար
 Կ'աղօթէ ձեր հետ անդադար :

Հայո՛ց մայրեր ,

Սիրո՛ւն մայրեր ,

Ձէ՛, ձեզ միայն չէ՛ք ծըներ

Ձեր զաւակներ :

Այս՛ տղքան սիրոյն փոխան
 Սէր պահանջէ եւ Հայաստան ,
 Հայաստան , մա՛յր մեր ամենուն ,
 Հայաստան , կեանք մեր սըրտերուն ,
 Հայաստան , յո՛յս մեր մութ աչքի՛ն ,
 Հայաստան , ո՛հ մեր յո՛յս վերջին :

Հայո՛ց մայրեր ,

Սիրո՛ւն մայրեր ,

Ձէ՛, ձեզ միայն չէ՛ք ծըներ

Ձեր զաւակներ :

Ո՛հ , ձեր անուշ անուան հետ մէկ
 Եւ զՀայրենեաց սովորեցուցէ՛ք .
 Սովորեցուցէ՛ք որ զՀայաստան
 Ձեր հետ որդիք ձեր մայր ճանչնան .
 Ձեր հետ ըզնա մէկտեղ սիրեն ,
 Ձեր և նորա սէր չըրաժնեն :

Հայո՛ց մայրեր ,

Սիրո՛ւն մայրեր ,

Ձէ՛, ձեզ միայն չէ՛ք ծըներ

Ձեր զաւակներ :

Ա՛հ , դուք կ'երթայք . փափկի՛կ մայրեր
 Իսկ Հայաստան մնայ աներեր ,
 Բայց թէ զորդիս ձեր կըրթեցիք
 Ձեր հետ յիշել եւ զհայրենիք ,
 Հայաստանի անուան հետ մէկ
 Ըղձերդ այլ ո՛չ մոռնան երբէք .

Հայո՛ց մայրեր ,

Սիրո՛ւն մայրեր ,

Ձէ՛, ձեզ միայն չէ՛ք ծըներ

Ձեր զաւակներ :

Ե Ր Գ Ժ Գ.

ՊԱՆԴՈՒԽՏՆ

ԱՌ.

Ծ Ի Ծ Ա Ռ Ն Ի Կ

Ծիծառնիկ, ծիծառնիկ,

Քո էր ուրեմն անտէրունչ այն բունիկ՝
Զոր այս երգին խորչ, — առաջին մըտնելուս—
Տեսայ թափուր, և թափեց աչք արտասուս.
Արտասուս, զի յիշեցի ես տըխուր՝
Որ պանդըխտիս ալ բոյն ա՛յսպէս է թափուր:

Ծիծառնիկ, ծիծառնիկ,

Ո՛հ, յինչ մի՛ հարթչիւր, փութա՛ քո բունիկ,
Յիս՝ բարեկամ մի գըտանես և ընկեր.
Նըման քեզի պանդո՛ւխտ եմ ես, չ'ե՛ս տեսներ.
Պանդո՛ւխտ, գիտեմ թէ՛ զի՛նչ քաջ է սիրա կարօտ,
Պանդո՛ւխտ, գիտեմ պանդըխտութեան ցա՛ւ մեռտ,

Ծիծառնիկ, ծիծառնիկ,

Երանի՛ քեզ, ահա գըտեր քո բունիկ,
Պանդըխտութեան քո ժամանակ՝ լըցաւ կարծ,
Մոռցի՛ր վըշաերն ու ճըռուողէ՛ նորա՛ղւարծ.
Ի՛նչ թող ըզվիշա՛ որ ո՛հ գիտեմ ոչ բընաւ
Թէ՛ ե՛րբ և իմ պանդըխտութեանս է չըրաւ:

Ծիծառնիկ, ծիծառնիկ,

Քո յոյս դարունն էր որ գըտնես քո բունիկ,
Իսկ ինձ՝ ձըմեռն է յարատեւ ու ձըմեռ...
Հայրենեացս հետ կորեաւ դարունս վարդարեր:
Վա՛հ, պանդըխտին մութ կ'երեւի լոյսն օտար,
Օգ՝ անախորժ, ջուրը՝ լեզի, հացը՝ քա՛ր...:

Ծիծառնիկ, ծիծառնիկ,

Ախ, երբ դատնաս նորէն յանուշ յոյս բունիկ՝
Պիտի լըսե՞ս իմ բարեւիս դողողո՞յ ձայն՝
Թէ՛ պանդըխտիս գըտնես խըրճիթ՝ լաւ, սենա՛յն...
Թըռի՛ր յայնժամ գերեզմանին իմ հողիկ,
Հէ՛զ պանդըխտին բեր հայրենեաց մի ցողիկ...

Ծիծառնիկ, ծիծառնիկ:

ԵՐԳ ԺԴ.

Հ Ա Ռ Ա Չ Ք

Հ Ա Յ Պ Ա Ն Գ Խ Յ Ի Ն

Պանդըխտութիւն, պանդըխտութիւն,
Ահ, սըրտմաշուք պանդըխտութիւն.
Ո՞վ այնպէս լաւ ըզքեզ, ո՞հ, ո՞վ կը ճանչնայ
Քան զօրդին Հայկայ:

Ո՞վ տառապանքդ ու քո ցաւեր
Այնպէս երկար քաշել քաշեր՝
Որպէս հէգ Հայն՝ յոր կը թափես քո զամէն
Հին վըրէժդ ու քէն:

Որո՞ւ աչքէն ա՛յնչափ արցունք,
Որո՞ւ սըրտէն այնչափ կայծունք,
Որո՞ւ բերնէն այնչափ հառաչք արիւնթոր
Խըլես ամէն օր:

Աչքն որ բանայ յաշխարհ՝ առաջ
Քե՛զ կըտեսնայ՝ քե՛զ ձախ և յաջ.
Դո՞ւ ես դայեակ Հայուն յաւուր ծընընդեան,
Դո՞ւ պատե՛ս տապան:

Աչք լալագին՝ գըլուխ խոնարհ
Թափառելով յամէն յաշխարհ,
Հայն հեծեծէ՛ «Դո՞ւ ես արդեօք իմ երկիր,
«Զհարցն ունիս՞ մոխիր»...:

Կամ երբ տեսնէ լերանց գօտիս՝
Հառաչէ. «Դո՞ւ ես մեր Մասիս».
Եւ կամ մաքուր գետոց տեսեալ սահա արագս՝
«Դո՞ւ ես իմ Արաքս»:

Բայց լեռն հայի սեւ սեւ յօնօք,
Եւ ոչ լըսէ զՀայուն ողորք.
Եւ չըմարեր գեան այն ալեօ՞քըն թաթաւ
Հայուն ըզծարաւ...:

Ի՞նչ սրտաբեկ գոյ առաւել,
Բոլոր զերկիր չուրջ թափառել՝
Եւ ոչ լըսել եւ ոչ ըզգիլ՝ մի կամ տուն
Հարցդ յանճուշ անուն:

Ո՞հ, ի՞նչ ցաւ, ի՞նչ քան զայն արխուր
Քան չըգիտել թէ թագվիս ո՞ւր.
Զըգիտել թէ կեանք արւողացդ արդեօք քով
'Տի նընջե՞ս մահով:

Ի՞նչ քան զայն դառն՝ չ'ունել բընաւ
Եւ ո՛չ մի թիզ աւաղ կամ կաւ,
Եւ չըկարես տսել մահուդ յանկողին,
«Զե՛զ կըթողում, որդեակք, ըզհարցս իմ գետին»...
.

Պանդըխտութիւն, պանդըխտութիւն,
Ահ սըրտմաշո՛ւք պանդըխտութիւն,
Ո՞վ այնպէս լաւ ըզքեզ, ո՞հ, ո՞վ կըճանչնայ
Քան զօրդին Հայկայ:

ԵՐԳ ԺԵ.

ՀԱՅ ՈՊԵՐԵՏԻՐ

Հայ ապրինք, եղբարք, մարդկութեան մէջը,
 Հայ կընքեր է մեզ Պատմութեան էջը.
 Հայ անուամբ ըզմեզ կ'ողջունեն Երկինք.—
 Եղբարք, Հայ ապրինք:

Հայ ապրինք.— Մեր հայրն է այն Դիւցազուն
 Որ զԱզատութիւն սովորեցոյց մարդուն,
 Ու մեզ վեհ Սնուն մը տրուեց բաժինք.—
 Եղբարք, Հայ ապրինք:

Մեր աշխարհն է սո՛ւրբ:— Մեր հողուն վըրան,
 Աստուած է քաղեր, հանելով զԱղամ.
 Մեր լեզուն սաեղծեր ու խօսեր նախ Ինք.—
 Եղբարք, Հայ ապրինք:

Հայն ու մարդկութիւն՝ նոյն ունին օրրան.
 Երկիր փրկութեան է մերս Հայաստան,
 Կըրօնից նախկին սեղան է Մասիք.—
 Եղբարք, Հայ ապրինք:

Հայուն պերճ անունն՝ ո՞չ միայն յերկիր՝
 Այլ եւ յեթեւրց մէջ շողայ լուսալիր.
 Քաջ Հայկին աստեղք անմահ են յերկինք,—
 Եղբարք, Հայ ապրինք:

Հայ ապրինք,— Ո՞ր աղբ կայ Հայուն նըման,
 Որ ունենայ հին պարծանքներ աշխարհ,
 Ո՞ր ազգ Հայուն պէս չըքեղ Հայրենիք.—
 Եղբարք, Հայ ապրինք:

Ըսէք, ո՞ր Ազգին չորս առաքեալներ
 Երկնից թափաւորն է դեսպան դրկեր,
 Ո՞ր թափաւորին հետ թղթակցեր Ինք.—
 Եղբարք, Հայ ապրինք:

Ով կրնայ համրել Սրբոց մեր զանուանք,
 Մեր պատմութիւնն է նահատակաց ցանկ.
 Մեր Եկեղեցին յերկրի է Երկինք.—
 Եղբարք, Հայ ապրինք:

Քրիստոսի ունինք անդրանիկ օրհնէնք.
 Հաւատոց եղանք միշտ ախոյեան մե՛նք
 Հայո՞ զարմացոյց զերկիր և զերկինք.—
 Եղբարք, Հայ ապրինք:

Մեր ազգ հետեւող է ճիշտ Յիսուսի,
 Որ խաչն աշխատի դար առած է յուսի.
 Ո՞չ, չըխնարհիր չ'ըլլար դասալիք.
 Եղբարք, Հայ ապրինք:

Այո՛ ինչպէս կեանք՝ կեանք է վըշտալից.
 Այո՛, Հայուն կեանք՝ կեանք է ցաւալից.

Բայց Խաչն՝ յաղթութիւնն ունի վեհ կընիք .
Ե՛ղբարք , Հա՛յ ապրինք :

Մեր քաղցր Հայրենիք , մեր թաղ , դաւադան՝
Ամպեր են ծածկեր արեւի նըման .

Յուսացէ՛ք , արեւ կուտան մեզ Երկինք . —
Ե՛ղբարք , Հա՛յ ապրինք :

Ո՛հ , ճակատագիր մեր չէ՛ միշտ արխուր՝
Բզկշուռութեան ուտել հացն ու ջուր .
Նոր երջանկութեան ապագայ մ'ունինք . . .
Ե՛ղբարք , Հա՛յ ապրինք :

Հա՛յ ապրինք , որ մեր սրդիք ալ՝ Ե՛ղբարք ,
Կարենան պարծիլ որ զմեւ ունին հարք .
Ձ'ըլանք Հայ անուան չ'ըլանք նախաալինք . —
Ե՛ղբարք , Հա՛յ ապրինք :

Հա՛յ ապրինք . — Օր մը յաղթական մահուն
Պիտի բարձրանայ անմահ՝ Հայութիւն . . .
Ո՛հ , ա՛յն օր մեզի շո՛ւտ ծագէ , Ե՛րկինք . . .
Ե՛ղբարք , Հա՛յ ապրինք :

ԵՐԳ ԺԶ.

Հ Ա Յ Մ Ե Ռ Ն Ի Ն Ք

Ոչ եղբարք , ո՛չ , օտարներէն չըկա՛յ յոյս .
Մի՛ աչվընիդ մի՛ դարձընէք յայս յայն կոյս .
Օտարն ըզձեզ թէ և սիրէ հիւրարար՝
Օտարն՝ ա՛հ , միշտ է օտա՛ր :

Օտարը ձեր վիշտ կը դիտէ անգորով ,
Ի՞նչ փոյթ որ դուք թափէք արցունք արիւնով .
Ով որ Հայ չէ՝ Հայուն ցուեր նա չ'ըզգար ,
Ի՞նչ կը խարվիք անդադա՛ր :

Մի՛ դուք ձեր յոյս մի՛ աւանդէք օտարին ,
Մի՛ խոր վէրքերդ ցուցանէք անգութին .
Արգանատա՞նքս կը յուսայք , օղնութի՞ւն ,
Ձեր կը ծաղրեն մերկութիւն :

Գիտեմ ձեր լեռը ծա՛նր է ծա՛նր , ով Հայեր ,
Բայց կը կարծէ՞ք զայն վերցընեն օտարներ .
Թողէ՛ք զոտար , տուէ՛ք եղբայր եղբօր թեւ ,
Եւ զօրացէ՛ք անդեղեւ :

Բողոքը դարձեր է ձեզի դէմ թըշնամի ,
Մի՛ վըճատիք , ցուցուցէ՛ք սիրտ Հայեցի .
Ձէ՛ կարող բաղդ յաղթել աղբին այն քաջի
Որ բաղդին դէմ կը կըռվի :

Ձեր հայերուն՝ ո՛չ չըզթայք ո՛չ սուսերնեք
 Ձրկար մեռցուր աչին ընկճել ո՛չ միտք ո՛չ սրտեր,
 Ինչո՞ւ ձեր սիրտ այսօր դողայ արկար, հէք,
 Ի՞նչ, այն քաջաց սրգիք չէ՞ք:

Ձէ՞ք դուք սրգիք այն դիւցազանց անըման՝
 Որ Հայրենեաց ճենճերեցան ի սեղան...
 Ձէ՞ք դուք սրգիք այն մեծ Հայոց՝ որոց կեանք
 Են մարդկութեան իսկ պարծանք:

Դուք որ ունիք ձեզ պատմութիւն մ'ազգային,
 Որոյ վերայ մեծ ազգեր իսկ նախանձին,
 Ի՞նչու այսօր մոռցած զԱնցեալ ձեր փառաց
 Երանի՛ տայք օտարաց:

Օ՛ն, ով կըզդայ ի սիրտ եռանդ եւ ոգի՝
 Թողու զօտար եւ իւր նախնեաց հետեւի.
 Մեր կեանքը հո՛ն է ուր Կրօնից մեր սեղան,
 Ա՛յն է Հայոց վառարան:

Ե՛ղբարք, Հայուն կեանքը երբէք չը՛մարիր,
 Երկինք լեցուն են այն բոցով կենսաձիր.
 Որչափ արիւժ մըշտաբաղթ Խաչ Քրիստոսի:
 Հայն ալ անոր հետ կ'ապրի:

Ի՞նչ կը վախնայք... — Գլու խնուդ վերայ չէ՞ք տեսներ
 Քառաթեւին դիւստարսուռ վեհ ըստուեր.
 Ձայն սուրբ վայտին բուն շողեցին ձեր հարքը
 Իրենց վրսեմ արեամբը:

Դուք ալ Խաչին խարբսկեցէք ձեր յոյսը,
 Եւ հաւատցէ՛ք պիտի ծաղի՛ ձեր յոյսը,
 Նա ազգութեանդ եղաւ պարիսպ ամրափակ,
 Նա ձեր ըլլայ զէնք դրօշակ...

Ո՛չ, հընար չէ՛ որ կորսրվի այն ազգը՝
 Որ հաւատարիմ մընաց Խաչին միշտ ոտքը.
 Նորա կեանքը պիտի տեւէ ա՛յնչափ դար,
 Որչափ Կրօնից կեանք՝ յաշխարհ:

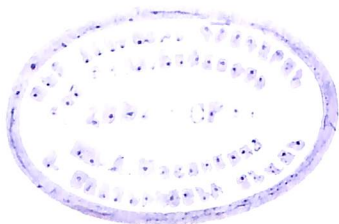
Այն վեհ Կրօնից եւ Ազգութեան անունով,
 Հայ եղբարք ձեռք ձեռքի արւէ՛ք հուր սիրով.
 Ատելութիւն, քէն՝ մերժովի՛ն օ՛ն ի բաց,
 Անխնայէ՛ք զազգատեաց...

Մենեւոյ սիրտ՝ ըզգայն նոյն սէրն Հայրենեաց,
 Ամենուր միտք թըռչի յօգուտ համազգեաց.
 Ու ձեր յեախն եզրօր արցունք ու ցաւ՝ միշտ
 Ըզգացէ՛ք ձեր իրրեւ վիշտ:

Օտարին հաց մեզի սընունդ չէ՛ բնաւ.
 Օտարին ջուր՝ ոչ. չը՛ մարեր մեր ծարաւ,
 Մեզի կենաց արօտ կ'մեր պահապան՝
 Է Աւազանն Հայկական:

Այն Աւազանն՝ այն Հայութեան կընքատուն,
 Ո՛հ չ'ուրանամք Ե՛ղբարք յուսովք զազգազփուն...
 Եւ թէ մեր շունչ պիտի մարի վերջապէս.
 Թ'ո՛ղ մարի յայն սուրբ կըրկէս:

Թո՛ղ ամէնքս ալ ընդունի նոյն գերեզման ,
 Վասնզի՛ նոյն էր ամենուս ալ օրրան . . .
 Հայ ծընանք մեք , Հայ ապրինք , Հայ և մեռնինք ,
 Օ՛հ , Հայ մըտներք եւ յերկինք :

ԵՐԳ ԺԷ.

Ի ԳԵՐԵԶՄԱՆՍ

ՊԱՆԳՈՒԽՏ ՀԱՅՈՑ

“Ոսկե՛րբ ցամաքեալք, լուարո՛ւք :
 ԵԶԵՆԻԷԼ, ԼԷ. 1

Զըմեռն հասեր, եւ ես յերկիր մ'ընկած օտար՝
 Զե՛ղ կը մտածեմ, պանդուխտ եղբա՛րք իմ ցրտահար
 Բուք կը տեղայ , ծածկեց բոյսը լեռն ու ձորեր ,
 Արդեօք եւ ձե՛ղ, պանդուխտ Հայոց գերեզմաններ :

Զորս հալածանք անագորոյն մեր թընամեաց՝
 Հուրն ու երկաթ վարեցին դո՛ւրս ի Հայրենեաց .
 Եւ կամ բաղդին մըրրիկ հասաւ ըզձեզ խըլե՛ց ,
 Ինչպէս թաթառ՝ ծառն ի յարաէն իւր բացընկէց :

Որ քարշ եկած անապատներ ու սե՛ւ սարեր ,
 Ի Տապանէն դուրս նետված խեղճ աղաւնիներ ,
 Զեղ չըզբտաք ս'չ դադար ս'չ մէկ հովանի ,
 Բայց՝ երբ դըրիք գըլուխդ ի բարձ ցուրտ խոչքարի :

Ո՛հ ձեր արիւն , այդ բոցախառն Հայո՛ւ արիւն՝
 Զոր Հայաստան վառեց սըրտիցդ ի բաբախին ,
 Ո՛վ կարծէր, ո՞վ թէ ի պիղծ տիղմ օռա՛ր երկրի
 Մառնամանեաց մէջ թափվելով պիտի մարի

Այն հառաչանք՝ զոր մռնչէիք ի սըրաից ձեր,
Իբրու զորոտ ի սեւ ամպոց, ո՛վ հէգ հայրեր,
Երբ դողդոջուն ձեռքով որդւոյն ձեր մէկհատիկ
Ըզնողն օտար ի գերեզման կը փորէիք.....

Այն քան զաղբիւր առատ հոսած ձեր արցունքներ՝
Հայոց մայրեր՝ երբ ըզքընքուչ ձեր աղջիկներ
Արիւնուռչա ձեռք մը կը խըլէ՛ր ձեր սուրբ ծոցէն
Իբր ըզկոկոն վարդի կորզած վարդենիէն....

Այն յուսահատ ձեր կողկողանք՝ հա՛րսն ու փեսայ
Երբ ձեր զանլոյծ սըրաերուդկապ՝ սուրն անխընայ
Կըտրէր նեւէր մէկդ ի հիւսիս մէկդ ալ հարա՛ւ,
Զինչ զոյգ չուշան եւ վարդ խըզած արիւնթաթաւ:

Այն ճիւղ անմեղ խեղճ տըղայոյն ո՛րբ մընացած՝
Որու չորս կողմ կոհակաց պէս աղէտք դիզված,
Ու մայրենի չ'ունէր իրեն պարիսպ ծոցոյն,
Ինչպէս մէկ ձագ մը կորուսած իւր մօրը բոյն:

Այն կուսական ծաւի կամ սեւ սև աչուկներ
Որ մարգըրտի պէս թափէին սուրբ կաթիլներ,
Երբ զաղիւր շունչ մը չըրթներուն վարդից վըրան
Կ'անցնէր՝ ինչպէս ծաղկանց ընդ թերթ խորշակ
ամուսն:

Այն անդադար հառաչախառն ո՛ղբք ու լացեր՝
Որով զօտար հող թըրջէիք, պանդո՛ւխա Հայեր,
Ու ցանկալի Հայրենիքէն հեռու՝ անհա՛ւ,
Նախ քան ըզմահ մեռայք ընկած պըտուղք տըհաս:

Այն ցած և ցիր դէզ դէզ Հայոց խեղճ ուղբներ,
Որ անձանթք՝ չը ճանչըրված լըցիք խորշեր,
Ու չ'եղաւ մէկն որ չըկտիւէ, պագնէ զձեր հող,
Ու մէկ չ'եղաւ որ ձեր վերայ թափէ հայ ցո՛ղ...:

Ո՛վ հարք եւ մարք, խմեղբայրներ, անո՛ւշ քոյրեր
Ահա և ես ձեր պէս օտա՛ր անկիւն մ'ընկեր.
Ձեր պէս և ե՛ս Հայաստանէն դուրս՝ անժառանգ,
Ու չունիմ յոյս որ իմ լըսի հոն արձագանդ:

Բայց ձեր արցունք՝ կ'ողողէ ի՛մ ալ աչվըներս,
Ձեր հառաչանք՝ կը տոչորէ դեղնած չըրթներս.
Ի՛մ ալ ճակատ ըզձեր մահուան թափթըփէ քիրա,
Ձեր սըրաերուն կ'ըզգայ ըզհուր և խեղճ այս սիրտ:

Ո՛հ, լըսեցէ՛ք խոր հողերէդ խեղդուկ զայս ձայն,
Հայեր՝, ո՛ւր ալ ընկած լինիք հէգ, լըռելեայն,
Ո՛հ, այս եղբօ՛ր ձայն է որ ձեզ զամէ՛ն կ'ողբայ,
Եղբօրդ հառա՛չ է որ ըզհայսդ անվըրէ՛ժ՝ լայ...:

Ո՛չ, - մոռցված չէ՛ք, յո՛ր և անկիւն մեռայք երկրիս
Ձեզ մեք եղբարս, և Հայաստան՝ գիտէ Որդիս.
Ո՛չ, - ձեր արցունք չէ՛ զուր թափված, հայրեր,
մայրեր,
Ձեր սըրբութեան վարդ չէ՛ խամրեր, Հայոց Կոյ-
սեր...:

*

*

Ա՛խ, այս կըրակ բըրտէս բըխած կըրակ արցունք
Հասնի ամէ՛ն մէկուդ, պանդո՛ւխտք իմ Հայրեա-
լունք.

Հալեցընէ՛ գերեզմանիդ ձիւնն ու սառոյց,
Ու միշտ սըփոխի ձեզ նո՛ր գարուն կենսաջարոյց:

ՎԵՐՁ

29/74
5-84

2013

14649
14650

